

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

მეცნიერულ-კოპულარული სერია

დიმიტრი ლეონჯავა

გლეხთა აჯანყება
სამეგრელოში
1856 — 1857

(მიძღვნილია აჯანყების ასი წლისთავისადმი)

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა

თბილისი — 1957

უტუ ნიქავეს ძეგლი წალენჯიხაში.

წინასიტყვაობა

მარქსისტულ-ლენინური ისტორიული მეცნიერების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ამოცანაა ფეოდალური საზოგადოების ძირითადი მშრომელი მასის—გლეხობის ისტორიის შესწავლა.

გლეხთა მოძრაობის ისტორია—ეს ბატონყმური ჩაგვრის წინააღმდეგ გლეხთა იმ საუკუნეობრივი ბრძოლის ისტორიაა, რომელმაც მოამზადა ნიადაგი ფეოდალურ-ბატონყმური წყობილების ლიკვიდაციისათვის.

გლეხობა საქართველოში საუკუნეთა განმავლობაში ეწეოდა გააფთრებულ ანტიფეოდალურ ბრძოლას, რომელიც XIX საუკუნეში გადაიქცა ფეოდალურ-ბატონყმური ექსპლოატაციისა და ცარიზმის კოლონიური რეჟიმის წინააღმდეგ მიმართულ მასობრივ გლეხთა აჯანყებად.

ამ ანტიფეოდალური ბრძოლის ერთ-ერთ რგოლს წარმოადგენს 1856—1857 წლების სამეგრელოს გლეხთა შეიარაღებული აჯანყება, რომელსაც მიმდინარე წელს უსრულდება 100 წელი.

აღნიშნულ აჯანყების შესწავლას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, საერთოდ, საქართველოში რევოლუციური მოძრაობის ისტორიის კვლევისათვის მით უფრო, რომ

ეს ისტორია ჯერ კიდევ არაა მარქსისტულ-ლენინური მეთოდოლოგიის საფუძველზე საკმაო სიზუსტითა და სისრულით გაშუქებული.

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს ავტორის ვრცელი გამოკვლევის ექსცერპტს და მისი მიზანია მოკლედ და პოპულარული ენით გააშუქოს აღნიშნული აჯანყება საიუბილეო თარიღთან—100 წლისთავთან დაკავშირებით. ავტორს განზრახული აქვს, რომ ახლო მომავალში გამოაქვეყნოს თავისი გამოკვლევა ამ საკითხზე მთლიანად.

ავტორი.

თავი პირველი

სოციალურ-ეკონომიური ვითარება სამეგრელოში აჭანუების წინ

XIX საუკუნის შუა წლებში სამეგრელოს ეკავა 5500 კვადრატული ვერსი ტერიტორია¹. 1804 წლის მონაცემებით მისი მოსახლეობა შეადგენდა დაახლოებით 15000 კომლს, ანუ ორივე სქესის 75000-მდე სულს, 1859—1860 წლების კამერალური აღწერის მიხედვით სამეგრელოში მოსახლეობამ მიაღწია 25 479 კომლს, ანუ ორივე სქესის 127395 სულს. აქედან გაბატონებული ფენა (თავადაზნაურები და სასულიერო წოდება) შეადგენდა 14225 სულს, ხოლო გლეხობა — 113280 სულს. სამეგრელოს სამთავროს ადმინისტრაციულ ცენტრს წარმოადგენდა დაბა ზუგდიდი, მისი მოსახლეობა 2000 სულს შეადგენდა. ზუგდიდის მოსახლეთა შორის იყვნენ წვრილი მოვაჭრეები და ხელოსანთა მცირე რაოდენობა. ოფიციალური მონაცემებით ზუგდიდში 1867 წელს იყო 300-მდე სავაჭრო დუქანი², პურის საცხობი და მალაზია. მთავრის სასახლე ზუგდიდში, რომელიც რამდენიმე კორპუსისაგან შედგებოდა,

¹ В. Н. Иваненко, Гражд. упр. Закавказья, 1901, гл. 461.

² Р. Эрнстов Ж. „Кавказская старина“ № 3. 1873.

განთქმული იყო თავისი მდიდრული მორთულობით არა მარტო საქართველოში, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც.

კუთვნილების მიხედვით გლეხები იყოფოდნენ: სამთავრო, საბატონო და საეკლესიო.

იყვნენ აგრეთვე გლეხები, რომლებსაც ყმები („კო-ჩიშ-კოჩი“), ჰყავდათ. ასეთ მოვლენას, როგორც ცნობილია, ადგილი ჰქონდა საქართველოს სხვა რაიონებშიც და ასევე ევროპაში. უფრო მეტად შეძლებულ დამოკიდებულ გლეხებს თავის მხრივ ჰყავდათ ვასალები³.

სპეციალური ნიშნებით ყმა გლეხები იყოფოდნენ მსახურებად, აზატებად, მებეგრეებად, მოჯალაბეებად და მინდობილებად.

ყველაზე დაჩაგრული. უუფლებო და დაბეჩავებული იყვნენ მოჯალაბეები, რომელთაც, როგორც წესი, არ ჰქონდათ თავიანთი საკუთარი მეურნეობა, ასრულებდნენ ყველაზე დამამცირებელ და შეურაცხყოფელ მოვალეობას მებატონის წინაშე⁴.

ყმების მეორე კატეგორიას მებეგრე ეწოდებოდა. მებეგრეები სამეგრელოს გლეხობის მნიშვნელოვან ჯგუფს შეადგენდნენ. იბეგრებოდნენ სხვადასხვა სახის აურაცხელი და მეტად მძიმე ფეოდალური ვალდებულებებითა და საბატონო გადასახადებით.

გლეხთა მესამე კატეგორია მსახურის სახელწოდებანს ატარებდა. მსახური იმდენს იხდიდა რამდენსაც მებეგ-

3 კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. III, გვ. 702.

4 სამეგრელოში მოჯალაბეს დოღმახორე ეწოდებოდა.

რე, მხოლოდ მებეგრეზე შედარებით უკეთეს პირობებში იმყოფებოდა და არ იყო ვალდებული მებატონისათვის გაეწია შინაყმობა და მიეცა მოახლე⁵.

მეოთხე კატეგორიას აზატი ეწოდებოდა. აზატები ითვლებოდნენ თავისუფალ გლეხებად. მაგრამ მათი „თავისუფლება“ მეტად შეფარდებითი იყო. ისინი თავისუფალი იყვნენ მხოლოდ ზოგიერთი დამამცირებელი ფეოდალური ვალდებულებისა და ბეგრისაგან.

შემდეგ კატეგორიას ერქვა მინდობილი, რომელიც სამეგრელოში მიბარებულს ან სტუმრის სახელწოდებას ატარებდა⁶. მინდობილი მებატონის მიწით სარგებლობისათვის იხდიდა ერთ ან ორ მსხვილფეხა საქონელს. ერთ ქილა ღომს და სამ კოკა ღვინოს. ხოლო პირადი ზეგარა-ვალდებულებით აზატს უახლოვდებოდა⁷.

სამეგრელოში გლეხთა ექსპლოატაციას, მემამულეთა უზომო თვითნებობის შედეგად, ხშირად თან სდევდა უხეში ძალადობა და დამცირება. აქ ბატონყმური ჩაგვრა ვლინდებოდა მთელი სისამაგლით, და მან ერთნაირად დაიმორჩილა სამთავრო, საბატონო და საეკლესიო გლეხები. ყველა ისინი იმყოფებოდნენ უხეში თვითნებობის ქვეშ და წარმოადგენდნენ შიშველი ექსპლოატაციის ობიექტს.

გლეხობა იბეგრებოდა როგორც ნატურალური და

⁵ კ. ბოროზდინი, რ. ერისთავი და მურიე, ბატონყმობა საქართველოში გვ. 46.

⁶ С. Мсадзе, Историческая записка, т. II стр. 392.

⁷ Р. Эрстов ж., Кавказская старина № 6, 1873 г.

ფულადი გადასახადებით, ასევე საბატონო სამუშაოებით—ბეგრით.

მთვარ ნატურალურ გადასახადს ზემო სამეგრელოში შეადგენდა ე. წ. „თავი ბეგარა“, რომლის მიხედვითაც გლეხს ბატონისათვის უნდა მიერთმია 2 ღორი, 2 ცხენი, 5-დან 10-მდე კოკა ღვინო, 10 ქილა ღომი და 1 ქათამი; ქვემო სამეგრელოში — 1 ღორი, 10-მდე კოკა ღვინო, 15-მდე ქილა ღომი, 1 ქათამი. ამას გარდა, დამატებითს გადასახადს წარმოადგენდა გოქცომური—გლეხის მოვალეობა: წელიწადში ერთხელ ან ორჯერ გამასპინძლებოდა თავის ბატონს; ცხენის ჩაბმა—მემამულის ერთი ცხენის (მეჭინიბესთან ერთად) გამოკვება ზამთრის ერთი თვის განმავლობაში; საბოჭი ქათამი — მემამულისათვის ყმა გლეხებიდან ქათმების ყოველთვიური შეგროვება; ოქირსე-პიჩური — შობის მარხვაში 'პურის ან სიმინდის ნამცხვარის, ლობიოს, მწვანილისა და სხვათა მიტანა; საყველიერო—ყველიერობაზე ყველის, კვერცხისა და თევზის მიტანა; ოდიდპიჩური—დიდმარხვაში პურის, ლობიოს, მწვანილის, კიბოებისა და ა. შ. მიტანა; გლეხები ვალდებული იყვნენ მოემარაგებიათ მებატონე სამარხვო პროდუქტებით სხვა სამარხვო დღესასწაულებზე (სამარხვო); სააღდგომო—აღდგომისათვის სხვადასხვა პროდუქტების მიტანის ვალდებულება; ობატკური—გაზაფხულის თვეებში ბატონის მიყვანა; ძღვენი—მემამულისადმი „ნებაყოფლობითი“ საჩუქარი სოფლის მეურნეობის პროდუქტებით⁸.

⁸ Р. Эрстов Ж. „Кавказская старина“, № 4-5, 1873.

გლეხები ვალდებული ივნენ ყოველწლიურად გადაეხადათ სოფლის მეურნეობის პროდუქტები: სიმინდი, ღვინო და აბრეშუმი ახალი მოსავლით, ეკვებათ თავისი ბატონის ხაბაზები, ბაზიერთუხუცესი და მწყემსები; მიეტანათ მისთვის პროდუქტები ღურგლების შესანახად. გარდა ამისა, მემატონეები გლეხობისაგან იღებდნენ: ცვილს, თაფლს, სელს, ქერს, ბრინჯს, კანაფს, ბაწარს, თუთის ფოთოლს, ხილსა და მრავალ სხვა პროდუქტს.

ყმა გლეხების ვალდებულება ფეოდალების წინაშე ამით არ განისაზღვრებოდა. მათს მნიშვნელოვან ნაწილს ყოველი კომლიდან უნდა მიეცა ერთი მამაკაცი (შინაყმა) და ერთი ქალი (მოახლე) მემატონის სახლში მომსახურებისათვის.

სამეგრელოს გლეხები ასევე იხდიდნენ საბატონო ბეგარას, უმეტეს წილად, კვირაში სამი დღის ოდენობით. არსებობს მასალები იმის შესახებ, რომ გლეხები საბატონო სამუშაოებზე ერთი კვირით, ზოგჯერ მთელი თვეებითაც კი, თავიანთი ინვენტარითა და პროდუქტებით გადიოდნენ⁹. ყმა გლეხის ბეგარა-გადასახადების საშუალო ღირებულება კომლზე შეადგენდა დაახლოებით 80 მანეთიდან 120 მანეთამდე¹⁰.

მასალები ლაპარაკობენ სამეგრელოში ფულადი გადასახადის არსებობაზეც, ნატურალური ვალდებულების ხშირად ფულადით შეცვლის შესახებ. ასე მაგალითად, მემამულის ოჯახის წევრის მიერ ცოლის შერთვის

⁹ ცსსა, თბილისი, ფონდი 4, აღწ. I, საქმე 35, ფ. 4.

¹⁰ იქვე, ფონდი 220, საქმე 1076, ფ. 290.

ან ქალის გათხოვების შემთხვევაში, ხშირად ერთი ძრო-
ხის ან ერთი ხარის ნაცვლად გლეხისგან იღებდნენ
10-დან 15 მანეთამდე (საქორწილო). მემამულის ოჯახის
წევრის სიკვდილის შემთხვევაში დასაფლავების ხარჯე-
ბისათვის გლეხის კომლიდან იღებდნენ 5 მანეთს (სამარ-
ხი). ყმა გლეხის ქალიშვილის გათხოვების უფლების
პილებისათვის ეს უკანასკნელი მემამულეს უხდიდა 10
მანეთამდე, ხოლო გლეხის მიერ ცოლის შერთვისას სა-
ქმროსაგან მემამულე იღებდა 1 მანეთსა და 20 კაპიკს.
მოახლეს, რომელიც გათხოვდებოდა მეორე მემამულის
გლეხზე, უნდა გადაეხადა თავისი მფლობელისათვის
2-დან 30 მანეთამდე.

პროდუქტების ფულად რენტად გადაქცევა, როგორც
მარქსი ამბობს, „გულისხმობს ვაჭრობის, საქალაქო მრე-
წველობის, საზოგადოდ საქონლის წარმოების, და ამას-
თან ერთად ფულადი მიმოქცევის მნიშვნელოვან განვი-
თარებას. შემდეგ, იგი გულისხმობს პროდუქტების გან-
საზღვრულ საბაზრო ფასს“¹¹.

ყმების ექსპლოატაცია სულ უფრო ძლიერდებოდა
სამეგრელოში სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის გან-
ვითარების შესაბამისად.

* * *

აზნაურთა და გლეხობის წრიდან ბევრმა ხელი მიჰ-
ყო სავაჭრო ოპერაციებს. გაჩნდნენ ვაჭრები. მათ შორის
ყველაზე მსხვილი ვაჭარი იყო დათა ჭედია, რომელიც
გლეხობიდან გამოვიდა, ხოლო შემდგომ აზნაურობა მი-

¹¹ მარქსი, კაპიტალი, ტ. III, ნაწ. II გვ. 316.

ილო. მას კარგად იცნობდნენ საქართველოს ფარგლებს გარეთაც.

ფართოდ იყო ცნობილი მეორე ვაჟარი, სოფელ ეკის მცხოვრები ვატა პაჭკორია, რომელსაც მაღაზია ჰქონდა სენაკში. მისი მაღაზია ვაჭრობდა სხვადასხვა ასორტი-მენტის საქონლით (შემოტანილით და ადგილობრივით), მაგ. ხავერდით, შალეულით, ტრიკოტაჟით, ჩითით, ნარ-მით, ნოხებით, ქამრებით, რუსული საპნით, ქოლგებით, სანთლითა და სხვ¹².

ვაჟარ ნიკო პაჭკორიას მაღაზიაში იყიდებოდა ქურჭლეული, ფეხსაცმელი, თევზი, ჩითი და სხვ. როგორც ადგილობრივი საქონელი, ასევე შემოტანილი.

ბეჟან ქავთარაძე, რომელმაც 500 მანეთი მიიღო ხაზინიდან საკომერციოდ, ეწეოდა წვრილმან ვაჭრობას. 1854 წლისათვის მას ბრუნვაში ჰქონდა უკვე 6000 მანეთამდე კაპიტალი. ქავთარაძემ ზუგდიდში გახსნა კარგად მოწყობილი მაღაზია.

სენაკშივე არსებობდა მიხეილ ქავთარაძის მაღაზია, რომელმაც საზღვარგარეთ .მარტო ერთხელ წასვლით შეისყიდა 2500 მანეთის საქონელი.

გარდა ამისა, უხვად ვაჭრობდა ზუგდიდში გიორგი შუშანიას ორი მაღაზია. ამათ გარდა ცნობილი ვაჭრები იყვნენ როსტო ქედია, ცხაკუნია მიხელაშვილი, როსტომ წულეისკირი, ივანე დარჯანია, ალექსი შენგელია, გიგო თოფურია, ბასა გრიგოლია, ოტია დავითაია, ზაქსირ კოჭუა, აბრამ ისრაელაშვილი, ბეგოია ადამია, ხახუ თოფურია, იესე სალაყაია და სხვ.

¹² ხმა, ფონდი 3, 4654 ფურც. 5—6.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ სამეგრელოში (ზუგდიდსა და სენაკში) თავიანთი სავაჭრო მაღაზიები ჰქონდათ ქუთაისელ ვაჭრებს დავით იკობაშვილს, კაცო იაკობაშვილს, ფარნაოზ უგრეხელიძეს და სხვ¹³.

ფართო მევახშეობას ეწეოდა და ფულად ოპერაციებს აწარმოებდა სენაკელი ვაჭარი ვახტანგ სიმონისძე ქოჩაკიძე, რომელმაც დავით დადიანისაგან იჯარით აიღო 6000 მანეთის შემოსავალი. ამ შემოსავალს დავით დადიანი სენაკელი ვაჭრებისაგან იღებდა; ვაჭარმა ქოჩაკიძემ წინასწარ გადაუხადა დადიანს აღნიშნული თანხა. მევახშეობას ეწეოდნენ და ფულს ასესხებდნენ თუმანს ორ შაურად ღუტულა მხეიძე, სიმონ ქორქია, კვატატი ჯვარელია და სხვ.

50-იან წლებში დაფნის ფოთლისა და ხე-ტყის მასალის გატანას ეწეოდა მოიჯარადრეთა ამხანაგობა ბეჟან გვალის მეთაურობით, რომელსაც შესყიდული დაფნის ფოთოლი გაჰქონდა საზღვარგარეთ.

მალე შეიქმნა მოიჯარადრეთა მეორე ამხანაგობაც როსტომ ლეფონავას მეთაურობით. მასში შედიოდნენ პახვალა ლეფონავა, ტოტია ჯობავა, ბულათია კორტავა, ნიკოლოზ და თევდორე ბერაიები¹⁴.

1856 წლის საბუთებში მოიჯარადრეებად მოხსენებული არიან ბასილ პაჭკორია, სტეფანე კორტავა და ნიკოლოზ ლეფონავა, რომლებმაც ხელშეკრულება დადეს ყულევის ბერძენ ვაჭარ მეტაქსასთან მისთვის 2000 ფუთი დაფნის ფოთლის მისაცემად (ფუთი 35 კაპიკად).

¹³ საქალაქო არქივი, ქუთაისი, ფონდი 16, საქმე 75, ფურც. 6.

¹⁴ ზმა, ფონდი 3, საქმე 4390, ფურც., 23..

სამეგრელოს მთავარი დავით დადიანი მხარს უჭერდა მოიჯარადრეთა სავაჭრო საქმეს. იყო რა თვითონ მსხვილი მევახშე, დავითი აძლევდა სესხს ვაჭრებს, ხელოსნებსა და მოიჯარადრეებს.

* * *

ძრეწველობა სამეგრელოში ძირითადად კუსტარული ხასიათისა იყო; ტილოს, აბრეშუმისა და შალის ქსოვილებს ხელით აწარმოებდნენ. მაგრამ, ამასთან ერთად, იყო შედარებით მსხვილი საწარმოების გახსნის შემთხვევებიც.

40-50-იან წლებში აღინიშნება საწარმოებში ხელის შრომის მანქანურ-მექანიკური შრომით შეცვლისადმი მისწრაფება. ამის მაგალითია ზუგდიდში აბრეშუმის ძაფსახვევი საწარმოს გახსნა, სადაც 10 მანქანა მუშაობდა და გათვალისწინებული იყო მათი რიცხვის გაზრდა 60-მდე. ძაფსახვევ ფაბრიკაში იყენებდნენ დაქირავებულ შრომას. მუშებს დღეში 20 კაპიკი ეძლეოდათ. ასეთი ტიპის საწარმოს აგება გათვალისწინებული იყო აგრეთვე სოფელ ლესიჭინეშიც.

ამავე წლებში სოფელ აბასთუმანში შეიქმნა ზეთისხილის გადამამუშავებელი საწარმო. სენაკში საფუძველი ჩაეყარა ენდროს პლანტაციას, ზუგდიდში ითვალისწინებდნენ სიგარეტის „ფაბრიკის“ შექმნას აბრეშუმსახვევი საზოგადოების ხელმძღვანელობით. დაახლოებით იმავე წლებში გაიხსნა არაყის „ქარხნები“ ზუგდიდსა და სალხინოში.

დოკუმენტების მონაცემებით, ადგილობრივი მოსახ-

ლეობიდან ზოგიერთი მიდიოდა საშოვარზე, სხვებო
ოსტატდებოდნენ ხელოსნობაში. გავრცელებული იყო
სახელოსნოები: სამკედლო, სახურო, სადურგლო, სამე-
თუნეო, სახარაზო და სხვ. სამეგრელოს მთავარი დავით
დადიანი ზაზინიდან იძლეოდა ფულს სახელოსნოების
გასახსნელად.

ვაკრობისა და საწარმოების განვითარებას მნიშვნე-
ლოვნად უწყობდა ხელს როგორც სამეგრელოს შიგნით-
(ცალკეულ რაიონებს შორის), ასევე საქართველოს სხვა
ოლქებთან მიმოსვლის საშუალებათა გაუმჯობესება
(შარაგზების, რიონზე სამდინარო ნაოსნობის გაუმჯო-
ბესება¹⁵ და სხვ.).

სავაჭრო-ფულადი ურთიერთობის განვითარება და
მრეწველობის ჩასახვა იწვევდა შიდა ბაზრის გაზრდას.
მეტ-ნაკლებად დიდ სოფლებსა და დაბებში (ზუგდიდ-
ში, სენაკში, ფოთში, ანაკლიაში და სხვ.) პარასკეობითა
და კვირაობით ეწყობა ბაზრობები.

ყოველწლიურად იმართებოდა ბაზრობები („იარმუ-
კობა“) ნოულალევი, ხობში, ლაილაშში, სუჯუნასა და
სხვა პუნქტებში, სადაც საღებოდა სხვადასხვა სახის
სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტები და სამრეწველო-
სახელოსნო ნაკეთობანი. აღნიშნულ ბაზრობაზე ნაჭავ-
დით უცხო ქვეყნებიდან და საქართველოს სხვადასხვა
რაიონიდან ჩამოსულ ვაჭრებს.

სამეგრელო რუსეთსა და სხვა ქვეყნებს უკავშირდე-
ბოდა ძირითადად ზღვის ნავსადგურების—ყულევის,
ფოთისა და ანაკლიას მეშვეობით. განსაკუთრებით გა-

¹⁵ აქტები, ტ. X, გვ. 890.

მოიჩეოდა ნავსადგური ყულევი. ჯერ კიდევ 1830 წელს ქერჩიდან ყულევეში ჩამოვიდა ავსტრიის სავაჭრო გემი „ელნოვო-ჩეზარანო“ ტვირთით, ისეთი საქონლისაგან, როგორიცაა: მარილი (4090 ფუთი), პურის ფქვილი (175 ჩარეჭი), საპონი (4 ყუთი — 24 ფუთი), თუჩის ქვაბები (123), ფეხსაცმელი (182), თიხის ჩიბუხები (1 ყუთი) და სხვ. იმავე წელს აქვე ჩამოვიდა მეორე გემი ტაგანროგიდან¹⁶. XIX საუკუნის 50-იან წლებში ყულევის ნავსადგურთან საქონლის შემოტანა და გატანა კიდევ უფრო გაძლიერდა. თბილისელმა მსხვილმა კომერსანტმა იავორ თამაშშევმა 1853 წელს ყულევის ნავსადგურში გადმოტვირთა საიმპორტო საქონელი (მათ შორის 2400 ტომარა შაქარი), შემოტანილი ევროპის სხვადასხვა ქვეყნიდან¹⁷. დასახელებული საიმპორტო საქონლის მეტი ნაწილი იყიდებოდა ზუგდიდის, სენაკისა და სამეგრელოს სხვა მაღაზიებში.

სამეგრელოში ფეოდალური წყობის ეკონომიკის განვითარების პროცესი მიმდინარეობდა ფეოდალური საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი გზით. ვაჭრობის განვითარების შედეგად ფეოდალური წყობილების ეკონომიკა თანდათანობით ხრწნას იწყებს, ირღვევა დახშული ნატურალური ფეოდალურ-ბატონყმური მეურნეობა, ვითარდება სპსაქონლო-ფულადი ურთიერთობანი. სოფლის მეურნეობის პროდუქტები და სახელოსნო-სამრეწველო ნივთები გააქვთ ბაზარზე როგორც სამეგრელოს

¹⁶ „Тифлисские ведомости“, № 1, 1830.

¹⁷ ცხსა, თბილისი, ფონდი 4, საქმე. 655, ფურც. 1.

შიგნით, ასევე მის ფარგლებს გარეთაც. ყოველივე ეს ძველი რეჟიმის დაშლისა და ბურჟუაზიულ ურთიერთობათა დანერგვის წინასწარმაუწყებელია¹⁸.

სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის განვითარება იწვევს მემამულეთა მხრივ გლეხობის ექსპლოატაციის გაძლიერებას.

XIX საუკუნის 40-50-იან წლებში მემამულეებმა კიდევ უფრო დაამძიმეს თავიანთი გლეხები ახალი გადასახადებითა და ბეგრიით. იზრდება ღალა, ბეგარა და სხვა ფეოდალური ვალდებულებანი.

მემამულეები აგირავენ და ყიდიან გლეხებს. თავადმა ჯაიანმა, მაგალითად, თავისი ყმა ქომიხერდა ჩარგაზია მიჰყიდა სამთავრო გლეხს—ქაქუჩია მირცხულავას 230 მანეთად. გაყიდული ჩარგაზია განაგრძობდა გამყიდველ ჯაიანისათვის 1 ღორის, 1 კოკა ღვინის, 1 ქილა ღომის, 5 ქათმის გადახდას; ასრულებდა „ნადობას“ და „ტვირთობას“, ხოლო მირცხულავა, რომელმაც იგი იყიდა, მოითხოვდა მისგან 4 კოკა ღვინოსა და 1 „შინაყმას“. 23 წლის შემდეგ თავადი ჯაიანი ხელახლა იმავე გლეხს უგირავენს მღვდელ მიხეილ ანთელავას 64 მანეთად და 80 კაპიკად.

ჩარგაზიას მდგომარეობაში იყვნენ სხვა ყმა გლეხებიც¹⁹.

ამ პერიოდში ძალადობა ფეოდალური ადმინისტრაციისა, რომელიც გლეხობის შრომით საზრდოობდა,

¹⁸ ვ. ი. ლენინი, „კაპიტალიზმის განვითარება რუსეთში, ტ. 3, გვ. 207.

¹⁹ ცსსა, თბილისი, ფონდი 4, საქმე 1359, ფურც. 2.

აღწევს უკიდურეს საზღვარს. თავადები, აზნაურები, სამღვდელოება ყმა გლეხების მიმართ იჩენენ გაუგონარ თვითნებობას, ხმარობენ აშკარა ძალადობასა და ეწევიან ძარცვას.

გლეხობის ასეთი აუტანელი მდგომარეობა იწვევს კლასობრივი ბრძოლის უკიდურესობამდე გამწვავებას.

თავი მეორე

გლეხთა მოძრაობა სამეგრელოში აჯანყების წინ

XIX საუკუნის 40-50-იან წლებში ფეოდალურ სამეგრელოში კლასობრივი ბრძოლის ერთ-ერთი ფორმა იყო მემამულეებისაგან გლეხობის გაქცევა. გლეხები გარბიან სამურზაყანოში, იმერეთში, გურიაში, კახეთში, ქართლსა და საქართველოს სხვა რაიონებში, უმთავრესად გარბიან სამურზაყანოში¹. გლეხების გაქცევა მარტო XIX საუკუნის მოვლენა როდია; მას ადგილი ჰქონდა XVIII საუკუნეშიც, მაგრამ კლასობრივი ბრძოლის გამწვავებასთან დაკავშირებით გლეხების გაქცევამ უფრო მასობრივი ხასიათი მიიღო გასული საუკუნის 40-50-იან წლებში:

ჩვენს განკარგულებაშია ბევრი მასალა, რომელიც ნათლად გვიჩვენებს სამეგრელოს გლეხთა ანტიფეოდალური ბრძოლის ამ ფორმის მასობრივ ხასიათს.

გლეხები გაურბიან თავიანთ ფეოდალებს არა მარტო ცალკეულად, არამედ მთელი კომლობით, მთელი გვარებითაც კი. ასე მაგალითად, ჯვარის მაზრის მარტო ოთხ სოფელში, XIX საუკუნის 40-50-იან წლებში, რე-

¹ ცხსა, თბილისი, ფონდი 19, საქმე 205, 206, ფურც. 7—11.

გისტირებულია სამურზაყანოში გლეხთა გაქცევის 16 შემთხვევა, მასთან, უმეტეს შემთხვევაში, გაქცევა მოხდა მთელი ოჯახებით.

1843 წელს სოფელ ჯოლევიდან გაიქცა თავად ო. დადიანის გლეხების 4 ოჯახი. დაახლოებით იმავე ხანებში მემამულე გიგო ფაღავას გაექცა 17 გლეხი.

1852 წელს აზნაურ ნაჭყებიას ერთდროულად გაექცა 4 კომლი. იმავე დროს სამურზაყანოში გაიქცნენ გლეხები გვარად ღურწყაიები, 4 ოჯახის შემადგენლობით, რომლებიც მემამულე გ. დადიანს ეკუთვნოდნენ.

სამურზაყანოში გლეხთა გაქცევის ზრდა წლების მიხედვით შემდეგი სახით წარმოგვიდგება: 1838—1839 წწ. ადგილი ჰქონდა 9 შემთხვევას, 1840—1842 წწ.— 48 და მარტო 1843 წელს — 29 შემთხვევას².

გლეხთა მასობრივი გაქცევის გამო მრავალი მემამულე მუშახელმოკლებული დარჩა. თავის წერილში კავკასიის სამოქალაქო ნაწილის სამმართველოსადმი სამეგრელოს მმართველი ეკატერინე დადიანი ჩივის იმის შესახებ, რომ გაქცევის შედეგად „მრავალ აქაურ მემამულეს მოაკლდა თავისი მუშა ხელის მნიშვნელოვანი ნაწილი, „ხოლო ზოგიერთ მცირემამულიან აზნაურს სრულიადაც არ შერჩა გლეხები, რამაც, რა თქმა უნდა, ისინი სიღატაკემდე მიიყვანა“³. და ეს საფასებით გასაგებია, რადგან საბეგრო-საღალო სისტემისას, — როგორც ლენინი ამბობს, — „გლეხთა „საკუთარი“ მეურნეობა თავიანთ ნადელზე მემამულური მეურნეობის პი-

² ცსსა, თბილისი, ფონდი 19, საქმე 684. ფურც. 9.

³ იქვე, ფონდი 4, საქმე 1798, ფურც. 7.

რობა იყო, მას მიზნად ჰქონდა არა გლეხის „უზრუნველყოფა“ საარსებო საშუალებებით, არამედ მემამულისა — მუშახელით“⁴.

კლასობრივი ბრძოლის მეორე ფორმა იყო ტერორისტული აქტები, რომლებსაც გლეხები აწყობდნენ თავიანთი ექსპლოატატორ-მემამულეების წინააღმდეგ.

ასე მაგალითად, 1844 წელს სოფელ ჰოლის მემამულე ტოტი რატია მოკლა ყმამ ივანე გრიგოლიამ, რომელიც მკვლელობის შემდეგ თავის ოჯახიანად მიიმალა სამურზაყანოში. გლეხმა უჩაია ლეყავამ ხანჯლით აკუწა აზნაური დ. გაბუნია სოფელ ნაგურუდან. იგივე გააკეთა სოფელ საჩინოს გლეხმა დოკუმაშხია მალაზონიამაც და სხვ.

კლასობრივი ბრძოლის ორივე სახე დიდ საშიშროებას წარმოადგენდა სამეგრელოს მემამულეებისათვის.

დოკუმენტები, რომლებიც ეხებიან ჩვენთვის საინტერესო პერიოდს, ლაპარაკობენ მემამულეებისადმი გლეხების ურჩობის სხვა სახეებზეც.

ურჩობის პასიური ფორმა იყო გლეხთა საჩივრები თავიანთი გამოუვალი მდგომარეობის შესახებ. ასე მაგალითად, სოფელ გეჭეთის გლეხებმა, 6 კომლის რაოდენობით, საჩივრით მიმართეს კავკასიის მეფისნაცვალს გრაფ ვორონცოვს თავად ნიკოლოზ დადიანის მიერ შევიწროების შესახებ. „ამიტომ, — წერდნენ გლეხები, — ვიმყოფებით რა ასეთ მოუთმენელ შევიწროებაში, ვტოვებთ რა ჩვენს ოჯახებს, მოგმართავთ თქვენს ბრწყინეა-

⁴ გ. ი. ლენინი, კაპიტალიზმის განვითარება რუსეთში ტ. 3, 1948, გვ. 207.

ლებას და უმორჩილესად გთხოვთ დაგვიცვათ ხსენებული ნიკოლოზ დადიანის მხრივ შევიწროებისაგან, რომ მან, დადიანმა, არ მოითხოვოს ჩვენგან დაწესებულზე ჩეტი გადასახადი“⁵. ასეთი და მათი მსგავსი საჩივრების მიცემით გლეხები, გამოხატავდნენ რა ყრუ პროტესტს, ცდილობდნენ მთავრობის ყურადღება მიექციათ თავიანთი მძიმე მდგომარეობისათვის და მიეღწიათ მისი გაუმჯობესებისათვის.

გლეხობის ურჩობის ერთ-ერთ ფორმას წარმოადგენდა ბეგარის მოხდისა და სხვა ვალდებულებათა გადახდისაგან უარის თქმა.

ასეთი ურჩობის უმეტეს შემთხვევებს თან სდევდა გლეხთა არაჩვეულებრივი შეუპოვრობა, რაც ხშირად შეიარაღებულ შეტაკებამდე მიდიოდა. ეს კი იწვევდა ადგილობრივი ხელისუფლების ჩარევას და სამხედრო ეგზეკუციებსაც კი.

გლეხობის მიერ მემამულეთა ფეოდალური ღალისა და მოთხოვნილებათა ასეთი შეუსრულებლობის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს ამბავი, მომხდარი XIX საუკუნის 50-იან წლებში სოფელ ნოჯიხევში. ამ სოფლის გლეხებმა, ათი კომლის რაოდენობით, უარი თქვეს მემამულისადმი „მოახლის“ მიცემაზე და „მოჯალაბის“ მოვალეობის შესრულებაზე. მემამულე ხიტუ ჯორჯიკიამ, რომელიც გლეხთა მღელვარების საშიშროების წინაშე აღმოჩნდა, მიმართა პოლიტიურ ხელისუფლებას, რომლის დახმარებითაც მან შეძლო მორჩილებაში მოე-

⁵ ცსსა, თბილისი, ფონდი 4, საქმე 35, ფურც. 3-4

ყვანა გლეხები, ხოლო შფოთის უფრო აქტიური მონაწილეები შეეპყრო და ლეჩხუმის ციხეში მოეთავსებია.

როგორც დოკუმენტიდან ირკვევა, ეს გლეხები, განსაზღვრული პოლიციური „დატუქსვა-ჩაგონებითი“ ზომების მიღების შემდეგ, განთავისუფლებულ იქნენ ხელწერილქვეშ. მათ დააეალეს აღარ გაემეორებინათ მსგავსი შფოთიანობა. მაგრამ მემამულე ჯორჯიკიაც იძულებული შეიქნა უარი ეთქვა თავის უფლებაზე მოეთხოვა მოახლე და მოჯალაბე⁶.

1853 წელს შეუპოვარი ურჩობა გამოიჩინეს მარტვილის მაზრაში მემამულე პეტრე გეგეჭკორის გლეხებმა. პოლიციური ზომები, რომლებიც მიღებული იყო გლეხების დასამორჩილებლად, უშედეგო აღმოჩნდა. მემამულე გეგეჭკორის ცდა ურჩი გლეხების მორჩილებაში მოსაყვანად დამთავრდა მებატონისა და ყმა გლეხების აშკარა შეტაკებით, რის შედეგად გეგეჭკორმა მიიღო მძიმე კრილობა გლეხი დათა კუპრავასაგან. პოლიცია გაიქცა, ხოლო ჯანყის წამომწყები გლეხი დათა კუპრავა, რომელიც მემამულეს გაუსწორდა, მიიმალა⁷. იგი შემდეგშიც განაგრძობდა ბრძოლას და მოუწოდებდა თავის თანასოფლელებს არ დამორჩილებოდნენ მემამულეთა მოთხოვნებს.

ანტიფეოდალურ ბრძოლაში სამეგრელოს გლეხები მიმართავდნენ აგრეთვე ისეთ ფორმას, როგორიცაა მემამულეთა სახლ-კარის დაწვა.

როგორც სამეგრელოს მთავრის დავით დადიანის

⁶ ცხსა, თბილისი, ფონდი 44, საქმე 4, ფურც. 15—33.

⁷ იქვე, ფონდი 14, საქმე 142, ფურც. 9.

მიერ მოხელე ნიკო დგებუაძის სახელზე მიწერილი წერილიდან ჩანს, ასეთ შემთხვევებს ადგილი ჰქონდა 1850 წელსაც. აზნაურებმა გლეხების ბრძოლის ასეთი ფორმის შიშით საჩივრიფ მიმართეს დავით დადიანს. ამ უკანასკნელმა ბრძანა მასთან წარედგინათ გლეხები, რომლებიც ცეცხლს უკიდებდნენ მებატონის მამულს⁸.

ანტიფეოდალური ბრძოლის მეტად მწვავე და მნიშვნელოვანი ეტაპი იყო სუჯუნის მაზრის სოფელ საქაჩი-ბაიოს გლეხების გამოსვლა 1850 წელს. გლეხებმა, რომლებიც ეკუთვნოდნენ აზნაურ ზოფერიებს, ჯერ კიდევ მანამდე დიდი ხნით ადრე უარი თქვეს ხსენებული მემამულეებისადმი სამსახურზე. ამის შესახებ მებატონეებმა შეატყობინეს სამეგრელოს მთავარს დავით დადიანს, რომელმაც „წესრიგის“ აღსადგენად მემამოხე სოფელში გააგზავნა 40 კაცისაგან შემდგარი შეიარაღებული დამსჯელი რაზმი სუჯუნის მდივანბეგის ვამეყ დადიანის მეთაურობით.

რაზმის მოახლოებისას გლეხები მიიმალნენ ტყეში იმ განზრახვით, რომ საერთო ძალებით გაეწიათ წინააღმდეგობა. მდივანბეგის განკარგულებით მემამოხე გლეხებს ჩამოერთვათ ჯოგი, ღვინო და სხვა სასურსათო პროდუქტები. მაგრამ ამ ზომებით დამსჯელი რაზმის მეთაურმა ვერ მიაღწია ქაჩიბაიების მორჩილებას. ისინი ურყევად იყვნენ და, რჩებოდნენ რა ტყეში, ემზადებოდნენ გადამწყვეტი შეტაკებისათვის. მაშინ მდივანბეგმა გადაწყვიტა საეგზეკუციო რაზმით გამგზავრებულიყო მათთან გასასწორებლად. გაჩაღდა ცხარე ბრძო-

⁸ ზმა, ფონდი 3, საქმე 4390, ფურც. 24.

ლა. შეტაკების დროს მოკლულ იქნა მდივანბეგი ვამეყ დადიანი; გლეხების მხრიდან დაიჭრა მხოლოდ ერთი. რაზმმა შეიპყრო მღელვარების აქტიური მონაწილე 9 გლეხი, რომლებიც შემდეგ წარდგნენ სამხედრო სასამართლოს წინაშე⁹.

1851 წლის 28 თებერვალს სამხედრო სასამართლომ განაჩენი გამოუტანა 8 გლეხს. განაჩენის მიხედვით თითოეული მათგანი ისჯებოდა შპიცრუტენით და 2 წლით საპატიმრო ასეულში გაგზავნით¹⁰.

როგორც უკვე აღნიშნული იყო, მთავრობამ პირველად შეძლო შეეპყრო გლეხთა ერთი ნაწილი, რომელიც მონაწილეობას იღებდა მღელვარებაში; მეორე ნაწილი (მათ შორის მოთავეები), იმალეობდა და განაგრძობდა წინააღმდეგობას. მხოლოდ 1851 წლის ბოლოს მთავრობამ შეძლო დაეჭირა კიდევ სამი მონაწილე, რომელთაგან ერთი (მიქელიჩ ქაჩიბაია) კვლავ-გაიქცა, ხოლო ორს, ერთი წლის შემდეგ, 1852 წლის 29 მაისს იმავე სამხედრო სასამართლომ მიუსაჯა უფრო მკაცრი სასჯელი: შპიცრუტენით დასჯა და საპატიმრო ასეულში ერთს 2 წლით, ხოლო მეორეს 4 წლით გაგზავნა¹¹.

დადი უკმაყოფილება მწიფდებოდა საეკლესიო გლე-

⁹ ცსსა, თბილისი, ფონდი 4, საქმე 1343, ფურც. 1 — 7 ამ ცხრა გლეხიდან ერთი საპატიმროში გარდაიცვალა საქმის გარჩევამდე.

¹⁰ ხოლო კოჩაია ქაჩიბაიას ღრმად მოხუცეობის გამო მიესაჯა მხოლოდ 25 როზგი და სამი თვე თავის ხარჯით ქუთაისის ციხეში პატიმრობა.

¹¹ ცსსა, თბილისი, ფონდი 4, საქმე 1511, ფურც. 8—9. სამხედრო გუბერნატორის განკარგულებით შპიცრუტენით დასჯა სისრულეში უნდა მოეყვანათ საქაჩიბაიოს მეზობელი სოფლების გლეხების თანდასწრებით.

ხებს შორისაც. ამის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს 1855 წლის ამბავი, რაც სოფელ სუჯუნის საეკლესიო გლეხების მღელვარებაში გამოიხატა.

1855 წლის იანვარში სამეგრელოს მმართველმა ეკატერინე დადიანმა მოისურვა სოფელ სუჯუნის საეკლესიო ადგილ-მამულის სამოქალაქო მმართველობაში გადაცემა. სუჯუნის საეკლესიო გლეხებს შეაწერეს აუტანელ ბეგარა და სხვა ვალდებულებანი. „ეკატერინე დადიანმა, — ვკითხულობთ საქართველოს ეგზარხოსის წერილში კავკასიის მეფისნაცვლის ბარიატინსკისადმი, — მძიმედ დაბეგრა ისინი (საეკლესიო გლეხები — დ. ლ.) თავის სასარგებლოდ სამუშაოებით იმდენად, რომ ღალის გადასახდელად მათ აღარ დარჩათ 2 დღის სახნავი მიწაც კი... ჩვეულებრივი ნატურალური ვალდებულების მაგივრად დატვირთა ისინი მათი შეძლებითათვის უთანაზომიერო ფულადი გადასახადით“¹².

სუჯუნის გლეხობის გამოსვლის უშუალო საბაბი გახდა დედოფალი ეკატერინეს განკარგულება წმ. გიორგის ხატის გადატანის შესახებ სუჯუნის ეკლესიიდან მარტვილში. ამით მას არსებითად უნდოდა მიეღწია ხსენებული საეკლესიო გლეხების მიმართ თავისი უფლებების საბოლოოდ განმტკიცებისათვის. ამის საპასუხოდ გლეხებმა ხელი მოჰკიდეს იარაღს. ზარების საგანგებო რეკვითა და ბუკის გუგუნით სუჯუნის ეკლესიასთან შეკრებილმა ათასობით გლეხმა ერთმანეთს ფიცი მისცა: ერთსულოვნად ეიდგეთ საერთო საქმისათვის. ამ მომენტისათვის

¹² ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28 საქმე 4890, ფურც. 379 380

სოფელ სუჯუნაში თითქოს მოსალაპარაკებლად ჩამოსულმა ბოქაულთუხუცესმა კონსტანტინე დადიანმა აზნაურ ხოშტარიას სახლში შეიტყუა მღელვარების ხუთი მეთაური და განაიარაღა ისინი. მაგრამ საშიშროების გამო, რაც მას გარს შემორტყმული აჯანყებული გლეხებისაგან მოელოდა, იძულებული იქნა სუჯუნიდან გაქცეულიყო ყოველგვარი შედეგის გარეშე.

საეკლესიო გლეხთა აჯანყება ბოლოს და ბოლოს ჩაიშობილი იქნა. მაგრამ სამეგრელოს მმართველი ეკატერინე დადიანი იძულებული იყო გაეუქმებინა თავისი განკარგულება წმ. გიორგის ხატის გადატანის შესახებ სუჯუნის ეკლესიიდან მარტვილში. ამრიგად, გლეხთა გამოსვლამ ხელი შეუშალა სამეგრელოს მმართველს ეკატერინეს განეხორციელებინა საეკლესიო გლეხების თავის უფლებებში გადასვლის გეგმა.

1855 წლის თებერვალში სუჯუნის საეკლესიო გლეხობის გამოსვლა ატარებდა აშკარად გამოხატულ ანტიფეოდალურ ხასიათს.

არსებითად, სამეგრელოს მმართველი ეკატერინე დადიანი ცდილობდა ხატის ადგილ-სამყოფელის გადანაცვლებით მისი ძალაუფლება დაემკვიდრებინა სუჯუნის საეკლესიო ადგილ-მამულსა და გლეხებზე. მაგრამ საეკლესიო გლეხები, ისედაც მრავალრიცხოვანი გადასახადებით დაუძლურებულნი, აჯანყდნენ ეკატერინე დადიანის განზრახვის წინააღმდეგ, რადგან მათ იცოდნენ, რომ ეს ფეოდალური ექსპლოატაციის გაძლიერებას მოასწავებდა.

გენერალ ბრიმერის პატაკი კავკასიის მეფისნაცვალ მურავიოვისადმი ექვს არ ტოვებს იმის შესახებ, რომ სუჯუნის გლეხები, აჯანყდნენ რა სუჯუნის ეკლესიიდან მარტვილში წმ. გიორგის ხატის გადატანის წინააღმდეგ, არსებითად პროტესტს გამოთქვამდნენ სამთავრო გლეხების კატეგორიაში გადასვლის გამო და, მაშასადამე, მასთან დაკავშირებული ფეოდალური ჩაგვრის გაძლიერების წინააღმდეგ. გენერალი ბრიმერი ხაზგასმით აღნიშნავს იმ გარემოებას, რომ სწორედ უზომო ვალდებულებებით გლეხების დატვირთვამ, სამთავრო გლეხებად მათ გადაყენასთან დაკავშირებით, გამოიწვია მათ მიერ უარის თქმა გადასახადის გადახდაზე და, საერთოდ, ხელისუფლებისადმი დამორჩილებაზე¹³.

გლეხობის ბრძოლა ბატონყმობის წინააღმდეგ, რომელიც კიდევ უფრო გაძლიერდა XIX საუკუნის 40-50-იან წლებში სასაქონლო ფულადი ურთიერთობის განვითარებასთან დაკავშირებით, სავსებით არ ამოიწურება ზემოთ აღწერილი ამბებით. შეუპოვარ ბრძოლას, დაწყებული ურჩობის პასიური ფორმიდან ტერორისტულ აქტებამდე და მასობრივ გამოსვლებამდე, გლეხები ეწეოდნენ ამა თუ იმ სახით არა მარტო სამეგრელოს სამთავროს რვა მაზრაში, არამედ მთელ საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში.

ასე მაგალითად, 1841 წ. გლეხთა აჯანყებამ იფეთქა გურიაში. 1842 წ. ქუთაისის მაზრაში აჯანყდნენ მეზა-

¹³ აქტები, ტ. XI გვ. 35. Репорт генерала Бримера — „Домогательство кн. Даднани присвоить монастырских владений села Суджун и неоповиновение последних“. ამის შესახებ იხ. Д. Ломонджана из истории крестьянского движения в Мегрелии в 40 — 50-х годах XIX века, 1955, стр. 42 — 43.

ტონე აბაშიძის ყმა გლეხები, ამავე წელს აჯანყების
ალი დაინთო ქ. თელავში. 1843—1846 წწ. მასო-
ბრივი მღელვარებით იყო მოცული თბილისის გუ-
ბერნია, 1848 წ. ქუთაისის მაზრის სოფელ ზემოხეთში
გლეხები აჯანყდნენ მებატონე კორძაიას წინააღმდეგ.
1852 წ. გლეხების გამოსვლას ჰქონდა ადგილი რაჭის
მაზრაში, სოფ. კვაცხუთში. 1854 წელს აჯანყდა ხერთვი-
ის უბნის 27 სოფლის გლეხობა, ამავე წელს მღელვარე-
ბა მოხდა ქუთაისსა და შორაპანში. 1854-1856 წწ.
გლეხთა ამბოხების ალი დაინთო ახალციხისა და გორის
მაზრებში. 1855 წელს — კახეთში. ცნობილია აგრეთვე
1840 წლის გლეხთა აჯანყება აფხაზეთში: ვესელდოი,
დალისა და კოდორის რაიონში იზმაილ ჯოპუას მეთაუ-
რობით.

50-იანი წლების მეორე ნახევარში გლეხობის ეს
ბრძოლა სამეგრელოში გადაიზარდა გრანდიოზულ გლე-
ხთა ომად, რომელსაც ცნობილი უტუ მიქავა მეთაუ-
რობდა.

საქართველოს გლეხობის ბრძოლას ბატონყმობის წი-
ნააღმდეგ 40-50-იან წლებში, მიუხედავად იმისა, რომ
იგი წარმოებდა სტიქიურად და ხშირად სრულიად არა-
ორგანიზებულად — ცალკეულად, ჰქონდა დიდი ისტო-
რიული მნიშვნელობა. გლეხობამ გადადგა გარკვეული
ნაბიჯები თავიანთი ძალების მობილიზაციისათვის ბა-
ტონყმური წყობილების წინააღმდეგ და, ამრიგად, შეი-
ტანა თავისი წვლილი გლეხთა იმ მოძრაობაში, რომელ-
მაც მოამზადა ნიადაგი საქართველოში ბატონყმური
წყობილების საფუძვლების შერყევისათვის.

თავი მესამე

თურქების შემოსევა და გლეხობის მდგომარეობის გაუარესება სამეგრელოში

1853 წლიდან რუსეთსა და თურქეთს შორის დაიწყო ომი, რომელიც ცნობილია აღმოსავლეთის ანუ ყირიმის ომის სახელწოდებით. რუსეთის წინააღმდეგ ომში ჩაებნენ ინგლისი და საფრანგეთი. მოკავშირეთა 62-ათასიანი ჯარი დაიძრა სევასტოპოლისკენ. ეს სამხედრო ნავსადგური მტერმა ალყაში მოაქცია. დაიწყო სევასტოპოლის გმირული დაცვა. კავკასიის ფრონტზე რუსეთის არმიამ ყარსის გარნიზონს ალყა შემოარტყა. ბლოკადისაგან ყარსის ხსნისა და მთელი საქართველოს ოკუპაციის მიზნით თურქთა ჯარების მთავარსარდალი ომერ-ფაშა დაეინებით აყენებდა გეგმას საქართველოში დივერსიის მოწყობის შესახებ. ეს გეგმა მოწონებულ იქნა და მას გადაეცა 40.000-ზე მეტი კაცისაგან შემდგარი არმია. მან 1854 წელს ყულევი დაიკავა, 1855 წლის სექტემბერს ბათუმში შეიჭრა, იმავე წლის ოქტომბერში ჯარი გადმოსხა სოხუმში, რომელიც თურქთა ლაშქრობის სადესანტო პუნქტად იყო შერჩეული. აქე-

დან მას შეტევა უნდა ეწარმოებინა ჯერ სამეგრელოსა, ხოლო შემდეგ ქუთაისსა და თბილისისაკენ¹.

ეს წარმოადგენდა წერდა მარქსი „ერთადერთ სტრატეგიულ იდეას, რომელიც ამ ომმა წარმოშვა. იგი ნიშნავდა ექსცენტრული პოზიციის დაკავებას გარემომცველი არმიის მიმართ—მუქარას თბილისისათვის, აზიასი რუსების ძალაუფლების ამ ცენტრალური პუნქტისათვის, მუქარას, რომელიც მურავიოვს აიძულებდა უკან დაეხია ყარსიდან იმის შიშით, რომ იგი მოწყვეტილი იქნებოდა ოპერატიული ბაზისა და საკომუნიკაციო ხაზებისაგან“².

1855 წლის 5 ოქტომბერს თურქთა ჯარების პირველი ეშელონი შტაბის უფროს ფერჰად-ფაშის მეთაურობით სოხუმიდან ენგურისაკენ დაიძრა. თურქ დამპყრობელთა მთავარი ძალები 22 ოქტომბერს შეიჭრნენ მდ. ენგურის მარჯვენა სანაპირო სოფლებში — ჭუბურხინჯში, დიხაზურგში, ფახულანში და სოფ. ოცარცესთან მიაღწნენ მდ. ენგურის ფონს³.

კავკასიის სარდლობისათვის ნათელი გახდა, რომ სამომარო მოქმედების ასპარეზი სამეგრელო იქნებოდა, ამიტომ მდ. ენგურის მარცხენა ნაპირზე დაიწყო ჯარების განლაგება. თავდაცვის სანაპირო ხაზი გაიშალა სოფ. ჯვარიდან მდ. ჯუმის შესართავამდე⁴, დაახლოებით 65 ვერსის მანძილზე იქმნებოდა თავდაცვისათვის სათანადო პირობები.

¹ აქტები, ტ. XI, გვ. 159.

² გ. მარქსი და ფ. ენგელსი, იხ. ტ. X, გვ. 555.

³ აქტები, ტ. XI, გვ. 134.

⁴ იქვე გვ. 136.

ოცარცეს პირდაპირ, რუხთან, დაბანაკდნენ რუსეთის ჯარები და სამეგრელოს რაზმი გენერალ-მაიორ გრიგოლ დადიანის მეთაურობით. გარდა ამისა, სამეგრელოს ლაშქრის ერთ ნაწილს, რეგულარული ჯარის ნაწილებთან ერთად, დაევალა სოფ. ლიის, ზუგდიდის, ხეთისა და ხობის პოზიციების დაცვა. კახათის ფონი უნდა დაეცვათ ოთხ ბატალიონს და ლეჩხუმელთა ცხენოსან რაზმს. *

მთავარი ე. წ. ნარმანიების ფონი მდებარეობდა კახათიდან 1,5 ვერსიის დაშორებით მდინარის ქვემო წელში. მისი დაცვა დაევალა ბატალიონის მეთაურებს პოლკოვნიკ იოსელიანს და პოდპოლკოვნიკ ზვანბას⁵.

ნარმანიების ფონიდან ორი ვერსიით დაშორებულ სოფ. კოკთან მდებარე ფონის დაცვა მიენდო თავად ერისთავს, რომლის განკარგულებაში იყო მესამე ბატალიონის ორი ასეული, კაზაკები და ქვემეხების ბატარეა. ამ ჯარების საერთო მეთაურობა დაეკისრა გვარდიის პოლკოვნიკ თავად შარვაშიძეს.

ჩამოყალიბდა სამურზაყანოს შეიარაღებული მილიცია. აფხაზეთიდან სამეგრელოსაკენ მტრის მოძრაობის დაბრკოლების მიზნით მოწალეს შარავზები. მოწინააღმდეგის მიერ ენგურის გადალახვის ცდის შემთხვევაში საბერიოს მთებიდან უნდა დაერთყათ პარტიზანულ რაზმებს.

მდ. ჭუმის შესართავიდან სოფელ რუხამდე განლაგებულ იქნა რეგულარული ჯარის რამდენიმე ბატალიონი.

⁵ აქტები, ტ. XI, გვ. 108.

ნი, კაზაკთა რამდენიმე ასეული და საქართველოს სახალხო მილიციის 5000-ზე მეტი მებრძოლი.

ხორგასთან განლაგებული იყო ჯარის ნაწილების 2 ბატალიონი ორი ქვემეხით და ადგილობრივი მილიცია, რაზმის ამ შემადგენლობის მეთაურად დაინიშნა პოლკოვნიკი ბიბიკოვი. ხეთასთან დაბანაკებულ იქნა რამდენიმე ასეული, რომელთაც ევალეზოდან ხორგის პოზიციასა და მდ. ენგურის მარცხენა ნაპირზე განლაგებულ სამხედრო ძალებს შორის მოქმედების კოორდინაცია. ქალაქის უბანში სანაპირო პოზიციას იცავდა საკმაოდ ძლიერი სამხედრო ძალა, რომელიც შეიარაღებული იყო ზარბაზნებით.

რიონის შესართავთან მდინარის მარცხენა ნაპირზე განლაგდა იმერეთის მილიცია და ჯარის რამდენიმე ბატალიონი, ხოლო მისი მარჯვენა ნაპირის დაცვა დაევალა სამეგრელოს მილიციასა და აზოვის კაზაკებისაგან შემდგარ რაზმს.

25 ოქტომბერს თურქთა ჯარებმა მანევრირება დაიწყეს, რათა მოწინააღმდეგისათვის გაუგებარი გაეზადათ, თუ მდინარის რომელ ფონზე მიიტანდნენ იერიშს. ბოლოს, მოულოდნელად, ისკანდერ-ფაშას მეთაურობით, თურქთა ერთ-ერთმა კოლონამ ზარბაზნები დაუშინა რუხის ციხესთან ჩასაფრებულ გენერალ-მაიორ გრიგოლ დადიანის ჯარის ნაწილს და აქ გასვლა მოიწადინა. რუხის ამ პოზიციისაკენ სასწრაფოდ გამოეშურა გურიის რაზმის უფროსი ბაგრატიონ-მუხრანსკი. მტერი უკუქცეულ იქნა⁶.

6 კ. ბოროზდინი ომერ-ფაშა სამეგრელოში გვ. 282.

ამის შემდეგ, დასტოვა რა ამ პოზიციაზე ერთი ბრიგადა, ომერ-ფაშა ჯარის მთავარი ძალებით გაჰყვა მდინარის ქვემო წელს და კოკის პოზიციას მიადგა, ხოლო ნარმანიების ფონთან მაღლობზე ჩასანგრდა ინგლისელი პოლკოვნიკი ბალადი. თურქებმა ბუჩქებიდან გააჩაღეს ცეცხლი და იერიში მიიტანეს მდინარის ფონზე. მაგრამ დამპყრობთა ჯარების სამი იერიში მოგერიებულ იქნა.

რეასაათიანი სისხლისმღვრელი ბრძოლისა და დიდი ზარალის შემდეგ მტერმა შეძლო ერთი ეშელონის (14 ბატალიონის) მდინარეზე გადაყვანა. მდინარის მარცხენა ნაპირზე ხელჩართული ბრძოლა გაჩაღდა. თითო ჯარისკაცზე 11 თურქი მოდიოდა⁷.

მტერს ყველაზე ძვირად დაუჯდა ნარმანიების ფონთან გასვლა. ამ ბრძოლაში გმირულად დაეცნენ პოდპოლკოვნიკი ზვანბა და პოლკოვნიკი იოსელიანი. ცოტა ხნის შემდეგ ბრძოლის ველიდან გაიყვანეს მძიმედ დაჭრილი ოფიცერი ივინი, რომელიც რაზმს იოსელიანის შემდეგ მეთაურობდა. ასევე სასიკვდილო ჭრილობა მიიღო ივინის შემცვლელმა კაპიტანმა კობოლეშმა. ბრძოლის ველზე დაეცა პორუჩიკი რუბცევი, რომელიც კობოლეშის შემდეგ მეთაურობდა. მტერს მამაცურად ერკინებოდნენ 80 წლის მოხუცი პოდპოლკოვნიკი სიმონ წერეთელი და სხვები. ენგურთან ბრძოლაში დაღუპულ სამომ სასაფლაოზე აღმართულ ძეგლზე წარწერა ნათელყოფს, როგორ გმირულად იცავდნენ ჩვენი წინაპრები სამშობლოს.

⁷ ცსსა, თბილისი, ფონდი 1087, საქმე 444, ფურც. 2.

26 ოქტომბერს დილით, იმის შემდეგ, რაც ომერთაშამ მთელი კორპუსი გადაიყვანა მდინარეზე, თურქები დარჩელის შარაგზით ზუგდიდისაკენ გაემართნენ და იმავე დღეს დაიკავეს იგი⁸.

სამეგრელოში მოქმედმა მცირერიცხოვანმა ჯარმა, რომელზეც გააფთრებული თავდაცვითი ბრძოლით ჰქანცავდა და ასუსტებდა მტერს, ბაგრატიონ-მუხრანსკის მითითებით უკან დაიხია, რადგან ვერ გაუძლო მტრის ჭარბ ძალებს.

ბაგრატიონ-მუხრანსკიმ თავისი რაზმით ხეთისაკენ დაიხია და იქ დაბანაკდა, გრიგოლ დადიანი კი რუხიდან მოიხსნა და ზემო სამეგრელოს გზით ჭაქვინჯში განლაგდა. ერთმა ნაწილმა აბასთუმნისკენ დაიხია.

მაგრამ სტრატეგიული პუნქტების გამაგრებისა და თავდაცვითი ზღუდეებიდან შეტევაზე გადასვლის საშუალებას მუხრანსკის არ აძლევდა მტრის ძალების უპირატესობა. ამიტომ ზურგში პარტიზანული ომით მტრის ცოცხალი ძალების მოქანცვისა და განადგურების მიზნით მან გამაგრებული პოზიციებიდან მოხსნა ჯარები და უკან დაიხია⁹.

ბაგრატიონ-მუხრანსკი 6 ნოემბერს ცხენისწყლის მარცხენა ნაპირზე დაბანაკდა, ხოლო გრიგოლ დადიანი — ხონში.

უკანდახევის დროს გზადაგზა ბაგრატიონ-მუხრანსკის ბრძანებით დასწევს ხეთის, სორტისა და ტეხურის სასურსათო საწყობები, რათა ისინი მტერს ხელში არ

⁸ კ. დ. მაჭავარიანი, გვ. 284—285.

⁹ ზმა, ფონდი 6, საქმე 113, ფ. 43.

ჩავარდნოდა. მოსპეს რიონისა და ცხენისწყლის შესართავთან დაგროვილი მარაგი — 9169 ჩარეკი ფქვილი, 1295 ჩარეკი ორცხობილი, 373 ჩარეკი ბურღული, 18000 ჩარეკი მარცვლეული, ჯარისკაცების თბილი ტანსაცმელი, საინჟინრო ხელსაწყოები და სხე¹⁰, ააფეთქეს ცხენისწყლის ხიდი. 29 ოქტომბერს ცეცხლი წაუკიდეს ნიჩბიან ხომალდებს, რომელთა გაყვანა ვერ მოასწრეს წყალცოტაობის გამო. გააფუქეს გზები, მნიშვნელოვანი ხიდები და სხე.

ოსმალთა ჯარები კალიასავით მოედო სამეგრელოს, დაიწყო მცხოვრებთა რბევა-აწიოკება, რასაც მოსახლეობამ პარტიზანული ბრძოლით უპასუხა. ეს ნათლად ჩანს ეკატერინესადმი ომერ-ფაშას წერილიდან: „ჩვენმა ჯარმა, სამეგრელოში შემოსელისას, დაინახა, რომ აქაურ მკვიდრთა ერთ ნაწილს ხელში იარაღი აუღია, სხვები კი გაქცეულან და თავი გაუნებებიათ თავიანთი სახლ-კარისა და ქონებისათვის, რომელიც, თანახმად საერთაშორისო კანონებისა, სამხედრო ნადავლად უნდა ჩაითვალოს“¹¹.

იმერლებისაგან შემდგარი რაზმი ჩამოვიდა ხონში და განაცხადა: აწ უკან დახევა არ იქნებაო. რაზმელებს შორის ერთ-ერთმა პატრიოტმა, 80 წლის სიმონ წერეთელმა ჩაარქო მიწაში თავისი კვერთხი და თქვა: „აქვე მფევევდები, მაგრამ უკან არც ერთი ნაბიჯი“¹².

თურქების წინააღმდეგ საბრძოლველად მოსულმა

¹⁰ აქტები, ტ. XI, გვ. 145, 153.

¹¹ კ. ბოროზდინი, ომერ-ფაშა სამეგრელოში გვ. 35.

¹² აქტები, ტ. XI, გვ. 145.

სამურზაყანოელებმა და სვანებმა განაცხადეს, რომ თურქების წინააღმდეგ ბრძოლაში მუდამ ერთგულება გამოუჩენიათ და ახლაც მზად არიან იბრძოლონ მტაცებელი მტრის წინააღმდეგ. ყალიბდებოდა პარტიზანული რაზმები, სახალხო მილიცია.

პირველი სახალხო პარტიზანული ლაშქარი ხორგაში შეიქმნა. იგი თანდათან ძლიერდება სხვადასხვა სოფლის პარტიზანული რაზმებისაგან. „სამეგრელოში ყველგან თავი წამოჰყო სახალხო ლაშქრობამ“¹³ — ვკითხულობთ ერთ-ერთ პატაქში.

ასე ემზადებოდა და ირაზმებოდა ქართველი ხალხი მტრის წინააღმდეგ შეტევისათვის, თავისი მიწა-წყლის დასაცავად.

ომერ-ფაშამ ცხადად იგრძნო ხალხის განწყობილება, მიხვდა, რომ ანგარიშში მოტყუვდა და გეგმაც ეშლებოდა. ამიტომ ეკატერინესთან მიწერ-მოწერა გამართა ზავის შესახებ.

ეკატერინე რუსეთის მთავრობის რჩევით უარზე იდგა. მოვიყვანთ მხოლოდ ერთ საინტერესო საპასუხო წერილს, რომლის ტექსტი გენ. კოლუბაკინს შეუდგენია. წერალში ნათქვამია:

„ზრდილობა მავალებს გიპასუხოთ იმ წერილზე, რომლის გამოგზავნა ჩემთან საკუთრად დაგინახავთ...

თქვენ, გენერალო, სამეგრელოში იმ განზრახვით ჩამოსულხართ, რომ ეს მხარე გახადოთ დამოუკიდებელი რუსეთისაგან და ეს კი სწორედ ეწინააღმდეგება ჩემს სურვილებს და, ჩემის აზრით, ჩემს ქვეყანასაც სულ სხვა

¹³ აქტები, ტ. XI, გვ. 136.

სკირია. რაკი დამოუკიდებელი ვიქნებოდი, აუცილებლად ჩემთვის საჭირო გახდებოდა მფარველობა მეთხოვა სამ სახელმწიფოთაგან ერთ-ერთისათვის. ახლა მოგახსენებთ, რატომ არ მსურს არცერთი მათგანისაგან მფარველობა.

ოსმალეთი ვერც კი იფიქრებს სხვა დაიფაროს, რადგან თვითონ მას სხვა პატრონობს და უნდა გამოგიტყდეთ, რომ არც ისეთი სახარბიელო პატრონი გააჩნია.

ახირებულობა იქნებოდა საფრანგეთის მფარველობა. იმ შემთხვევითი სახელმწიფოსი, რომელსაც დღეს თუ არა ხვალ ბოლო მოეღება.

თქვენ თვითონ არ მირჩევდით, გენერალო, ინგლისისათვის მეთხოვა მფარველობა, რადგან თქვენ უკეთესად მოგეხსენებათ, რომ ყველა ხალხი, რომელსაც წილად ხვდა ინგლისის მფარველობა: ინდოელები, ჩინელები, იონელები ან დამონავდნენ, ან დამახინჯდნენ გონებით, ან გაჩენას იწყებლიან.

ბოლოს არც იმას მოგახსენებთ, რომ სამივე სახელმწიფოს მფარველობა ერთად მიმდოდეს, რათა ამით დაცივნის საბაბი არ მოგეცეთ...¹⁴.

ნოემბრის მეორე ნახევარში თურქთა ჯარებმა უკვე ცხენისწყლამდე მიადწიეს და მარჯვენა ნაპირზე გაშლილი ფრონტით დაბანაკებულნი მდინარეზე გასასვლელად ემზადებოდნენ. ამ ხნის განმავლობაში ომერ-ფაშა დაზვერვას აწარმოებდა და ებრძოდა პარტიზანულ რაზმებს.

¹⁴ Колюбакина А. А., Воспоминания, Ж. „Исторический Вестник“, ноябрь, 1894, гл. 403 — 404.

ამ დროს ომერ-ფაშამ მოულოდნელად შეცვალა შეტევითი გეგმა და ცხენისწყლის მარჯვენა ნაპირიდან დაიწყო უკან დახევა ყულევის მიმართულებით¹⁵. ეს იმით იყო გამოწვეული, რომ 20 ნოემბერს მან ცნობა მიიღო ყარსის დაცემის შესახებ. ამგვარად, ყარსის დაცვამ ჩაშალა მისი დივერსიული შეტევითი გეგმა. ამის შესახებ მარქსი წერდა, რომ „სამეგრელოს ექსპედიციას, არა მარტო უნდა გადაერჩინა ყარსი, არამედ შეექმნა პირობებიც საყოველთაო შეტევითი ტაქტიკისათვის და ამრიგად მიეღწია ომში შესაძლებელი ყველაზე დიდი უპირატესობისათვის¹⁶. როგორც ვხედავთ ომერ-ფაშამ ვერც ყარსი იხსნა და ვერც დაპყრობითი გეგმა განა-
ხორციელა.

ომერ-ფაშას ჯარების ყულევისაკენ დახევისთანავე ბაგრატიონ-მუხრანსკიმ სასწრაფოდ გადმოლახა მდინარე ცხენისწყალი, რათა დახმარება გაეწია პარტიზანული რაზმებისათვის, რომლებიც გაქცეული მტრის დასუსტებულ არმიას დიდ ზარალს აყენებდნენ და არ აძლევდნენ საშუალებას სურსათით მომარაგებულიყო¹⁷, წერდა მარქსი თურქთა ჯარების წინააღმდეგ სამეგრელოში შექმნილი ვითარების შესახებ.

27 ნოემბერს საღამოს პოლკოვნიკმა შარვაშიძემ მილიციითა და კაზაკებით ბრძოლა გაუმართა სოფელ სეფიეთში საალაფოდ ჩამოსულ თურქთა უკუქცეულ ცხენოსან ჯარს, რომელსაც ბრძოლის პროცესში დაეხმარა

¹⁵ ცხსა, თბილისი, ფონდი 1087, საქმე, 444, ფურც 4, იხ. აქტები 33. 189.

¹⁶ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, ტ. X, გვ. 555.

¹⁷ იქვე, გვ. 591.

თურქთა ქვეითი ჯარი. ბრძოლა ორ საათს გაგრძელდა. დიდი ზარალით უკუგდებული მტერი აბაშით მიმავალ თურქთა ძალებისაკენ გაემართა.

იმავე საღამოს შტაბს-როტმისტრმა მიქელაძემ ტყიდან თოფები დაუშინა მდინარე აბაშის მარცხენა ნაპირზე დაბანაკებულ თურქთა ჯარების არიერგარდს. პანიკით მოცული თურქთა ეს ნაწილები იძულებული იქნენ მარჯვენა ნაპირისათვის შეეფარებინათ თავი.

28 ნოემბერს გვარდიის პოლკოვნიკმა შარვაშიძემ ცნობა მიიღო, რომ ისკანდერ-ფაშა მოსახლეობისაგან სურსათ-სანოვავის დატაცებისა და თურქი ჯარისკაცის მკვლელის ძებნის მიზეზით სენაკში ჩავიდა. მან თურქთა წინააღმდეგ დაუყოვნებლივ გაგზავნა იმერეთის ცხენოსანი მილიციისა და კაზაკების მეთაური მაიორი სიმონ წულუკიძე, რომელმაც ისკანდერ-ფაშა აიძულა სენაკიდან გაქცეულიყო, ხოლო თურქთა ჯარისკაცებს ბაზარში სურსათისა და ნივთების დატაცების საშუალება არ მისცა — ნაწილი ამოხოცა, ნაწილი გააქცია და ნაწილი კი ტყვედ წამოიყვანა¹⁸. გაქცეული თურქები ჩასაფრდნენ სენაკის გარეუბნის ერთ-ერთ სახლში და იქიდან ატეხეს ზარბაზნის სროლა. ამ ბრძოლაში მოწინააღმდეგემ 20 ჯარისკაცი დაკარგა. წულუკიძის რაზმიდან კი დაიღუპა მხოლოდ ერთი მილიციელი.

იმავე დღეს გათენებისას სამეგრელოს მოხალისეთა რაზმი შტაბს-კაპიტან ალექსი ჩიქოვანისა და ალექსანდრე ფაღავას მეთაურობით თავს დაესხა მტრის ერთ-ერთ საგუშაგოს. თურქებმა საგუშაგო დატოვეს. 29 ნოემ-

¹⁸ აქტები, ტ. XI, გვ. 190.

ბერს სოფელ სახარბედოს მოსახლეობამ უკუქცეულ თურქებს ხიდი აუფეთქა¹⁹.

1 დეკემბერს კაზაკები და მოხალისეთა რაზმი მოულოდნელად თავს დაესხნენ მდ. ცივის მარცხენა ნაპირზე დაბანაკებულ თურქთა არიერგარდს. ხიდის აფეთქებისა და დიდი ზარალის შემდეგ თურქებმა დატოვეს მდინარის მარცხენა ნაპირი. სენაკთან დაბანაკებულ ომერ-ფაშას შტაბს ცხენოსანი მილიციით შეუტია გენერალ-მაიორმა გრიგოლ დადიანმა, რათა გზა გადაეღობა თურქებისათვის და ტყვედ ჩაეგდო მათი მთავარსარდალი. ეს ასეც მოხდებოდა, რომ ამის შესახებ ომერ-ფაშა წინასწარ არ გაეფრთხილებინა ერთ-ერთ მოღალატეს.

2 დეკემბერს 260 კაცისაგან შემდგარი ცხენოსანი რაზმიდ გრიგოლ დადიანმა სწრაფად გაიარა 75 ვერსი და 3 დეკემბერს, დილის 5 საათსა და 30 წუთზე, შეიჭრა ზუგდიდში ოთხი მიმართულებით. მოულოდნელი დარტყმით თავზარდაცემული თურქების ნაწილი ამოხოცა, ნაწილი კი ტყვედ ჩაიგდო. 4 საათის ბრძოლის შემდეგ ზუგდიდი გაწმენდილ იქნა²⁰ მტრისაგან. ბრძოლის ველზე დარჩა 150 მოკლული თურქი, ხოლო ტყვედ წამოყვანილთა შორის იყვნენ 3 ოფიცერი და 32 ჯარისკაცი. დადიანს ნადავლად დარჩა დიდძალი იარაღი, ცხენები და სხვა ქონება. გრიგოლ დადიანის რაზმიდან დაიღუპა გიორგი ხაბურზანია და კიპა ფაქავა.

¹⁹ აქტები, ტ. XI, გვ. 190.

²⁰ იქვე.

ამის შემდეგ გენერალ-მაიორი გრიგოლ დადიანი ქაქვიჩისაკენ გაიქრა.

6 დეკემბერს გენერალ-მაიორმა ბაგრატიონ-მუხრანსკიმ დაიკავა ქვალონსა და ხობს შორის, შარაგზის ჩრდილოეთით მდებარე ტყიანი მაღლობი, რათა თურქებისათვის საშუალება არ მიეცა ახლომახლო სოფლებიდან სურსათის დატაცებისა. ამასთან ერთად მისი მიზანი იყო თურქებს იძულებით გადაეხვიათ შარაგზიდან და ჰაობიანი ტყით წასულიყვნენ ყულევისაკენ. ეს კი კატასტროფის წინაშე აყენებდა თურქების არმიას.

ამგვარად, ზურგში და ფლანგებზე სწრაფი დარტყმით მიერეკებოდნენ თურქების არმიას და არ აძლევდნენ შესვენების საშუალებას. მორალურად და რიცხვობრივად დაუძლურებულმა ომერ-ფაშას არმიამ თავს უშველა ყულევის ნავსადგურიდან გაქცევით და სამეგრელო 1856 წლის თებერვალში სავსებით განთავისუფლდა მტაცებლური მტრის არმიის თარეშისაგან.

გმირული, თავდადებული ბრძოლების შედეგად თურქები განდევნილ იქნენ, მაგრამ ომმა გააჩანაგა სამეგრელოს მოსახლეობა²¹.

ისკანდერ-ფაშამ ზუგდიდი გადასწვა. სასახლიდან, დაწვის წინ, გაზიდა 20000 მანეთად ღირებული ავეჯეულობა და ძვირფასი ნივთები. ძირფესვიანად აჩეხა ზუგდიდის ბაღი, ხოლო იშვიათი მცენარეები მეზაღითურთ ყულევიდან თურქეთში გადაგზავნა.

სხვა შენობათა შორის დაიწვა ზუგდიდის აბრეშუმის ქაფსახვევი ფაბრიკა. მართალია, ფრანგმა კომერსანტმა

21 კ. ბოროზდინი, ომერ-ბაშა სამეგრელოში, გვ. 3

როზმორდიუკმა ზარალი აინაზღაურა (15.000 მანეთი მიიღო), მაგრამ სამეგრელოს ეს მნიშვნელოვანი საწარმო განადგურდა.

ომიანობის მთელი სიმძიმე მშრომელ მოსახლეობას დააწვა კისერზე. ცხოვრება აუტანელი გახდა, დაქვეითდა ვაჭრობა, წარმოება, დაეცა მეურნეობა, შეწყდა სასაქონლო-ფულადი მეურნეობის განვითარება, მოიშალა საბაზრო²² ურთიერთობა (როგორც საშინაო, ისე საგარეო) დაეცა ფულის კურსი. მაგალითად, ზუგდიდის ერთმა წვრთლმა ვაჭარმა ასმანეთიანა ქაღალდის ფული იყიდა ხუთ მანეთიანი ლითონის ფულით.

ყულევის, ანაკლიის, ზუგდიდის, სენაკისა და სამეგრელოს სხვა მნიშვნელოვანი სავაჭრო ცენტრები ომერფაშას ჯარებმა ააოხრეს და გადასწვეს.

„ოსმალთა მხედრობა გამოვიდა მინგრელიაშიდ და სანუგეშო ჩვენი ზუგდიდის დუქნები დაწვეს, სენაკის მოსახლეობა ჩვენი ააოხრეს და ერთის სიტყვით უსაშველოდ დაგვარჩინეს“ — ამბობს ზუგდიდისა და სენაკის მოვაჭრე ალექსი ქავთარაძე²³. ამ საბუთიდან ნათლად ჩანს, რომ ზუგდიდის დუქნები თურქებს მთლიანად გადაუწვავთ, ხოლო სენაკის მოსახლეობა აუწიოკებიათ. ასევე ჩივიან ზუგდიდის ვაჭრები — გიორგი შუშანია, ფეხსაცმლის სამკერვალო სახელოსნო დუქნის პატრონი გიორგი ბერიძე და სხვები იმ ზარალის გამო, რაც მათ განიცადეს თურქებისაგან.

²² Р. Эрнстов, ж. Кавказская старина, № 3, 1873.

²³ იმა, ფონდი 3, საქმე 4373, ფურც. 18—21

თურქების მიერ ოჯახების აწიოკება და რბევა, ქალაქების აოხრება, სავაჭრო საქონლისა და ნივთების დატაცება ჩვეულებრივი მოვლენა იყო ოსმალთა სარდლობისათვის. „გაიხსნა ჩხუბი ხელმწიფეთა შორის და მხედარი ოსმალთა შემოვიდა მინგრელიაშიდ იმ შემთხვევაში შემოსავალი ქალაქისა უმეტესი ნაწილი გაუქმდნენ, ხოლო სავაჭრო საქონელი ჩვენი დროსა სენაკის ქალაქში ოსმალთ შესვლისას ჩაოდენი ნაწილი დაიკარგა... როდესაც ცოლშვილი წავიყვანე სახიზნოთ გარეშე სოფელში მაშეინ შეესიენ ჩემს ოჯახს და ორას თუმნის საქონელი დაიტაცეს, ხოლო ხონის ქალაქში გარდატანილი საქონელი ჩემი ვიდრე ოთხას თუმნამდის... დავრჩი მე სრულიად ცალიერი“²⁴. ამ საბუთში აშკარად ჩანს, თუ როგორ ავაზაკურად იტაცებდნენ გახიზნულთა დოვლათს თურქი ჯარისკაცები.

1855 წლის ოქტომბრიდან ოსმალთა ჯარების თარეშის დროს სენაკში დარბეულ იქნა 300 სახლი, თეკლათში — 200. ზუგდიდის მაზრაში აოხრებულ იქნა 22 სოფელი. მარტო ანაკლიასა და ყულევში თურქებმა გადაწვეს 100.000 მანეთის ღირებულის სავაჭრო ნაგებობანი, რომლებიც ყოველწლიურად 40000 მანეთის შემოსავალს იძლეოდა²⁵.

ოსმალთა ჯარების უკანდახევის დროს განსაკუთრებით დაუნდობელი რბევა განიცადა (დეკემბრიდან იანვრის ბოლომდე) ქვალონის მაღლობიდან ნაბადა-ყულევამდე მდებარე სოფლებმა.

²⁴ ზმა, ფონდი 3, საქმე 4373, ფურც. 3.

²⁵ აქტები, ტ. XI, გვ. 48 ეკატერინე დადიანის წერილი ბებუ-თოვისადმი. მ. დუმბაძე, დისერტ. სამეგრელოს სამთავრო 1803 — 1857 წ.

თურქების შემოსევა უდიდესი უბედურება გახდა მოსახლეობისათვის. ამას გამოხატავს ერთი ხალხური ლექსიც: „რა ვქნა, შვილო, ნანა, თურქები არ გვაყენებენ, კაცს ყველაფერს წაართმევენ მერე კი ჩამოახრჩობენ“²⁶.

ომერ-ფაშისა და მისი ჯარების სამეგრელოდან განდევნის შემდეგ გლეხების აწიოკებას ხელი მიჰყო თავად-აზნაურობამ. თითოეული მებატონე ცდილობდა ომისაგან მიყენებული ზარალი აენაზლაურებინა მშრომელთა არაადამიანური ექსპლოატაციით.

1856 წლის 23 მარტს ეკატერინემ სახლთუხუცესი დავით ჩიქოვანს უბრძანა დაუყოვნებლივ შეემოწმებინა სამთავრო მამულები და განედევნა იქიდან ის გლეხები, რომლებსაც თვითნებურად დაემუშავებინათ სამთავრო მიწები²⁷. „გაძლევთ რა თქვენ უფლებასა ქმნათ ამა საგანზედ ყოველი საჭირო თქვენის მხრით განკარგულება ვითარცა უშუალობლესმან მოვალემან და მზრუნველმან მთავრის საკუთრების დაცვისამან; მე აღუსრულებლობისათვის ამა ჩემის ბრძანებისა შემდგომად ამისა მოვითხოვ თქვენგან ოდენ პასუხსაცა და აღვსებასაცა ზიანისასა“...²⁸.

ერთი თვის შემდეგ, 1856 წლის 23 აპრილს, სახლთუხუცეს დ. ჩიქოვანს მიეცა შემდეგი დავალება: „გაცნობებთ თქვენს ბრწყინვალეზს, რომელ დასაცველად

²⁶ ი. ყიფშიძე, გვ. 138.

²⁷ ხმა, ფონდი 3, საქმე 4351, ფურც. 1.

იქვე, ფურც. 1.

სამენგრელოს მთავრის სახლის საკუთვნელთა ტყეთა და ადგილმამულთა უფლებით თქვენდა მინიჭებულთა დაიცვათ შეუხებლად ვისმესაგან ესრეთ ვითარც ეგებებოდნენ ვიდრე აქომამდე და ჩათამცა ყოველი შემახები მათი ანუ უწესოდ მათ შინა შემოსული განდევნოთ და გააყენოთ უკანონოსაგან დაფლობისა საკუთრითაცა თქუენითა ღონითა და ძალითაცა, რომელსაც თქვენ საჭიროდ ჰპოებთ მხრისაგან ადგილობრივთა საქვეყნოთა უფლებათა ამისათვის მე მოგანდობთ თქვენთან დასწრებითა თქვენის თანაშემწისათა და ადგილობრივის მაზრის მდივანბეგთა და იაროთ აწივე ყოველ თქვენ მიერ აღწერილი საკუთრება მთავრის სახლისა და მათგანითა“²⁹.

სახლთუხუცესი დ. ჩიქოვანი დაუყოვნებლივ შეუდგა ეკატერინე დადიანის დავალების შესრულებას და დაიწყო სამთავრო მამულების მოწესრიგება, გლეხების მიერ დამუშავებული ყანების ჩამორთმევა და მათი აყრა ადგილებიდან.

სახლთუხუცეს დ. ჩიქოვანისა და სამთავრო მოხელეების მიერ აწიოკებული ზღვის მაზრის ქელონის საბატონო ყმები თირქიები აი რას წერენ ეკატერინესადმი განცხადებაში: „უბედურ შემთხვევასა ვიმყოფებით ჩვენ ერთიან მდაბალნი ხალხნი წრეულს შემთხვევისა შინა ურჯულოსაგან და დახიზნული ვიყავით ცოლშვილით ტყეშიდ. სადაცა გუქონდა მამაპაპით საცხოვრებელი ტყე პირლტყვის საძოვრათ და ხესახმარათ და რადგან ურჯულომუ დაგვაოხრა სადაცა ჩვენ მდგომა-

რეობა და მოსახლეობა და საყანრები გუქონდათ გზის
მახლობლად თვით ლაგირი ქონდათ თათრებს და წრე-
ულს სულ არ მოველოდით მტრის გამოსვლას, სადაც
მდგომარეობა გუქონდათ იქ ყოფნას... სადაცა დახიზ-
ნულ ვიყავით ტყეშიდ ხუთი კომლამდე ყანა დავამუ-
შავეთ საზრდო და სიმინდი გახლავს სამარგელი იმ
ადგილზედ მობრზანდა სახლთუხუცესი თავ. დავით
ჩიქოვანი... ვითომც სამთავრო ტყედ ინიშვნიდეს ის
ადგილი და დაგვიკავეს სამარგელი და ნაშენობაც აგვი-
ყარეს და გამოგვეცხადა სახლთუხუცესისა და ჩვენის
ნაჩალნიკისაგან არ უნდა შევეხოთ გასამარგლვად სი-
მინდს... რამ უნდა გვარჩინოს ხუთი კომლი კაცი ის
ნამუშევარი თუ ჩამოგვერთვა, მივილტვით ცრემლითა
არ დაგვხოცოთ შიმშილით მომავალი წლისათვის წრე-
ულს არ შეგვრჩენია რა ურჯულოსაგან და რამ უნდა
გვარჩინოს ის ნამუშევარი თუ ჩამოგვერთვა, დაგვა-
ნებეთ სამარგლად“³⁰.

გლეხებისათვის ანგარიშის გაწევის ნაცვლად გულ-
მოსული დედოფალი აწესებს ახალ გადასახადებს ნა-
ტურით და ამის შესახებ იგი 21 მაისს ავალებს სახლ-
თუხუცეს დავით ჩიქოვანს შემდეგს: „თავის უფლებით
შესულან გლეხები სამთავრო ტყეშიდ და მოუგიათ
სრული მოსახლეობა თუმცადა დასასჯელ იყვნენ... და
მოგიწერთ წელს დამუშავებული ყანებნი დააწეროთ
კოდს ქვეშ... გაისათვის ვინც ამგვარს თვისის უფლე-

30 ზმა, ფონდი 3, საქმე 4391, ფურც. 9.

ბით გაბედავს მაზედ თქვენ იქნებით ჩემს წინაშე პასუხის მგებელი“³¹.

ანალოგიურ მდგომარეობას აქვს ადგილი ზუგდიდში და სხვა მაზრებშიც. იმისათვის, რომ სრული წარმოდგენა ვიქონიოთ, თუ რა აუტანელ მდგომარეობაში ჩააყენა ეკატერინე დადიანმა გლეხობა ომის შემდეგ, გავეცნოთ ზუგდიდის მაზრის ალერტკარის მცხოვრები ყმების კურღულები საჩივარს: „მამაპაპით ეცხოვრობდით უჩაშონის ადგილს და დღესაცა ზედ გვაქვს მდგომარეობა და მკვიდრეობა საყანვარ ადგილს ყანა გავაკეთეთ და რაოდენიმე დათესილია, და ამჟამად დაგვიკავდა დათესილი რომელიც არის, სამარგელია და ფუჭდება დათესილი დაუქმებული ვართ, და გარდა მაგისა სხვა არავითარი ღონე გვაქვს სამუშაო ადგილისა და საბუცის ბრძანებით ჭაქვინჯის მოხელენისაგან იქმნა დავალება რომლისათვის უმორჩილესად გთხოვთ ჩვენ ამჟამად დაუქმებული გლეხნი დამუშავებული ადგილი დაგვენბდეს თქვენი ბრძანებით წელს... მოწყალებას ნუ მოგვაკლებთ და ჩვენი ცოლშვილის სამწუხარო ტირილსა ნუ ჩაგვაგდებთ ისრენის სამარგელი ყანების წართმევისათვის“³².

ამ საჩივრის შესახებ 26 მაისს ეკატერინე დ. ჩიქოვანს სწერს: „ნება მიეცით ამ წელს მუშაობის წარმოე-

³¹ ზმა, ფონდი 3, საქმე 4391, ფურც. 14.

³² იქვე, საქმე 4351, ფურც. 2.

ბისათვის იმ ადგილებზედ ჯეროანის კოდს ქვეშ და შემდეგისათვის ზოგად აღეკრძალოს ესე ვითარი³³.

ასევე საჩივარს აცხადებდნენ მებატონე აფაქიძე-ბისაგან შევიწროებული სამთავრო ყმები — ფიფიები³⁴ და სხვ.

როგორც ვხედავთ, ომის შედეგად გლეხებსა და მე-
ბატონეებს შორის დამოკიდებულება უფრო გამწვავ-
და. თურქების თარეშისაგან დარბეულ-გაჩანაგებული
გლეხები, რომლებმაც თავი დააღწიეს ფიზიკურ განად-
გურებას, საარსებო წყაროს ეძებდნენ. ტყეებში გახიზ-
ნულნი საძოვარ მიწებს ფარულად ყანებად ამუშავებ-
დნენ და ხშირ შემთხვევაში იქვე სახლდებოდნენ, რად-
გან წინანდელ სამოსახლო ადგილებში თურქთა ჯა-
რები იყო დაბანაკებული. „სადაც დახიზნული იყვნენ
ტყეში იქ დაამუშავეს საზრდო ყანები“³⁵ — ვკითხუ-
ლობთ ზუგდიდის არქივში დაცულ საბუთებში. მაგრამ
გლეხობის ოფლით შექმნილ დოვლათს სამთავრო სახ-
ლის უსაქმური ხროვა და თავადაზნაურობა დაეპატ-
რონა. ომერ-ფაშის ჯარების შემოსევისაგან დაზარალე-
ბული და ეკონომიურად წელში გაწყვეტილი თავადაზ-
ნაურობა უფრო მძიმე ტვირთად დააწვა მშრომელ
გლეხობას.

33 ზმნა, ფონდი 3, საქმე 4391, ფურც. 15

34 იქვე, საქმე 4366, ფურც. 9.

35 იქვე, საქმე 4391, ფურც. 12.

თავი მეოთხე

გლეხთა შეიარაღებული აჯანყება

1. აჯანყების პირველი პერიოდი

1855 წლის 18 თებერვალს გარდაიცვალა რუსეთის იმპერატორი ნიკოლოზ I, ტახტზე ავიდა მისი შვილი ალექსანდრე II, ამ დროს ყირიმის ომიც დამთავრდა და ომის მონაწილე სახელმწიფოებმა 1856 წლის 18 მარტს პარიზში ხელი მოაწერეს საზავო ხელშეკრულებას.

1856 წლის 26 აგვისტოს მოსკოვში დაინიშნა ალექსანდრე II მეფედ კურთხევა, რომლის ცერემონიაზე მოწვეული იყო სამეგრელოს დედოფალი ეკატერინე დადიანიც. სამეგრელოში არყოფნის პერიოდში მან დროებით მართვა-გამგეობა, განსაკუთრებული ინსტრუქციით, ჩააბარა თავის მაზლს, სამეგრელოს საბჭოს წევრს გრ. დადიანს.

ინსტრუქციის შემუშავება ეკატერინემ დაავალა სამთავრო კანცელარიის მდივანს ირ. ლორთქიფანიძეს, რომელსაც სამეგრელოს ტაღეირანს უწოდებდნენ. ამ უკანასკნელმა, გამოიყენა რა თავისი დიპლომატიური უნარი, ეკატერინეს უშუალო დავალებით ინსტრუქცია

ისე შეადგინა, რომ გრიგოლს მართვა-გამგეობის საქმეში დამოუკიდებლად მოქმედების ინიციატივა სრულებით ერთმეოდა, ხოლო მთავრის ქონების მართვის საქმეში ჩარევის უფლება კი მისი ფუნქციიდან სავსებით გამორიცხული იყო. გრიგოლის უმცროსი ძმა კონსტანტინე დადიანი კი, რომელსაც ბოქაულთუხუცესის თანამდებობა ეჭირა, მმართველობის საქმეში ინარჩუნებდა მოქმედების უფრო მეტ დამოუკიდებლობას, ვიდრე გრიგოლი. ხოლო დამოუკიდებლად მოქმედების ორივეზე მეტი უპირატესობა ენიჭებოდა სახლთუხუცეს დავით ჩიქოვანს, რომელსაც უფლება ჰქონდა არსებითად არ დამორჩილებოდა არცერთს და არც მეორეს, თუ ამას ის საჭიროდ დაინახავდა.

მთავრის კარზე განდიდებულ და გრიგოლ დადიანთან შედარებით უფლებამოსილს თავად დავით ჩიქოვანს, როგორც სახლთუხუცესს, დედოფალი ავალებდა რაც შეიძლება უფრო ენერგიულად ეზრუნა მთავრის მეურნეობის აღდგენისათვის, რომელიც მოშლილი იყო თურქებთან ომის შედეგად.

გარდა ამისა, სახლთუხუცესის მოვალეობას შეადგენდა დაუყოვნებლივ, მთელი სიმკაცრით, მოსახლეობისაგან აეკრიფა სამთავრო გადასახადებიდან დარჩენილი დავალიანებები დ 1856 წლის სხვა გადასახადები.

ვინაიდან ზუგდიდის სასახლე ისკანდერ-ფაშამ დასწვა და მისი აღდგენა არც თუ ისე ჩქარა შეიძლებოდა, ეკატერინემ დავით ჩიქოვანს განსაკუთრებით დაავალა სალხინოს სასახლის შეკეთება.

მაგრამ ეკატერინემ ვერ გაითვალისწინა ვერც ფეოდალურ ზედაფენაში არსებული შუღლი და ვერც ომის შედეგად მშრომელი გლეხობის მძიმე ეკონომიური მდგომარეობა. ამ მხრივ იგი მებატონის სულისკვეთებას უფრო გამოხატავდა, ვიდრე მმართველისას¹. მმართველობის საკითხში ამჯერად ეს იყო მისი პოლიტიკური სიბეცე.

ეკატერინე, ალექსანდრე II მეფედ კურთხევაზე ზეიმში მონაწილეობის მისაღებად 1856 წლის ივლისის ბოლო რიცხვებში ყულევიდან მოსკოვს გაემგზავრა. მას ახლდნენ შვილები ნიკო და სალომე, მისი და ნინო ჭავჭავაძე — ა. გრიბოედოვის ქვრივი. თანმხლებ ამაღლაში შედიოდნენ: პეტრე ნიკოლოზის-ძე დადიანი, ნიკო მხეიძე, ირ. ლორთქიფანიძე და სხვა რჩეული ახალგაზრდა თავადიშვილები.

საგანგებო ზეიმზე მოწვეულ სამეგრელოს დედოფალსა და მის შვილებს დიდი ყურადღებით შეხვდნენ რუსეთის იმპერატორი, დედოფალი და რუსეთის იმპერატორის კარის არისტოკრატია. ეკატერინე მაშინ 37 წლის იყო, მაგრამ მან თავისი სილამაზით განაცვიფრა რუსეთის თავადაზნაურობა. მეფედ კურთხევაზე მას, როგორც სამეგრელოს დედოფალს, ერთ-ერთი საპატიო ადგილი ექირა.

იმპერატორმა ალექსანდრე II თურქების წინააღმდეგ ომში მონაწილეობისათვის ეკატერინე დააჯილდოვა საბრძოლო მედლით. მთავრის მემკვიდრემ, ათი

¹ ცხსა, თბილისი, ძველ საბუთთა განყოფილების ფონდი 1462, ფდა 2, ფურც. 58.

წლის ნიკრ დადიანმა, იმპერატორისაგან მიიღო ფლიგელ-ადიუტანტობა, ხოლო სალომემ — სეფე ქალობა. მეფედ კურთხევის შემდეგ ალექსანდრე II ეკატერინე დადიანი მიიპატიჟა პეტერბურგს, სადაც მან გაატარა მთელი ზამთარი და 1857 წლის გაზაფხული. დედოფალი აქ განცხრომაში ატარებდა დღეებს და ოდნავადაც არ ფიქრობდა სამთავრო საქმეებზე.

ამ დროს მთავრის სახლუხუცესი დავით ჩიქოვანი და სამეგრელოს თავადაზნაურობა ყმა გლეხობის არაადამიანური ექსპლოატაციით ცდილობდნენ ომისაგან შერყეული საბატონო მეურნეობის აღდგენასა და მიყენებული ზარალის ანაზღაურებას. ეს ხდებოდა უფრო მეტი თავაშეებულობით ვიდრე ოდესმე. ამ დროისათვის დამახასიათებელია აგრეთვე ისიც, რომ სამეგრელოს მმართველ წრეებში არსებული შუღლითა და კინკლაობით სარგებლობდნენ უფრო დაბალი მოხელეები და თავადაზნაურები, რომლებიც უკანასკნელ ლუკმა-პურს ართმევდნენ გლეხობას. ეს კი მშრომელი მასებისათვის უკიდურესად მძიმე ეკონომიურ მდგომარეობას ქმნიდა.

სამეგრელოს ტერიტორიაზე თურქთა ჯარების თარეშის დროს თავადაზნაურებისაგან ისედაც შევიწროებული მშრომელი მოსახლეობის ეკონომიური მდგომარეობა მეტად მძიმე გახდა, რადგან ომისათვის საჭირო ხარჯებს გლეხებისაგან იღებდნენ. ცხადია, ასეთ პირობებში გლეხობა ვერ იხდიდა მთლიანად საბატონო გადასახადებსა და ომისაგან გამოწვეულ ხარჯებს; ამიტომ იზრდებოდა დავალიანება. ამ მხრივ განსაკუთრებით

მძიმე მდგომარეობაში იყვნენ საბატონო და სამთავრო გლეხები.

ასე მაგალითად, 1856 წელს ზუგდიდის მაზრის სოფელ ჭაქვინჯის 202 კომლი სამთავრო ყმების (ფულზე გადაყვანით) დავალიანება უდრიდა 709 მანეთს, სოფელ კირცხის 29 კომლის — 172 მანეთს, სოფელ კოკის 44 კომლის — 172 მანეთსა და 60 კაპიკს, სოფელ ხეთის 64 კომლის — 227 მანეთს, სოფელ ხორგის 128 კომლის — 393 მანეთსა და 10 კაპიკს, სოფელ სალიპარტიანოს 175 კომლის — 270 მანეთსა და 80 კაპიკს². ასე რომ, თითოეულ კომლზე დავალიანების თანხა საშუალოდ უდრიდა სამიდან ოთხ მანეთს, რაც იმ დროისათვის დიდი თანხა იყო.

1857 წელს იმავე სოფლებიდან აუკრეფულად დარჩენილი იყო წინა წლის დავალიანება: ჭაქვინჯიდან — 674 მანეთი, კირცხიდან — 183 მანეთი, კოკიდან — 172 მანეთი და 60 კაპიკი, ხეთიდან — 314 მანეთი და 10 კაპიკი, ხორგიდან — 393 მანეთი, ზუგდიდიდან — 687 მანეთი, სალიპარტიანოდან — 380 მანეთი და 20 კაპიკი.

დამატებითი მონაცემებია აგრეთვე ისიც, რომ 1856 წელსან შედარებით 1857 წელს ასაკრეფი გადასახადებიდან დარჩენილი დავალიანება გაიზარდა. მაგალითად, 1856 წელს ლესიჭინის დავალიანება 101 მანეთისა და 27 კაპიკს უდრიდა, ხოლო 1857 წელს — 167 მან. 35 კაპიკს; საჭილაოს დავალიანება 1856 წელს — 70 მან. 10 კაპიკს, 1857 წელს — 346 მან. 60 კაპიკს; სალხინოს დავალიანება 1856 წელს — 270 მან. 80 კაპიკს, 1857

² ზმა, ფონდი 3, საქმე 4380, ფურც. 1-29.

წელს — 380 მან. 20 კაპიკს; აბასთუმნის დავალიანება 1856 წელს — 79 მან. 55 კაპიკს, 1857 წელს — 119 მან. 50 კაპიკს. ასეთივე ვითარება იყო ზუგდიდში, სენაკში, ლედგებიესა და სხვა სოფლებში³.

გადასახადების სიმძიმის მაჩვენებელია ისიც, რომ სამთავროს 25 სოფლიდან 1856—1857 წლისათვის მართო სოფელ ფოცხოს არ ჰქონდა დავალიანება. დანარჩენი 24 სოფლის საერთო დავალიანება უდრიდა 3.534 მანეთს, ხოლო აჯანყების შემდეგი დროის ცნობით წინა წლების სრულიად სამთავრო ყმებზე დავალიანებანაშთის სახით 22.989 მანეთსა და 89 კაპიკს უდრიდა⁴.

ზემომოყვანილი ცნობა მთელი სისრულით ნათელიყოფს ყმების უმძიმეს მდგომარეობას აჯანყების წინ. ძველ ვალს ახალი გადასახადი ემატებოდა და ყველაფერი ეს ბევრად ალემატებოდა გლეხების შესაძლებლობას. მებატონეები კი ამ დროს მკაცრად, შეუბრალებლად მოითხოვდნენ როგორც ძველს, ისე ახალ გადასახადებს. ასეთი იყო საერთო მდგომარეობა თურქთა შემოსევის შედეგად.

როგორც ირკვევა, ყირიმის ომის შემდეგ მღელვარებამ თავდაპირველად სოფელ თამაკონში, იფეთქა და იგი გადაიზარდა სალხინოს სამთავრო გლეხების აჯანყებად. ამის შესახებ თვითმხილველი თ. ხოშტარია შემდეგ ცნობას იძლევა: „აჯანყება იწყეს ჯერ სოფელ თამაკონელ გლეხებმა თავადი ჩიქოვანებისამ, რომლებიც უსამართლო მოპყრო-

³ ხმა, ფონდი 3, საქმე 4380, ფურც. 43—44.

⁴ იქვე, 47—54.

ბას მიზეზად იჩემებდნენ... იყო ამის დაწყენარებისათვის რომელიმე ზომა სუსტად მიღებული, მაგრამ ვინემის დაწყენარდებოდა, თავი იჩინა მეორე ახალმა ამბოხებამ თვით მთავრინას... სადედოფლო მამულში სალიპარტიანოს და იქვე სალხინოს მთელი ხალხი შეგროვდაათასობით. მიზეზად ის იხელმძღვანელეს, რომ მათეუსამართლებიან მთავრინას მოხელეები, სხვა და სხვა რიგ სალხინოს სასახლეში აუტანელის მუშაობით სტანჯავენ და სხვა აურაცხელის შევიწროებით და განუსაზღვრელის გადასახადით აწუხებენ⁵.

სახლთუხუცესი თავადი ჩიქოვანი ეკატერინესაგან დავალების მიღებისთანავე, გადასახადების აკრეფასთან ერთად, გულმოდგინედ შეუდგა სალხინოს სასახლის შეკეთებას.

ჩიქოვანმა ფეხზე დააყენა სამთავრო უწყების მოხელეთა ის აპარატი, რომელიც სამეგრელოში მოქმედებდა დავით დადიანის დროიდან და რომელსაც ხალხში სიძულვილის და წყევლა-კრულვის მეტი არაფერი დაუმსახურებია. გლეხების ამაწიოკებელმა სასახლის მოხელეთა ხროვამ სახლთუხუცესის განკარგულებით დაიწყო ბეგარაზე გლეხების გამოყვანა, რათა დროულად დაემთავრებინა სალხინოს სასახლის მშენებლობა. სამეგრელოს სხვადასხვა სოფლიდან სალხინოში სამუშაოდ ჩამორეკილ თითოეულ გლეხს გარკვეულ ვადაში საკუთარი ხარჯით უნდა შეესრულებინა განსაზღვრული სამუშაო.

⁵ ცხსა თბილისი, ძველ საბუთთა განყოფილება, ფონდი 1462, ყდა 2, ფურც. 59.

აჯანყების მონაწილე გუჩურო ევანიას გადმოცემით სალხინოს სასახლის მშენებლობა დაიწყო ჯერ კიდევ დავით დადიანის დროს, მაგრამ დაუმთავრებელი დარჩა. სასახლის მშენებლობისათვის საჭირო საშენი მასალა მოჰქონდათ სპეციალურ ურემში გამბულ ყმა გლეხებს. არსებობდა 60 კაცისათვის განკუთვნილი 20-მდე ასეთი ურემი. სამუშაო მეტად მძიმე იყო, ერთხელ კოქის მალა ატანისას გაწყდა თოკი და კოქმა 29 კაცი დაიტანა, ხოლო ბეკუია ევანია კოქის ატანისას მეორე სართულიდან ჩამოვარდა და ამის შემდეგ დაყრუვდა. სამუშაოსაგან თავის არიდებისათვის გლეხებს მათრახებით სცემდნენ.

სალხინოს სასახლეში მომუშავე ყმების მდგომარეობას უფრო აუტანელს ხდიდა ის გარემოება, რომ გლეხებს ბეგარაზე მუშაობა თავიანთი ხარჯით ევალებოდათ. წინათ კი გლეხი, სამთავრო იქნებოდა იგი თუ საბატონო, ბეგარაზე მეზატონის ხარჯით გამოდიოდა. დავით დადიანმა ეს წესი ხელსაყრელად არ მიიჩნია და შემოიღო ბეგარაზე ყმების გაყვანა საკუთარი ხარჯით. დავითის სიკვდილის შემდეგ ეკატერინე დადიანიც ამ წესს მისდევდა.

სახლთუხუცესი დავით ჩიქოვანი სალხინოს სასახლის მშენებლობაზე ბეგარით მოყვანილი ყმა გლეხების მიმართაც მკაცრად ახორციელებდა ამ წესს, დაჟინებით მოითხოვდა სასახლის მშენებლობისათვის დაწესებული ბეგრის საკუთარი სურსათით უყოყმანოდ შესრულებას. ამასთან დაკავშირებით თანდათან უფრო და უფრო ძლიერდებოდა გლეხების უკმაყოფილება.

გლეხები გულში ჩამარხული უკმაყოფილებით მიდიოდნენ ბეგარის მოსახდელად და თან მიჰქონდათ სიმინდი იმ ანგარიშით, რომ მას უფასოდ დაფქვავდნენ სამთავრო წისქვილში, მაგრამ დაფქვისათვის დავით ჩიქოვანმა გადასახადი—მინდი მოითხოვა. ამან მოთმინებიდან გამოიყვანა ისედაც უკმაყოფილო გლეხები.

გლეხებმა პროტესტი განაცხადეს მარცვლის დაფქვისათვის ხარკის დაწესებაზე. სახლთუხუცესმა არ მიაქცია ყურადღება მათ სიტყვიერ განცხადებას და განაგრძობდა სიმინდის დაფქვისათვის დაწესებული გადასახადის აკრეფას. გლეხები კი დაჟინებით მოითხოვდნენ ახალი გადასახადის გაუქმებას და დაფქვისათვის წინათ დაკავებული მინდის უკან დაბრუნებას. ჩიქოვანმა გლეხების მოთხოვნა არ დააკმაყოფილა. მაშინ გლეხებმა აირჩიეს სამი კაცისაგან შემდგარი დეპუტაცია, რათა სახლთუხუცესის მიერ მათი შევიწროვება ეცნობებინათ დროებით მმართველ გრიგოლ დადიანისათვის. დეპუტაციას მეთაურობდა გააზატებული სამთავრო ყმა უტუ თოდუა.

უტუ თოდუა იყო სოფელ წაჩხურუს მცხოვრები, ჯამ-ჭურჭლის ხელოსანი; მთელ სამეგრელოში დიდი ნდობით და სიყვარულით სარგებლობდა. იგი უაღრესად სამართლიანი ადამიანი იყო და ამიტომ ხალხში უტუს მეტსახელად „მართალიას“ ეძახდნენ. ზოგიერთი ცნობით თოდუა შედიოდა ფარულ წრე „სხუნუს“

(„სხუნუ“ — მეგრულად მოთათბირებას ნიშნავს) შემადგენლობაში⁶.

გლეხებისაგან არჩეული დეპუტაცია უტუ თოდუას მეთაურობით საჩივრით წარდგა დროებით მმართველ გრიგოლ ლევანის-ძე დადიანის წინაშე. დეპუტაციამ მას გააცნო სალხინოს სასახლეში ბეგარაზე მყოფი გლეხების მდგომარეობა და სთხოვა გრიგოლს საქმე გლეხების სასარგებლოდ მოეგვარებინა. მაგრამ გრიგოლმა მოიმიჯნა დედოფლის მიერ დატოვებული ინსტრუქცია, რომელიც მას უფლებას არ აძლევდა ჩარეულიყო სამთავრო ქონებისა და მამულების საკითხის გადაწყვეტაში და ურჩია დეპუტაციას დავით ჩიქოვანის მოქმედების შესახებ თვითონ დედოფალს მიმართეთო. გრიგოლი ფიქრობდა, რომ ჩიქოვანის მიმართ გლეხების უკმაყოფილების შედეგად სახლთუხუცესი გაძევებული იქნებოდა მთავრის კარიდან. მას ამოძრავებდა შურისძიება და არა გლეხების მდგომარეობის გაუმჯობესება.

გრიგოლ დადიანთან, როგორც დროებით მმართველთან, მშვიდობიანი გზით საქმის მოგვარების უშედეგოდ დამთავრების შემდეგ დეპუტაცია ზუგდიდიდან სალხინოს დაბრუნდა და გლეხობას აცნობა, რომ გრიგოლთან მოლაპარაკებამ შედეგი არ გამოიღო.

რაკი მშვიდობიანი მოლაპარაკების გზით გლეხებმა ვერაფერს მიაღწიეს, მაშინ თვითონ მიიღეს გადაწყვეტილება სალხინოს სასახლის მშენებლობაზე მუშაობის ერთხმად შეწყვეტის შესახებ. ამ გადაწყვეტილე-

⁶ მ. კოლხიდელო, გლეხთა აჯანყება სამეგრელოში 1857 წ. და სახალხო ტრიბუნი უტუ მიქავა, თბ. 1926, გვ. 67.

ბის განხორციელებას სათავეში ჩაუდგა ის ფარული სათათბირო ორგანო, რომელმაც ამ დროისათვის უკვე მიიღო „სხუნუს“ სახელწოდება. ამგვარად, გლეხებმა სახელმძღვანელო-სამოქმედოდ ფარული აპარატიც გაიჩინეს, რომელსაც გლეხთა დეპუტაციის არჩევიდან ჩაეყარა საფუძველი. „სხუნუს“ თავკაცებად ითვლებოდნენ: უტუ თოდუა, სქვამია ნადარაია, შუკოჩია კილასონია და გვატია გადილია. „სხუნუს“ დანიშნულებას წარმოადგენდა აჯანყების საერთო ხელმძღვანელობა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ „სხუნუს“ საფუძველი უტუ თოდუას სახლში ჩაეყარა და იქვე იკრიბებოდა მისი შემადგენლობა.

დავით ჩიქოვანის თვითნებობის წინააღმდეგ სალხინოს სასახლეში ბეგარაზე მომუშავე ყმებს შორის პირველად ხმა აღიმართლეს სამთავრო გლეხებიდან დაახლოებით 22 კაცმა; გვარად კაკუტეებმა, ბაჩილავებმა და გვალიებმა. ისინი აშკარად ლაპარაკობდნენ სასახლეში შექმნილი უსამართლობის შესახებ. მათ მაგალითს მიბაძეს სხვა ყმებმა და ცოტა ხნის შემდეგ უკმაყოფილოთა რიცხვი 60 კომლამდე გაიზარდა⁷.

ზუგდიდიდან დეპუტაციის დაბრუნების შემდეგ ამ უკმაყოფილო სამთავრო გლეხებმა ერთმანეთს მტკიცე სიტყვა მისცეს და 1856 წლის მიწურულიდან შეწყვიტეს სასახლეში მუშაობა.

სახლთუხუცესმა დავით ჩიქოვანმა განიზრახა საკუთარი ძალით დაემორჩილებინა ურჩები და ამისათვის სასწრაფოდ გამოუძახა სასახლის მოხელეებს, მეთაუ-

⁷ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 35.

რად თავადი ივანე ჩიქოვანი დანიშნა და გაგზავნა მეამბოხე გლეხების წინააღმდეგ. ამბოხებულებთან შეტაკებისას მოხელეებმა გაქცევით უშველეს თავს. ამრიგად, სასახლის მოხელეებთან გლეხების პირველი შეტაკება გლეხების გამარჯვებით დამთავრდა.

საკუთარი ძალებით ამბოხების ჩაქრობის ცდის მარცხით დამთავრების შემდეგ დავით ჩიქოვანმა ზუგდიდს მიაშურა და გრიგოლ დადიანს დახმარებისათვის თავდაზნაურობისაგან შემდგარი შეიარაღებული რაზმი სთხოვა. მაგრამ გრიგოლმა აქაც ინსტრუქცია მოიშველია და დახმარებაზე უარი უთხრა. თანაც ურჩია, რომ დედოფლის დაბრუნებამდე ამ საქმის მოგვარებაზე ხელი აეღოთ.

იმავე დღეს სალხინოში აჯანყებულთა რიცხვი 300-400-მდე გაიზარდა, რომელთაც სათავეში ჩაუდგა წვრილი ხელოსანი უტუ თოდუა და გლეხები მაქუია, შოშიკელა და ბასილა თოდუები. „ყველა უსამართლობაზე იძახოდა და თითოეული მზად იყო მეზატონისაგან თავი დაეხსნა ბრძოლით“, — ვკითხულობთ ერთ-ერთ საბუთში⁸.

უტუ თოდუას კარგად ესმოდა, რომ მეზატონეების წინააღმდეგ აჯანყებულთა ძალის წარმატება დამოკიდებული იყო სალიპარტიანოსა და სხვა დანარჩენი ახლო-მახლო სოფლების გლეხების დარაზმვაზე. ამიტომ¹ იმავე დღის საღამოს ის შეუდგა ამ საქმეს. ამ მიზნით მან შიკრიკები გაგზავნა კიწიაში, კურზუში, ტალერში, ნაფიჩხოუსა და სხვა სოფლებში.

⁸ ზმა, ფონდი 6, საქმე 113, ფურც 64.

მეორე დღეს სალხინოში თავი მოიყარა შვიდი სოფლის 1000-ზე მეტმა გლეხმა. აჯანყებულთა რიცხვი დღითიდღე იზრდებოდა. სალხინოს სასახლის დაკავებისა და წაჩხურეს ეკლესიის გალავანში ურთიერთშორის ფიცის მიღების შემდეგ აჯანყებულები უტუ თოდუას ხელმძღვანელობით, აფრიალებული დროშითა და საყვირის ხმით, სალხინოდან კიწისაკენ გაემართნენ და დაბანაკდნენ კირილზინჯთან. ამ დროს სალიპარტიანოს 16 სოფლის 2000 კომლი⁹ უკვე მღელვარების ალში იყო გახვეული და უტუ თოდუას მეთაურობით საყოველთაო შეიარაღებული აჯანყებისათვის ემზადებოდა.

„სალიპარტიანოს მცხოვრებნი ხალხი აღძრულნი არიან მათის უფლებით ბუნტად, გასული წლის დეკემბრის თვიდან და მუნიდან დამოკიდებული ითხოვდნენ იგინი ჩემის ეკლესიის შემავალთა მრევლთა სამთავრო და საბატონოთა გლეხებთა რომელ მათთან გარეოდნენ მათ მიერ უჯერო განზრახულებამიდ“, — ნათქვამია სოფ. თამაკონის მღვდლის ოქროპირ ფარცვანიას განცხადებაში¹⁰. ამ დროიდან, სალხინოს მშენებლობისას სამთავრო გლეხების მიერ დაწყებული ბრძოლა, მთელი თავადაზნაურების წინააღმდეგ ყველა ყმა გლეხის ბრძოლაში გადაიზარდა, გაჩაღდა გლეხთა საერთო ბრძოლა მებატონე ექსპლოატატორების წინააღმდეგ. ამგვარად, სამთავრო გლეხების მიერ დაწყებულმა ბრძოლამ ბიძგი მისცა სხვა საბატონო გლეხების მსგავს მოძრაობას და მთელი ჩაგრული წოდება ფიცით შეკავ-

⁹ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 35.

¹⁰ ზმა ფონდი, საქმე № 13-ა, ფურცელი უნომროა.

შირდა, რომ არ შეასრულებდა მებატონეების არავითარ მოთხოვნას და იბრძოლებდა სანამ თავს არ გაითავისუფლებდა მებატონეთა სამძიმო გადასახადებისაგან. სალიპარტიოს სოფლების გლეხობა მთლიანად აჯანყებულთა მხარეზე გადავიდა და მეამბოხეთა ლაშქარი 4.000 კაცამდე გაიზარდა. სალიპარტიანო, მღელვარების ეს პირველი რაიონი, აგრეთვე აჯანყების პირველი ბანაკად იქცა.

ამბავი სალხინოსა და სალიპარტიანოს სოფლების აჯანყების შესახებ ელვის სისწრაფით ვრცელდებოდა და დიდ გამოხმაურებას პოულობდა ყველა ყმა გლეხში. და არც გასაკვირია: სამეგრელოს თითოეული მებატონე, თავადი თუ აზნაური ცდილობდა თურქთა ჯარებისაგან აოხრებული თავისი მეურნეობა ისეთივე წესით აღედგინა, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა სალხინოში. მებატონეები ომით გაჩანაგებული მამულების აღდგენას ეწეოდნენ ყმის შრომის შეუბრალებელი ექსპლოატაციით და უთვალავი გადასახადების დაწესებით; ამიტომ გასაგებია, რომ ბატონყმობის მძიმე უღელქვეშ მყოფი გლეხობა უყოყმანოდ ჩაება სალხინო-სალიპარტიანოს მოძრაობაში.

მარტვილის მაზრის შემდეგ მღელვარება მოედო ჯვარის მაზრას¹¹. ჯვარის მაზრაში თავდაპირველად მღელვარებამ თავი იჩინა სოფლებში — ჯვარსა და ლიაში. აქ აჯანყების საბაზი შემდეგი იყო: გრიგოლ დადიანმა ჯვარში მეფუტკრეობის მოშენება განიზრახა, ხოლო სოფელ ლიაში — ხეხილის ბაღის გაშენება. მისი გან-

¹¹ ამ დროს სამეგრელო 8 მაზრად იყოფოდა.

კარგულებით ამ სოფლებში სამოსახლო ადგილებიდან მასობრივად აყარეს ყმა გლეხები, რათა გაეთავისუფლებინათ ზაღებისა და მეფუტკრეობისათვის საჭირო ფართობი.

ამავე დროს გლეხებს არ აძლევდნენ სამაგიერო მიწას. ამის შესახებ დედოფლისადმი მირთმეულ ერთ-ერთ საჩივარში სოფ. ლიიდან გლეხები ბერიშვილები აცხადებდნენ: „რადგან არ გვეძლეოდა სამოსახლო და არც სამუშაო ადგილი, ამისათვის გთხოვთ მოგვცეთ სამოსახლო ადგილი ხობელიების მახლობლად... თქვენმა უგანათლებულებამ კეთილ იწება მიწერა თავადის სახლთუხუცესისადმი, მაგრამ მისგან ვერ მივიღეთ ვითარმე ყურადღება, ამისათვის გთხოვთ უმორჩილესად, ვისდამცა ჯერ იყოს, ბრძანოთ დასახლება ჩვენი, რომ მოვაწყოთ მოსახლეობა“...¹²

გლეხობის საცხოვრებელი ადგილებიდან აყრისა და მათი უსაჩქაროდ დატოვების ნიადაგზე ლიასა და ჯვარის გლეხობაში თავი იჩინა დიდმა უკმაყოფილებამ, რომელიც მალე მღელვარებად გადაიქცა. აქ მღელვარებას სათავეში ჩაუდგა ფარნაოზ დადიანის გლეხი ნიჭიერი ორგანიზატორი, მკედელი უტუ მიქავა, რომელსაც „სამეგრელოს რევოლუციის ღანტონი“ უწოდეს.

უტუ ჭოტოსძე მიქავა დაიბადა დაახლოებით 1812 წელს¹³ სოფელ ფუქში. 15 წლისამ სოფელ საჩინოში დავით მელიასაგან შეისწავლა ზეინკლისა და მკედლის

¹² ზმა, ფონდი 3, საქმე 4332, ფურც. 1.

¹³ ცხსა, თბილისი, განსაკუთრებულ საქმეთა ფონდი № 178, ფურც. 179—188.

ხელობა. სიაფილ ფუქში გზაჯვარედინზე მან ააგო სამკედ-
ლო. აქ იგი დიდხანს მუშაობდა. მაშინ სამკედლო ხალ-
ხისათვის იყო ერთგვარი თავშესაყრელი პუნქტი. სამკე-
დლოში მუშაობამ უტუს ხელი შეუწყო გაცნობოდა სა-
მეგრელოს ჩაგრული მოსახლეობის კირვარამს. აქ ხში-
რად მგზავრებიც ისვენებდნენ¹⁴. წერა-კითხვის მცოდნემ,
მკვერმეტყველმა, თავადაზნაურების მოძულემ, ტანად-
მა, სანდომიანი სახის მქონე უტუ მიქაევამ ხალხში გამ-
ბედავი ვაჟკაცის სახელი მოიხვეჭა.

მაჰის სიკვდილის შემდეგ, დაახლოებით 50-იან
წლებში, უტუ გადასახლდა საჩიჩუოში. მან აქაც გაიჩი-
ნა სამკედლო, სადაც ორი წელი იმუშავა. აქედან წას-
ვლის მიზეზი იყო ის, რომ მებატონე ჩიჩუებმა მიწით
სარგებლობისათვის მას გადასახადი მოთხოვეს.

სალხინოში დაწყებული გლეხთა მღელვარების
შესახებ ცნობის მიღებისთანავე უტუ მიაქავა ჯვარ-
ში ჩავიდა და თავი მოუყარა უკმაყოფილო ყმა
გლეხებს. იგი მათ ელაპარაკა შექმნილი მდგო-
მარეობის შესახებ და მოუწოდა გაელაშქრათ თავ-
ადების წინააღმდეგ. ამ უკმაყოფილო ჯგუფს იქვე
მოთავედ დაუნიშნა გლეხი უტა ჭანტურია, რომელსაც
დაავალა მეორე დღისათვის შეეგროვებინა იარაღის ხმა-
რების შემძლე ამ სოფლის ყველა მამაკაცი. მეორე
დღეს ლიისა და ჯვარის გლეხობისაგან შედგა მეთაუ-
რთა რაზმი, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა თვით მი-

¹⁴ აღსანიშნავია, რომ სამკედლო ერთგვარ დასასვენებელ ადგი-
ლადაც ითვლებოდა რა, აქ ხვდებოდნენ ხოლმე ერთმანეთს ნაცნობ
მეგობრები და უზიარებდნენ ერთმანეთს თავის კირ-ვარამსა თუ
სიხარულს.

ქავა. „იმ დიდი ავტორიტეტის შედეგად, რაც მან მოიპოვა, უტუ იმთავითვე სათავეში ჩაუდგა გლეხთა აჯანყებას“ — ვკითხულობთ ერთ-ერთ საარქივო დოკუმენტში¹⁵.

ლიისა და ჯვარის აჯანყებულმა ყმა გლეხებმა იერიში მიიტანეს მემამულეების — დადიანებისა და აფაქიძეების წინააღმდეგ. უტუ მიქავამ წინადადება მისცა ყველა ყმა გლეხს, რომ დღეიდან არ ემუშავათ თავადებისათვის, არ გადაეხადათ გადასახადი, ხოლო შინაყმები თავადაზნაურების ოჯახებიდან სახლებში გაუშვა და აუკრძალა უკან დაბრუნება. ამრიგად, ჯვარსა და ლიაში აჯანყების ხანძარი დაინთო.

უტუ მიქავა მემამოხეთა შეიარაღებული რაზმით ჯვარიდან სოფელ საჩინოსაკენ გაემართა. საჩინოს ყმა გლეხობა უტუ მიქავას თანაგრძნობით შეხვდა, და მიქავამ ისინიც შემოიერთა. საჩინოს გლეხების აჯანყებას თავისი სურვილით სათავეში ჩაუდგა ადგილობრივი გლეხი ხუსენია კვირკვია¹⁶.

ამის შემდეგ მიქავა წალენჯიხაში შეიჭრა, რისხვად დაატყდა წალენჯიხის მებატონე დიმიტრი და პლატონ დადიანებს. მათი ჩაგვრისაგან გაათავისუფლა ყმა გლეხები: მიქაიები, ეფსიები, ჩიქობავეები, სახოკიები, კამკიები და სხვ.

წალენჯიხაში აჯანყებულ გლეხთა სათავეში მან ლევანი და ბათაია კვარაცხელიები დააყენა. წალენჯიხის

¹⁵ ცხსა, თბილისი, განსაკუთრებული საქმეთა ფონდი 178, ფურც. 175.

¹⁶ ამ დროს მისი შვილი ურჩობისათვის გადასახლებული იყო 5 წლით ციმბირში.

გარშემო მდებარე სოფლების ყმა გლეხობაში ელვის სისწრაფით გავრცელდა ცნობა მომხდარი ამბის შესახებ. გლეხები თავს იყრიდნენ მიქაევას ირგვლივ ჯოხებით, ნაჯახებით, ხანჯლებით, დამბაჩებითა და თოფებით შეიარაღებულნი.

უტუ მიქავა აჯანყებულებს მოუწოდებდა: ხომ ზედავთ ცხოვრება არ შეგვიძლია: მიწა ჩვენ არა გვაქვს და წყალი, სხვისათვის ვშრომობთ, ჩვენ კი მშვიდები ვართ. კაცად არ გვაფასებენ, როზგები, ხუნდები, გაყიდვა, წართმევა, ძაღლებზე გადაცვლა — აი რას გვიშვებიან; მოდით მომყევით, ძმებო, და ძალით ჩავაძალოთ ეს ქოფაკებიო¹⁷.

უტუ მიქავა ამგვარი მოწოდებით რაზმავდა სტიქიურად ამხედრებულ გლეხობას საყოველთაო შეიარაღებული აჯანყებისათვის.

ასე შეიქმნა აჯანყების მეორე რაიონი ჯვარის მაზრაში, ხოლო აჯანყებულთა ბანაკად იქცა ჯვარი — წალენჯიხა. აქ პირველად ჩამოყალიბდა 500 კაცისაგან შემდგარი მემამოხეთა შეიარაღებული ლაშქარი, რომელიც დღითიდღე იზრდებოდა უტუ მიქავას წინამძღოლობით. მან აჯანყებულთა ჯარს მიაღებინა ერთგულების ფიცი, რომ თავადაზნაურების წინააღმდეგ იბრძოლებდნენ სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე: „იყო ერთმანეთისადმი ერთგული და გვერდში ედგე ყველა გარემოებაში“.

ტერიტორიულად იზრდებოდა აგრეთვე აჯანყების

¹⁷ იხ. გაზ. „კომუნისტი“ 1937, № 134, ციტირებულია მ. ბარამიას წერილიდან.

რაიონი: აჯანყებისათვის ნიადაგი მზადდებოდა საპი-
ლაოსა და სუჯუნის მაზრებში. ამ მაზრების სოფლების
გლეხობა წინათაც არა ერთხელ გამოსულა ფეოდალე-
ბის წინააღმდეგ. გამძაფრებული კლასთა ბრძოლა უკი-
დურესობამდე გაამწვავა თურქების შემოსევამ. ამიტომ,
დაიწყო თუ არა მღელვარება ზემო სამეგრელოში, აქაც
იფეთქა ამბოხებამ. საპილაოსა და სუჯუნის მაზრების
გლეხობის ამბოხებას სათავეში ჩაუდგა მებატონე კორ-
ძიას გლეხი, წვრილი ვაჭარი კოჩა თოდუა¹⁸. ასე გაჩნდა
აჯანყების მესამე რაიონი, რომლის მთავარ ცენტრს საპი-
ლო-სუჯუნა წარმოადგენდა. აქ დაბანაკებული იყო მე-
ამბოხეთა ძირითადი ლაშქარი კოჩა თოდუას მეთაუ-
რობით.

მღელვარების ხანძარი დაინთო აგრეთვე ზუგდიდის
მაზრაშიც. ამ მაზრის გლეხობის აუტანელ მდგომარეო-
ბაზე უკვე ვილაპარაკეთ. აქ ხაზი უნდა გაეუსვიათ იმ
გარემოებას, რომ ომერ-ფაშას შემოსევის შედეგად
ყველაზე მეტად ეს მაზრა დაზარალდა — მაზრაში შე-
მაღალი 24 სოფლიდან — 22 დარბეულ იქნა თურქების
მიერ. ამას უნდა დაემატოს ის, თუ რა სიმკაცრით დაი-
წყო ომის შემდეგ სახლთუხუცესმა სამთავრო მამუ-
ლებისა და ქონების აღდგენა. ჯვარის მაზრაში აჯანყე-
ბის დაწყებისთანავე აქაც იფეთქა მღელვარებამ, რო-
მელსაც ხელმძღვანელობდა გლეხი კეზუა.

ამგვარად აჯანყების პირველ ეტაპზე ოთხი ბანაკი
შეიქმნა, თითოეულ მათგანს სათავეში ედგა ცალკეული

¹⁸ И. Джавахон, политическ. и соц. движение в Грузии
в XIX в. გვ. 33.

მეთაური¹⁹. ამ ბანაკებში თავს იყრიდნენ ახლომახლო სოფლების შეიარაღებული გლეხები და იქმნებოდა აჯანყებულთა მძლავრი ლაშქარი. აი რას წერს ამ ამბების მომსწრე და თვითმხილველი თ. ხოშტარია: „ამგვარი საშინელი აჯანყებული ხალხი ახლა აღდგა ყველგან და ყოველ მენგრელიის კუთხეში. სალიპარტიანოს მხრის და მთიელების სიმრავლე ათიათასობით ოთხ ბუნად ანუ გუნდად იყვნენ შემდგარი. პირველი — სალიპარტიანო და იმ მხრის გროვა გლეხის თოდუას თაოსნობით, მეორე — წალენჯიხის, გლეხის კვარაცხელიას, თაოსნობით, მესამე — ზუგდიდის გლეხის კეზუას თაოსნობით და მეოთხე — საჭილაოს და უმეტესი სენაკის უეზდის ნაწილი, კიდევ თოდუას თაოსნობით. გაყარეს ყველა მთავრობის პირები და მოხელეები, შექმნეს სოფლად ზოგიერთი მემატონეების აოხრება, სარჩოს მოტაცება და მოსამსახურე კაცების და მუახლების გადაყვანა. ეს ამბავი რომ იქნა დაწყებული 1856 წლის შემოდგომიდან მოაწია გაზაფხულმა“...²⁰

ამგვარად, როგორც ზემომოყვანილი ისე სხვა საბუთებიდან ირკვევა, აჯანყება დაიწყო 1856 წელს შემოდგომაზე და 1857 წლის დასაწყისისათვის შეიქნა აჯანყების ოთხი კერა.

სალიპარტიანოში დაბანაკებული აჯანყებულთა ლაშქარი, რომლის რაოდენობა უკვე 4000-ს აღწევდა, თოდუას მეთაურობით დაიძრა სალხინო-სალიპარტიანო-

¹⁹ В. Н. Иваненко, гражд. упр. закатк. გვ. 492.

²⁰ ცხსა, თბილისი, ძველ საბუთთა. განყოფილება, ფონდი 1462, ყდა 2, ფურც. 60.

დან, გაიარა მთის კალთის სოფლები — კურზუ, თაია, მუხური, გადავიდა მდ. ხობისწყლის მარჯვენა ნაპირზე, გადაქრა სოფელი ჯგალი და შეუერთდა წალენჯიხაში დაბანაკებულ მეამბოხეთა მეორე ლაშქარს, რომელსაც უტუ მიქაევს განკარგულებით ლევან კვარაცხელია მეთაურობდა. აჯანყებულთა ორი ნაკადის გაერთიანების შემდეგ საერთო მეთაურად აღიარებულ იქნა უტუ ჯოტოს-ძე მიქაევა.

აჯანყების საერთო მეთაურად აღიარების შემდეგ უტუ მიქაევა შეუდგა საყოველთაო შეტევითი ლაშქრობისათვის მზადებას. ჩაგვრისა და უსამართლობის წინააღმდეგ სტიქიურად აბობოქრებულ მეამბოხეთა ლაშქარში უტუ მიქაევა ამყარებს დისციპლინას და თავისებურ სამხედრო წესებს: აჯანყებულთა ჯარი დაყო რაზმებად, ასეულებად და ასე შემდეგ. რაზმის სათავეში დაყენებული იყო ოცეულის უფროსი. ასეულსაც ჰყავდა თავისი წინამძღოლი საკუთარი მედროშით. უტუ მიქაევს, როგორც აჯანყების სერთო მეთაურს, კეისარი ეწოდებოდა.

აჯანყებულთა მოთხოვნით სამრევლო ხატის წინაშე ფიცის მისაღებად გამოცხადება ევალეზოდა კომლიდან ერთ გლეხს, რომელსაც შეეძლო იარაღის ტარება. ფიცის მიღების შემდეგ წალდით, ნაჯახით, შუბით, დამბახით ან თოფით შეიარაღებული გლეხი ლაშქარში ჩაირიცხებოდა და იგი ვალდებული იყო მონაწილეობა მიეღო ბრძოლაში.

ხატის წინაშე გლეხების მიერ ფიცის მიღების შემდეგ, თითოეული სამრევლოს ან საგვარეულოს ეკლე-

სიის საყვირი აჯანყებულთა ლაშქარში (ურდუშში) რჩებოდა. გარდა ამისა, ლაშქარს ჰქონდა წითლად შეღებილი „შილის“ დროშები.

ფიცის მისაღებად გამოუცხადებლობის შემთხვევაში აჯანყებულები ძალას მიმართავდნენ და... „რომელიც პირი ოჯახიდან აკლიან ან უნდა წაიყვანონ ესრეთის გადამეტებულის ძალადობითა“...²¹— აღნიშნულია ერთ-ერთ საარქივო საბუთში.

ფიცის შინაარსი მდგომარეობდა იმაში, რომ თავდაზნაურების წინააღმდეგ გასალაშქრებლად შეფიცულნი გვერდში ამოუდგებოდნენ ერთმანეთს და იბრძოლებდნენ სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე. გლეხთა სტიქიური აჯანყებისათვის ეს ფიცი სამეგრელოს მთელ მშრომელ მოსახლეობას მტკიცედ რაზმავდა „აქტიურ ბრძოლისათვის“.

აჯანყებულებს ჰქონდათ თავიანთი დროებითი მმართველობა, ეს მმართველობა აჯანყებულ სოფლებში ნიშნავდა ნდობით აღჭურვილ პირებს, რომლებიც მთავრობის მოხელეთა საბუთებში ცნობილნი არიან მამასახლისების სახელწოდებით²².

დროებით მმართველობის სათავეში იყვნენ თვითონ აჯანყების ბელადები: უტუ მიქავა, უტუ თოდუა, კოჩა თოდუა და ლევან კვარაცხელია, ხოლო მათ უშუალო თანაშემწეებად ითვლებოდნენ აღებულ სოფლებში დანიშნული ნდობით აღჭურვილი პირები: ისინი ამავე

²¹ ზმა, ფონდი, საქმე, 13-ა.

²² ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 17.

დროს აჯანყებულთა შეიარაღებულ ჩაზმებს წინამძღოლობდნენ.

აჯანყებისათვის გამომუშავებული გეგმა, რომელიც მიქაელს აზრით სავალდებულო უნდა ყოფილიყო თითოეული მონაწილისათვის, გულისხმობდა: გლეხი, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა აჯანყებულთა განზრახვას და არ შეუერთდებოდა მათ ფიცით, უნდა დასჯილიყო ფიზიკურად და ქონებრივად.

თავდაზნაურთა შინაყმები, მოახლეები უნდა განთავისუფლებულიყვნენ მებატონეთა ოჯახებიდან და მათ უნდა მისცემოდათ დაქორწინების უფლება.

იმ თავადებსა და აზნაურებს, რომელნიც აჯანყებულთ გაუწევდნენ წინააღმდეგობას ანდა ცნობილი იყვნენ წინათ თავიანთი სასტიკი მოპყრობით ყმებისადმი, ანადგურებდნენ — უმთავრესად ქონებრივად.

ასევე უნდა მოქცეოდნენ იმ სასულიერო პირთ, რომელნიც აჯანყების მიმართ რაიმე მხრივ წინააღმდეგობასა და ურჩობას გამოიჩენდნენ²³.

მშრომელი მოსახლეობის ფართო მასებისადმი მოწოდების სახით აჯანყებულები შემდეგ ლოზუნგებს აყენებდნენ: „თავადთა და აზნაურთა წოდებები არ უნდა არსებობდნენ, ვინაიდან ყველა ადამიანი ძმებია არიან“.

„ფუფუნება — ცოდვილებაა და ამიტომ უნდა იკრძალებოდეს საფაბრიკო მაუდისაგან შეკერილი ან სირმით შემკობილი ჩოხის ტარება“.

²³ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8.28, საქმე 4890, ფურც. 17

„საეპრო მოგება უნდა იყოს შეზღუდული, ზომბერი, ამიტომ უნდა დაწესდეს ნიხრი არა მარტო ყველა ბუნებრივ ნაწარმოებზე, არამედ საერთოდ ყველა საქონელზე“²⁴.

აჯანყებულთა ძირითადი მოწოდება იყო შემდეგი: „გაუსწორდეთ მებატონეებს, რომლებიც ამავე დროს წარმოდგენენ საქულველ დაბალ ადმინისტრაციულ ხელისუფლებას“²⁵.

ამ ლოზუნგებით განცვიფრებული სამხედრო გუბერნატორი კოლუბაკინი აჯანყების ამგვარ შეფასებას იძლეოდა:

„ზოგიერთი იდეა, სიტყვა, გადმოსროლილი ხალხში თითქოს და ლოზუნგის სახით ანიჭებს მას ხასიათს, რომლის დასახელებისათვის უნდა მიემართოთ დასავლეთის რევოლუციურ ნომენკლატურას“.

უტუ მიქაეას წინამძღოლობით აჯანყების თანმიმდევრულმა ხასიათმა, მისმა ორგანიზებულობამ და დისციპლინამ თავზარი დასცა არა მარტო თავადაზნაურობას, ადგილობრივ ხელისუფლებას და მოხელეებს, არამედ მეფის მთავრობის გენერალებსაც და ცხადყო, რომ ჩაგრული წოდების აზროვნებაში აჯანყების იდეა დიდი ხანია მწიფდებოდა და მზადდებოდა.

ზემოაღნიშნულს ნათელპყოფს მოსკოვის საისტორიო არქივში დაცული და დღემდე გამოუქვეყნებელი საბუთი, რომელშიც წერია: „მზადდებოდა რა რამდენიმე თვე, — სხვების სიტყვით რამდე-

²⁴ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 17.

²⁵ ცსსა, მოსკოვი, ფონდი 1110, საქმე 2, ფურც. 25.

ნიმე წელი, — ვრცელდებოდა და მტკიცდებოდა რა, აჯანყებამ მოიცვა სამეგრელოს მთელი გლეხოზა და ბოლოს წარმოგვიდგა ორგანიზებულად, რომელსაც გააჩნდა უფროსები, მილიცია, სამმართველო და საერთო იდეა, რაც ყველასათვის არ იყო სავსებით ცნობილი, მაგრამ აღაფრთოვანებდა გამოუკლებლივ ყველას“²⁶.

როგორც ვხედავთ, აქ თითქმის ყველაფერია ნათქვამი, თუ როგორ მზადდებოდა, როგორი ორგანიზაციული სტრუქტურა ჰქონდა და რა იდეა ამოძრავებდა აჯანყებას.

აჯანყებულთა შეტევითი ლაშქრობა გაიშალა ორი პუნქტიდან: ერთი, მდ. ხობისწყლის მარცხენა ნაპირიდან მდ. ცხენისწყლის მარჯვენა ნაპირამდე — სალიპარტიანოს სოფლებიდან ქვემო სამეგრელოსაკენ. აქ მოლაშქრეთა წინამძღოლი იყო უტუ თოდუა. მეორე, მდინარე ხობისწყლის მარჯვენა ნაპირიდან მდ. ენგურის მარცხენა ნაპირამდე — ზემო სამეგრელოს სოფლებიდან ქვემო სამეგრელოსაკენ. ამ რაიონში საბრძოლო ოპერაციებს ხელმძღვანელობდა აჯანყების საერთო მეთაური უტუ მიქავა.

1857 წლის გაზაფხულზე მდ. ხობისწყლის მარჯვენა ნაპირიდან მდ. ენგურამდე უტუ მიქავას წინამძღოლობით მოქმედმა ლაშქარმა, რომელშიც უკვე 7.000 კაცი ირიცხებოდა, დაიკავა რა მთელი რიგი სოფლები — წალენჯიხა, ობუჯი, ქაქვიჩი, კირცხი, ხიბულა, ყულის-

²⁶ ცსსა, მოსკოვი, ფონდი 1110, საქმე 2. ფურც. 25.

კარი, ჭკადუაში და ლედგებიე, მაისის პირველ ნახევარში ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით გეზი აიღო მთავრის რეზიდენცია—ზუგდიდისაკენ.

იმავე დროს უტუ თოდუას წინამძღოლობით მდ. ხობისწყლის მარცხენა ნაპირზე მოქმედმა აჯანყებულთა 4.000კაცისაგან შემდგარმა ლაშქარმა დაიკავა ნამკოლუ; გადალახა მდინარე ტეხური და შეიჭრა მის მარცხენა ნაპირზე მდებარე სოფელ თამაკონში. აჯანყებულთა ლაშქრის სვლის მიზანი იყო ბანძა-მარტვილის დაკავების შემდეგ შეერთებოდა საჭილაოსა და სუჯუნის მაზრებში აჯანყებულ გლეხობას.

ამ მიმართულებით შეტევაზე გადასული აჯანყებულთა ჯარები თამაკონის, მარტვილისა და ბანძის დაკავების შემდეგ, აპრილს ბოლოსა და მაისის პირველ რიცხვებში გაემართნენ ნოქალაქევსა და საჩიჩუოსაკენ.

გზადაგზა სოფლების დაკავებისა და ფიცის მიღების დროს აჯანყებულები იჭრებოდნენ თავადაზნაურების მამულებში, ყმებს ათავისუფლებდნენ ბატონის სამსახურისა და გადასახადებისაგან. აღქმებდნენ ყმათა დასჯის ბატონყმურ სისტემას: მებატონეთა ოჯახებიდან მიჰქონდათ ხაჩალურები, ქანჩები, ხუნდები იარაღები. „ერთა მცხოვრებთა სალიპარტიოსათა ურთიერთ შორის მოეხდინათ ფიცი და იგინი ზოგადის მოაზრებითა განდრეკილ იყვნენ სამსახურთაგან და გადასახადთა სამთავროსათა“ — ეკითხულობთ ჰყონდიდელისაგან ბლალოჩინ ბერიძისადმი 13 მარტს მიწერილ წერილში²⁷.

²⁷ ხმა, ფონდი, საქმე 13-ა, ფურცელი არ არის დანომრილი.

გლებთა ანტიფეოდალური მასობრივი გამოსვლებით შეშინებული და აშკარა კატასტროფის წინაშე მდგომი თავადაზნაურობის ნაწილი გარბოდა სვანეთში, აფხაზეთსა და სხვაგან. უმეტესობა კი მორჩილებას აცხადებდა, რადგან წინააღმდეგობის გაწევის უნარი არც მებატონეებს და არც ხელისუფალთ არ გააჩნდათ.

აღსანიშნავია, რომ წინააღმდეგობის გაუწევლად დამორჩილებული მებატონის მიმართ აჯანყებულები ძალადობას არ მიმართავდნენ. მაგრამ თუ მებატონეები არ აკმაყოფილებდნენ აჯანყებულთა მოთხოვნას, შეუბრალებლად არბევდნენ. ასეთ რიცხვში იყვნენ კიწიის მებატონე მურაზია ანჯაფარიძე, სოფელ მოხაშიდან — დიმიტრი ბატონიშვილი, ნოჯიხევის მდივანბეგები — ჯორჯიკიები, სოფელ ნაგვაზაუს მებატონე — ლევან ჩიქოვანი, წალენჯიხის მებატონეები — დიმიტრი და პლატონ დადიანები, კირცხის მებატონეები — ტაგუ ჯიჯიხია და ლევან გოშუა, სოფ. ობუჯიდან — დავით შენგელაია, სოფ. კორცხელიდან — დიმიტრი თოლორაია, მარტვილიდან — ტარასი ელიავა და დეკანოზი ბორისოვი, სოფ. ნახუნუდან — ოქროპირ ფარცვანია, სოფ. ტალერიდან — აზნაური ბასილიკა რატიკა, სოფ. სუჯუნიდან — მეთოდე ხოშტარია და სხვ.

მათი აოხრების მიზეზი შემდეგი იყო: აზნაურ ბასილიკა რატიკას აჯანყებულებმა სახლ-კარი დაუნგრირეს იმისათვის, რომ მან ორი მოახლიდან ერთი არ გაათავისუფლა. მსგავსი ქცევისათვის კვაუთის აზნაურს მარანი წაუქციეს. სოფ. კირცხის ალებისას აჯანყებულები შეიპყრნენ მებატონე ტაგუ ჯიჯიხიას სახლში. უტუ მიქაევამ

ყმებს მეზატონისაგან განთავისუფლება გამოუცხადა, მაგრამ ჭიჭიხიამ წინააღმდეგობა გაუწია; მაშინ აჯანყებულებმა ჭიჭიხიას სახლ-კარი დაუნგრეს, სურსათი ყმებს დაურიგეს, თვითონ კი ხარები დაკლეს და ლაშქარმა იქვე ისადილა. კორცხელის ეკლესიის მღვდელმა დიმიტრი თოლორაიამ აჯანყებულებს ეკლესია არ გაულო და ხატი არ დაანება ფიცის მისაღებად. მაშინ მებრძოლებმა ჩაღწეს ეკლესიის კარები და ხატი ძალით გამოიტანეს. თოლორაიამ გაქცევით უშველა თავს. ტარასი ელიავა და ბორისოვი ეკლესიიდან ძალით გამოიყვანეს და ფიზიკურად დასაჯეს იმისათვის, რომ აჯანყებულებს ეკლესიაში დაცული საბუთების დათვალიერების უფლება არ მისცეს. სოფელ ოზუჯის ეკლესიის მღვდელს დავით შენგელაიას სახლ-კარი გაუნადგურეს იმისათვის, რომ უარი განაცხადა მსახურთა განთავისუფლებაზე და სხვ.

აჯანყების პირველ ეტაპზე მეზატონე თავადაზნაურების რბევის შესახებ ერთგვარი წარმოდგენის მისაღებად საინტერესოა ქუთაისის საქალაქო არქივში დაცულ საბუთებს შორის ერთი დოკუმენტი. საბუთში მოცემულია სუჯუნის მცხოვრებ აზნაურ მეთოდე ხოშტარიას მეუღლის მზეხა გეგეჭკორის ასულის ორი განცხადება: ერთი — დიუკრუასისადმი, მეორე — კოლუბაიკინისადმი; როგორც ერთი, ისე მეორე განცხადება არის საჩივარი იმის შესახებ, რომ სოფელ საჭილაოდან მოსული აჯანყებულთა ლაშქარი შეესია სუჯუნის მცხოვრებ აზნ. ხოშტარიას ოჯახს და გაანადგურა იგი²⁸.

²⁸ საქალაქო არქივი, ქუთაისი, ფონდი 16, საქმე 38, ფურც. 1—2

განცხადებაში აღნიშნულია აგრეთვე, რომ ხოშტარიას ოჯახის დარბევა მოხდა აჯანყებულ გლეხთა წრიდან გამოსული მეთაურების განქარგულებით იმისათვის, რომ დაესაჯათ საძულველი მებატონის ოჯახი.

აჯანყებულებმა ხოშტარიას სახლიდან წაიღეს ნაჯახი, წალდი, ყველა სახის რკინეულობა, ოქრო და ბრილიანტი, ე. ი. ის, რაც შეიძლებოდა გამოყენებული ყოფილიყო ლაშქრის შეიარაღებისა და სხვა საჭიროებისათვის. აჯანყებულთა შორის იყვნენ მკედლები, ზეინკლები და სხვა ხელოსნები; მეამბოხეებს გადაწყვეტილი ჰქონდათ რკინეულობისაგან იარაღი გაეკეთებინათ. ჩვენთვის ნათელი ხდება, რომ მეამბოხეთა ჯარების მებატონეებზე თავდასხმა ხდებოდა არა პირადი სარგებლობისათვის, ქონების დატაცების, უწესრიგო რბევის მიზნით, არამედ იგი ემსახურებოდა მხოლოდ და მხოლოდ საზოგადო ინტერესებს, აჯანყების ინტერესებს.

მაშ რით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ გლეხები იქვე ამტკრევდნენ მაგიდებს, სკამებს, კასრებს, სურებს, კოკებსა და სხვა ავეჯს და არ მიჰქონდათ მებატონის სახლიდან²⁹.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ხოშტარიას ოჯახიდან მათ წაიღეს სიმიწი, ფქვილი, ღვინო და სხვა სურსათ-საწოვავე (ხორაგი), რაც აჯანყებულთა ლაშქრისათვის აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენდა. აქვე აღვნიშნავთ, რომ აჯანყებულების მიერ მებატონისაგან ჩამორთმეული სურსათი ხშირ შემთხვევაში ყმებს ურიგდებოდა.

²⁹ საქალაქო არქივი, ქუთაისი, ფონდი 14, საქმე 38, ფურც. 2.

ეს საბუთი საინტერესოა აგრეთვე მასში მოყვანილი ცნობითაც, რომ საცილაო-სუჯუნის მაზრაში, კოჩა თოდუას გარდა, კიდევ ყოფილან აჯანყების მოთავე გლეხები — ხოსიკა ღუნდუა, ათანასე ღუნდუა, სოლომონა გოთოშია და პავლე ვატიაშვილი. „ამა ოთხთა პირთა ბრძანებითა წარტაცებულ არს ყოველნი ჩემნი საკუთრებანი“ — წერს აზნაური ხოშტარია³⁰.

ჩვენი აზრით, სინამდვილეს არ წარმოადგენს აქამდე არსებული აზრი იმის შესახებ, რომ სამეგრელოს გლეხთა მოძრაობა, აჯანყების ამ (პირველ) ეტაპზე, უსისხლოდ მიმდინარეობდა და მხოლოდ ფიციტ განისაზღვრებოდა. როგორც ირკვევა, ანტიფეოდალური შეიარაღებული ბრძოლა მეტად მკაცრი იყო, მაგრამ სისხლისღვრის შემთხვევების მცირე რიცხვი აჯანყებულთა მშვიდობიანი ტაქტიკის შედეგი როდი იყო. საყოველთაო-სახალხო მღელვარების ამ გრანდიოზულმა სოციალურმა მოვლენამ თავზარი დასცა ფეოდალებს, აქტიური წინააღმდეგობის უნარი წაართვა. ინიციატივა თავიდან გლეხების ხელში იყო.

ი. მეუნარგია გადმოგვცემს: უძლიერეს თავადიშვილებს გიორგი ბატონიშვილს (ნოლა) და ღუტუ ბატონიშვილს (ჩხოროწყუ) აზრადაც არ მოსვლიათ აჯანყებულებისათვის წინააღმდეგობის გაწევად³¹. თავდააზნაურობა იძულებული იყო ყველგან დაუყოვნებლივ შეესრულებინა გლეხების მოთხოვნები.

მეორე მაგალითი: აჯანყებულებმა დაინახეს გზად

³⁰ საქალაქო არქივი, ქუთაისი, ფონდი 16, საქმე 38, ფურც. 7.

³¹ იმა, ფონდი 1, საქმე 113, ფურც. 69

მიმავალი ცაიშელი აზნაურის ბეჟან ჟორდანიას ცოლი. რომელიდაც გლეხმა წამოიძახა „ეს აზნაურის ქალი არის“. შეშინებულმა ქალმა ძრწოლვით უარჰყო: „ოჰ, აზნაურები ღმერთმა ამოაგდოს, არა, ძმაო, მე გლეხკაცის ქალი ვარ“³².

აი რატომ იყო ამ ეტაპზე აჯანყება შედარებით უსისხლო. თავდაზნაურობის უმეტესობა ვერ ბედავდა გლეხების წინააღმდეგ გალაშქრებას, ამიტომ შეამბოხენი დაუბრკოლებლად მიიწევდნენ წინ. მათ მოიარეს სამეგრელო და იარაღქვეშ დააყენეს მთელი ჩაგრული წოდება.

1857 წლის აპრილის ბოლო რიცხვებში პეტერბურგიდან დაბრუნებული ეკატერინე დადიანი სამეგრელოში ჩავიდა. კულაშთან მას მიეგება გაქცეული თავდაზნაურობა.

28 აპრილს დედოფალი ბავშვებიანად უკვე გორდში იმყოფებოდა. ეს ის დრო იყო, როცა აჯანყებულთა ლაშქარი იარაღით ხელში გადამწყვეტ ბრძოლას ეწეოდა ბატონყმობის წინააღმდეგ. საყოველთაო-სახალხო მღელვარების ხანძარი სამეგრელოს ყველა სოფელში გიზგიზებდა.

გორდში ჩასვლის მეორე დღესვე (30 აპრილს) ეკატერინემ მოწოდებით მიმართა სამეგრელოს მოსახლეობას, აცნობა თავისი ჩამოსვლა და მოითხოვა, რომ თითოეული სოფლიდან მასთან გამოცხადებულიყო ორი ან სამი წარმომადგენელი. იგი ხალხს პირდებოდა, რომ გაემგზავრებოდა სოფლებში, შემოივლიდა სამეგრე-

³² ხმა, ფონდი 6, საქმე 113, ფურც. 73.

ლოს და უკმაყოფილო გლეხებისაგან პირადად მიიღებდა ახსნა-განმარტებას. საქმის გამოკვლევამდე კი აჯანყებულთაგან დაწყნარებას მოითხოვდა. ხალხში ამ მოწოდების გასავრცელებლად მდივანბეგები გაგზავნა. მაგრამ ამ გზით შეამბოხეთა დაწყნარების ცდამ უშედეგოდ ჩაიარა.

ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა აჯანყების ხელმძღვანელის უტუ მიქავას მიერ გამოყენებული ტაქტიკა, რათა ეკატერინეს მოწოდებას სტიქიურად აჯანყებულ გლეხობაში მერყეობა არ შეეტანა.

უტუ მიქავამ გლეხობას მიმართა ეკატერინეს მოწოდების საწინააღმდეგო მოწოდებით, რომ ხალხი არ დამორჩილებოდა ადგილობრივ ხელისუფლებას, რადგან სამეგრელოს მთავრისა და მემამულეების ძალაუფლება უკვე მოსპობილია და რუსეთი ჩვენს მხარეზეაო. ამის დასამტკიცებლად მიქავამ დაიხურა წითელ არშია-შემოვლებული რუსული ქუდი, ჩაიცვა რუსული შარვალი და ჩექმები³¹. ამით მას უნდოდა გლეხები დაერწმუნებინა, რომ ყველაფერი ეს, ნიშნად დახმარებისა, თითქოს მას რუსებმა გამოუგზავნეს. სინამდვილეში ეს იყო მიქავას, ასე ვთქვათ, დიპლომატიური ხერხი, რადგან მას რუსეთი არავითარ დახმარებას არ დაპირებია. ამგვარად, როგორც ეკატერინე წერს, შეუძლებელი გახდა ხალხის დაწყნარება — ისინი განაგრძობდნენ ფიცის მიღებას, რათა „იყონ ერთსულოვნად“ მებატონეთ³² წინააღმდეგ.

ეკატერინემ სხვა ღონისძიებას მიმართა: 1857 წლის

³¹ ცსსა, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 36.

8 მაისს მმართველობის საბჭოს წევრებს — გრიგოლ დადიანსა და თეოფანე ჭყონდიდელს დაავალა ზომები მიეღოთ აჯანყების ჩასაქრობად. ეს უკანასკნელთ ავალებდა: „ჯერ კრდევე მშვიდობიანი გზით სცნოთ და მომახსენოთ მე მიზეზები ამ აღძრულებისა და დაამშვიდოთ იგი საშვეალობითა კეთილგონიერებითა“³⁴.

გრიგოლ დადიანი და თეოფანე ჭყონდიდელი საქმეს შეუდგნენ. გაემართნენ სოფ. ლესიკინეში იმ ვარაუდით, რომ აქ გაემართათ აჯანყებულებთან მოლაპარაკება, მაგრამ ამ დროისათვის, როგორც ზემოთ ითქვა, აჯანყებულთა ლაშქარს უკვე დაკავებული ჭყონდა და ლაკადის ყველა სოფელი, საკმაო მანძილით დაშორებული იყო ლესიკინეს და ხობისწყლის მარჯვენა მხარეზე ეპყრა ჭაქვინჯი, კირცხი, ხიბულა და აქედან ემზადებოდა ზუგდიდზე გასალაშქრებლად. ამიტომ ლესიკინეში აჯანყებულებთან მოლაპარაკება არ მოხერხდა.

გრიგოლ დადიანი და თეოფანე ჭყონდიდელი მაინც შეეცადნენ მიეღწიათ აჯანყებულებთან მოლაპარაკებისათვის. 10 მაისს მათ ხიბულაში შეამბოხებთან მიავლინეს არქიმანდრიტი ტარასი ელიავე და დეკანოზი ბორისოვი³⁵, რომლებსაც აჯანყებულებისაგან უნდა მიეღოთ თანხმობა გრიგოლისა და ჭყონდიდელის მიღებაზე მოსალაპარაკებლად, მაგრამ რადგან ამ მოციქულებმა ვერ გაბედეს აჯანყებულთა ბანაკში მისვლა, ამიტომ

³⁴ ზმა. საქმე 13-ა, ფურც. 1.

³⁵ ცსსა, მოსკოვი, ფონდი 1110, საქმე 2, ფურც. 22.

გლებებს მიუგზავნეს აზნაური გიგო ქავთარაძე და მისი მეშვეობით ითხოვეს მიღება.

იმავე საღამოს (10 მაისს — დ. ლ.), სანამ ქავთარაძე გლებებთან მოლაპარაკებას გამართავდა, ხიბულაში აჯანყებულებთან მივიდა ლესიჭინიდან გამოგზავნილი ორი გლეხი, რომლებმაც აჯანყებულებს ურჩიეს არ მიეღოთ ჭყონდიდელის მოციქულები³⁶.

ხიბულაში დაბანაკებულმა აჯანყებულებმა დელეგაციის მიღებაზე კატეგორიული უარი განაცხადეს და გიგო ქავთარაძის პირით მთავრობას შემოუთვალეს, რომ არც გრიგოლსა და ჭყონდიდელს, არც მათ მიერ გამოგზავნილ დელეგაციას არ მიიღებენ და „ალასრულებენ წინამდებარეთა განზრახვათა თვისთა ყოვლადის განგრძობით... ვითარ დასაბამიდან არ მიიღებენ ცნობასა მშვიდობისათვის³⁷, ე. ი. განაგრძობენ აჯანყებას, სანამ დაწყნარების შესახებ მითითებას არ მიიღებენ თავიანთი წინამძღოლებისაგან. აჯანყებულებმა წალენჯიხის, ჭყაღუაშის, კორცხელის, ლედგებიის, ყულისკარის, ჭაქვინჯის, კირცხის, ხიბულასა და სხვა სოფლების დაკავების შემდეგ ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან იერიში მიიტანეს ზუგდიდზე.

ამ დროს ზუგდიდს იცავდა მაზრის თავადაზნაურობა მღივანბეგი ნიკო დადიანის მეთაურობით. მღივანბეგის შეიარაღებული რაზმისა და აჯანყებულთა გააფთრებული შეტაკება პირველის დამარცხებით დამთავრდა. 1857

³⁶ ცსსა, მოსკოვი, ფონდი 1110, საქმე 2, ფურც. 41. ზემო აღნიშნული ფაქტი გვაფიქრებინებს, რომ აჯანყებულთა მთავარი შტაბი ლესიჭინეში უნდა ყოფილიყო.

³⁷ ზმა, საქმე 13, ფურც. 8—9.

წლის 12 მაისს აჯანყებულებმა დაიკავეს მთავრის რეზიდენცია — ზუგდიდი. მთავრობის რაზმი გაიქცა. მთავრის ადმინისტრაციული ცენტრის — ზუგდიდის დაცემით ფაქტიურად დაეცა თავადაზნაურული ხელისუფლება და ძალაუფლება აჯანყებულთა ხელში გადავიდა.

ზუგდიდის მშრომელი მოსახლეობა შეუერთდა აჯანყებულთა³⁸. აჯანყებულნი შეუდგნენ დარჩელისაკენ სალამქროდ მზადებას: „დღეინდელსა (12 მაისი—დ. ლ.) რიცხვსა შეფიცეს მდაბიოთაგანი ყოველი მუნ მცხოვრებნი და ხვალისათვის შეერთებითა ზუგდიდის მცხოვრებთა, ემზადებიან დარჩელად³⁹, — ვკითხულობთ ერთ-ერთ საბუთში.

ამ დროს ბრძოლა იმდენად მწვავე ხასიათს იღებდა, რომ აჯანყებულები არ ინდობდნენ გლეხებსაც კი, რომლებიც აჯანყებულებს არ უერთდებოდნენ.

აი რა მოხდა სოფ. ობუჯში 8 მაისს: წალენჯიხაში დაბანაკებულმა აჯანყებულებმა სოფ. ობუჯში კაცი გაგზავნეს, რათა გაეგოთ მიიღებდნენ თუ არა მონაწილეობას აჯანყებაში ობუჯელები. შენგელაიების ყმებმა შეუთვალეს, რომ ისინი თანახმა არიან მიიღონ ფიცი და გაილაშქრონ მებატონეთა წინააღმდეგ, მხოლოდ ჯერ ფიფიები უნდა დააფიცოთო. ფიფიებმა კი უარი განაცხადეს იმ მიზეზით, რომ მათ უკვე მიაღებინეს შემამულებმა მებატონეებისადმი ერთგულების ფიცი და ვერ უღალატებდნენ ხატს.

38 ზმა, ფონდო, საქმე 13-ა, ფურც. 14.

39 იქვე.

8 მაისს 576 აჯანყებულისაგან შემდგარი რაზმი, 3 დროშით, ბუკებით და ვაშას ძახილით შეესია ბულათია ფიფიას ოჯახს. შეამბოხებმა შემოანგრირეს ეზოს მესერი, დაანგრირეს სამკედლო, სახლის ერთი ნაწილი, მარანი, ხოლო სურსათ-სანოვაგე ჯარისათვის გამოიყენეს.

ამის შემდეგ აჯანყებულები შეიჭრნენ დათიკა ფიფიას ოჯახში. მასაც შემოუნგრირეს მესერი, დაუნგრირეს სახლის ერთი მხარე, მარანი კი მთლიანად დაშალეს.

აჯანყებულების ასეთმა ქცევამ შეაშინა სხვა ფიფიები და მათ გაქცევით უშველეს თავს, მაგრამ გაქცეულებიდან დაიპირეს ისლამი, მაქვა, პეპუ, კუჭურუა ფიფიები; მათ შეუბრალებლად სცემეს, შემდეგ კი ეკლესიაში აჯანყებისადმი ერთგულების ფიცი მიალბინეს. ამ დროს სოფელში დაბრუნდნენ ბულათია და ხუხუ ფიფიები. აჯანყებულებმა ისინი ხელში ჩაიგდეს და წინადადება მისცეს ფიცი მიეღოთ. მაგრამ ორივემ მტკიცე უარი განაცხადა. მათაც ცემით გაუმასპინძლდნენ და იქვე დატოვეს ხატზე გადაცემული, ხოლო შეპყრობილნი თან წაიყვანეს აჯანყებაში მონაწილეობის მისაღებად.

აჯანყებულთა წინააღმდეგ „გონიერი ზომების“ უშედეგოდ დამთავრების შემდეგ გრიგოლ დადიანი და თეოფანე ჰყონდიდელი ერთხანს უცდიდნენ ეკატერინე დადიანის განკარგულებას: „ჩვენ უკვე ვიმყოფებით ხობისწყლის პირზედ მომლოდნელი ახლისა განკარგულებისა თქვენის განათლებულესობისა“, ⁴⁰ — წერდნენ

⁴⁰ ზმა, ფონდი, საქმე 13-ა ფ. 9, 14.

ისინი ეკატერინეს 1857 წლის 11 მაისს. ახალი განკარგულების მოლოდინში ხობისწყალთან უმოქმედოდ მდგომი გრიგოლი და სხვები ეკატერინეს აწვდიდნენ აჯანყების გავრცელების შესახებ ცნობებს, რომლებიც ნათელყოფს თუ როგორ ვითარდებოდა აჯანყება.

11 და 12 მაისს აჯანყების შესახებ მიღებულმა ცნობებმა ეკატერინე მძიმე საგონებელში ჩააგდო, მაგრამ იგი ჯერ კიდევ იმედს არ კარგავს. ახლა ის პირადად შეეცადა გავლენა მოეხდინა აჯანყებულებზე. ზოგიერთი თავადიც (მდივანბეგები პეტრე დადიანი და გიგო ფალავა) არწმუნებდა მას, რომ „თქვენი პირისპირ ხილვა სრულიად დაამყუდრებს“ აჯანყებულებსო.

ამ მიზნით ჭყონდიდელის, დავით ჩიქოვანისა და სხვა თავადების თანხლებით 13 მაისს ეკატერინე გაემართა სალხინოსაკენ. აქედან კი მას უნდოდა გამგზავრებულიყო სხვა სოფლებში და დაეწყნარებინა აჯანყებული გლეხები.

სალხინოში ხანგრძლივი მოლაპარაკებისას გლეხებმა ეკატერინეს წაუყენეს თავიანთი მოთხოვნები. ეკატერინე განრისხდა და გლეხებისაგან უსიტყვო დამორჩილება მოითხოვა. იგი მხოლოდ ამის შემდეგ პირდებოდა დაეკმაყოფილებინა მათი მოთხოვნები. მოლაპარაკება კვლავ უშედეგოდ დამთავრდა. ხოლო, როცა ჭყონდიდელმა გლეხებს დედოფლისადმი მორჩილებისაკენ მოუწოდა, აბობოქრებული ხალხი თავს დაესხა დედოფლის ამალას და მას ხელჩართული შეტაკება გაუმართა.

ამის შემდეგ ეკატერინემ ნათლად წარმოიდგინა, თუ

რა დიდ სახალხო მღელვარებასთან ჰქონდა საქმე და დაკარგა ყოველგვარი იმედი მშვიდობიანი გზით მისი დაცხრომისა.

14¹ მაისს ეკატერინემ წერილობით განკარგულება მისცა გრიგოლს უკან დაბრუნების შესახებ, რადგან „თქვენი მანდ მყოფობა ხდება უნაყოფოდ... დასტოვით აწ მინდობილება ესე და მობრძანდეთ თქვენსავე ადგილზე; ხოლო უკეთუ თქვენთან, ანუ ვინმე მაზრის მდივანბეგთან შეკრებილ არიან თავადნი, ანუ აზნაურნი, მიღებისთანავე ამისა მიაქციეთ ისინი თავიანთ სახლსა შინა, ხოლო მაზრის მდივანბეგნი, ადგილთა თვისთა აწ მინდობილობათა“⁴¹.

გრიგოლ დადიანი, რომელიც მანამდეც კარგად ხედავდა მის მიერ მიღებული ზომების უშედეგობას; 1857 წლის 15 მაისს გაბრუნდა გაურკვეველ მიმართულებით. ამგვარად, შეტევა აჯანყებულთა წინააღმდეგ უშედეგოდ დამთავრდა და ხელისუფლება იძულებული გახდა უკან დაეხია, ხოლო აჯანყება ამის შემდეგ კიდევ უფრო გაიზარდა. აჯანყების ზრდამ საგონებელში ჩააგდო თავადაზნაურობა, რომელიც მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ მას არ შეუძლია მისი ჩაქრობა საკუთარი ძალებით, რომ საჭიროა მეფის მთავრობის სამხედრო ნაწილების მოშველიება.

16 მაისის საიღუმლო წერილში გრიგოლ დადიანი ეკატერინეს სწერდა: „სამთავრო მოხელენი განდევნილ არიან ადგილთაგან მათთა და ვინაიდან მტკიცისა აზრი-

⁴¹ ზმა, ფონდი, საქმე 13-ა, ფურც 16. იხ. ზუგდიდის მუზეუმის შრომები, ტ. 1, გვ. 48.

სამებრ ჩემისა ლმობიერებით შედგომა საქმისა ამას მისცემს ხალხთა უმეტესსა მიზეზსა ძლიერებისასა — რომლითა არცა მოწეწნილ არს უკიდურესობამდე მით, რომელ ეკლესიათა სტეხენ და ხატი მუნიდგან დაყვენ, თან მძიმეთა ტყუებთა ათავისუფლებენ საპყრობილიდამ, ცოლშვილიან თავადთა და აზნაურთა შეზღუდულ არიან და არა აქვსთ საშვალობა გამოხსნისა — ესე ყოველნი წინაღუდგებიან განათლებულსა წესსა რუსეთის მართებლობისასა. ამის გამო მე ვპოვებ უსაქიროესად, რათა ეცნობოს ესე ქუთაისის ღენერალ-ლუბერნატორს შემწე გვექნას იგი წარმოგზავნითა აქა რაოდენთამე მხედრობათათა, რომლისა მიმხედველნი, ანუ შეშინდებიან ხალხნი ეს უაღვირონი დაშლიან თავყრასა და საიდუმლოსა ამას გაფიცულობასა, ანუ მათთანა შეგნეობითა აქაურ თავადთა და აზნაურთათა საკურველით უნდა დამორჩილებულ იქმნენ“⁴².

როგორც ამ წერილიდან ირკვევა, გრიგოლ დადიანს მდგომარეობა სწორად აქვს წარმოდგენილი: სამთავრო ხელისუფლება გადაყენებულია, აჯანყებულები კი იმდენ ძალას იჩენენ, რომ არა მარტო აწიოკებენ თავად-აზნაურობას, არამედ სატუხადოებიდან ათავისუფლებენ პატიმრებს. ხოლო ყველაფერი ეს იმის მაჩვენებელია, რომ აჯანყებამ უკვე უმაღლეს საფეხურს მიაღწია.

გარდა ამისა, იმავე საიდუმლო წერილში გრიგოლი რჩევა-დარიგების სახით ეკატერინეს მიუთითებს, რომ საკუთარი ძალებით ისინი ვერ ჩააქრობენ აჯანყებას.

⁴² ზმა, ფონდი, საქმე 13-ა, ფურც. 17.

ამიტომ საჭიროდ მიაჩნია ეს მდგომარეობა ეცნობოს და დახმარება ეთხოვოს ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს, მით უმეტეს, რომ სამეგრელოს გლეხთა აჯანყება ამავე დროს ერთგვარად მეფის რუსეთში არსებული ბატონყმური წესების წინააღმდეგაც იყო მიმართული.

ამ დროს მეფის მთავრობის ყურამდე უკვე აღწევდა ცნობები აჯანყების გაფართოების შესახებ; ამიტომ მან პირველ რიგში ფეხზე დააყენა ქუთაისის ოლქის ჟანდარმთა კორპუსი.

1857 წლის 13 მაისს სამეგრელოს სიხალხო მღელვარების შესახებ ბარიატინსკის სახელზე შედგენილი პატაკი მე-6 ოლქის ჟანდარმთა კორპუსის კაპიტანმა ვუგეტიჩმა წარუდგინა კრუზენშტერნს⁴³. 15 მაისს ქუთაისის გუბერნიის ჟანდარმთა კორპუსის შტაბ-ოფიცერი ლაბენსკი ბარიატინსკისადმი წერილში წერდა, რომ ჯოხებით, ხმლებითა და ცეცხლმსროლელი იარაღით აღჭურვილ სამეგრელოს მოსახლეობას არ სურს დაემორჩილოს ადგილობრივ მთავრობას⁴⁴.

მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება, გამოეთხოვათ ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორ თავად გაგარინისაგან დაწვრილებითი ცნობა აჯანყების შესახებ: მისგან მოითხოვდნენ, კერძოდ, ცნობას იმის შესახებ, თუ რა ზომების მიღება ჰქონდა მას განზრახული.

აჯანყებულთა მიერ მაისის პირველ ნახევარში ჩა-

⁴³ კავკასიის მეფისნაცვლის საერთო საქმეთა დეპარტამენტის დირექტორი.

⁴⁴ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8.28, საქმე 4.90. დურც. 2, 7, 8.

ტარებულმა შეტევითმა ლაშქრობამ იმდენად დიდი გავლენა მოახდინა საქართველოს სხვა რაიონების გლეხობაზე, განსაკუთრებით კი იმერეთზე, რომ აჯანყებისავენ მოწოდებას აქაც შეიძლებოდა ადგილი ჰქონოდა. აი რას წერს დონის ყაზაკთა პოლკის იეთაური პოლკოვნიკი სამხედრო გუბერნატორისადმი 20 მაისს გაგზავნილ საიდუმლო პატაკში: „16 მაისის მოწერილობის მიხედვით მაქვს პატივი მოვახსენო თქვენს აღმატებულებას, რომ ჩემდამი რწმუნებულ პოლკში მკაცრი საიდუმლო ზედამხედველობის დაწესების საგანზე, აღმაშფოთებელ მოწოდებათა გამოჩენის შემთხვევაში ჩემს მიერ გაცემულია სათანადო განკარგულება“⁴⁵.

ამ დროს აჯანყებულთა ლაშქარი ზემო სამეგრელოდან ქვემო სამეგრელოსაკენ სამი მიმართულებით უტევედა.

12 მაისს ზუგდიდის დაკავებისა და 13 მაისს ღარჩელისაკენ გალაშქრების შემდეგ, აჯანყებულების ერთმა რაზმმა, რომელიც 1000 შეიარაღებული გლეხისაგან შედგებოდა, 15 მაისს დაიკავა სოფელი ხორგა. აქედან ამ რაზმს უნდა გაელაშქრებინა შავი ზღვის აღმოსავლეთ ნაპირზე მდებარე ნავსადგურ ყულევისაკენ და ხელთ ეგდო იგრ. ამგვარად, აჯანყებულებმა თითქმის შავ ზღვამდე მიაღწიეს და ემუქრებოდნენ ყულევს, ფოთს, აგრეთვე უახლოვდებოდნენ რიონის მარჯვენა ნაპირზე მდებარე ქვემო სამეგრელოს სოფლებს. მაგრამ ხორგას დაცემისა და აჯანყებულების მიერ ყულევის მიმართულებით გეზის აღების შესახებ ხორგელმა

⁴⁵ ცხსა, მოსკოვი, ფონდი 1110, სპეგე 2, ფურც. 12.

თავადმა ლევან ჯაიანმა იმავე დღეს აცნობა ყულევის სამხედრო უფროსს მაიორ ჩერნიავესკის⁴⁶.

ცნობის მიღებისთანავე ჩერნიავესკი სასწრაფოდ დაუკავშირდა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს და სთხოვა სათანადო ინსტრუქცია, თუ როგორ მოქცეულიყო. იგი გუბერნატორს აგრეთვე ატყობინებდა, რომ მისი ბრძანების მიღებამდე თუ აჯანყებულთა ჯარი ყულევის მიადგებოდა, თავს მოვალედ ჩათვლიდა აჯანყებულთა ლაშქარს თავისი სამხედრო ძალებით ქალაქის საზღვარზე დახვედროდა და ყოველგვარი ზომა ეხმარა მისი უკუქცევისათვის. ჩერნიავესკი შეუდგა ყულევის გამაგრებას, მიიღო ზომები, რათა ხორგაში სალაშქროდ გამზადებულ აჯანყებულთა ლაშქარსა და ყულევის მშრომელ მოსახლეობას არ დაემყარებინათ ურთიერთკავშირი. მკაცრად აღიკვეთა ქალაქიდან გასვლა და შემოსვლა. ირგვლივ განლაგებულ იქნა სამხედრო ნაწილები. დახმარებისა და სათანადო ხელმძღვანელობისათვის ჩერნიავესკიმ მიმართა ფოთში მყოფ პოლკოვნიკ ივანოვს⁴⁷, რომელიც მაშინვე დაიძრა შავი ზღვის მე-4 სახაზო ბატალიონის სამხედრო ნაწილებით და იმავე დღეს (15 მაისს) საღამოს 10 საათზე ჩავიდა ყულევში. მთავრობის სამხედრო ძალებმა აჯანყებულებთან თავდასხმის მოლოდინში მთელი ღამე იარაღით ხელში გაატარეს.

მაგრამ ყულევის მიმართულებით მოქმედმა შეიარაღებულმა ლაშქარმა მოულოდნელად მიმართულება

⁴⁶ ცსსა, მოსკოვი, ფონდი 1110, საქმე 2, ფურც. 18.

⁴⁷ იქვე.

შეიცვალა და 16 მაისს ნოჯიხევისკენ გაემართა. მიმართულების შეცვლა პირველ რიგში შემდეგით შეიძლება აიხსნას: აჯანყებულთა ლაშქარმა, მიიღო ცნობა მეფის მთავრობის სამხედრო ნაწილების მიერ ყუღევის დაცვისა და გამაგრების შესახებ. მანევრირებისა და ძალების გაძლიერების მიზნით მას სურდა ნოჯიხევიდან შეერთებოდა მეორე მიმართულებით—ხოზისწყლის მარჯვენა ნაპირიდან მდინარე ჭანისწყლამდე—მოქმედ აჯანყებულთა ძირითად — 10000 კაცისაგან შემდგარ ლაშქარს⁴⁸.

შეიძლება ვივარაუდოთ, აგრეთვე მეორე მომენტი, სახელდობრ, აჯანყებულთა ცალკეული რაზმების საჩქაროდ გაერთიანების აუცილებლობა, რაც გამოწვეული იყო აჯანყების წინააღმდეგ ზომების მიღების საქმეში მომხდარი გარდატეხით. ამიტაც იყო გამოწვეული ყუღევისაკენ აღებული მიმართულების ნოჯიხევით შეცვლა.

როგორც უკვე აღნიშნულ იყო, 16 მაისს გრიგოლ დადიანისაგან მიღებულმა საიდუმლო ცნობებმა ეკატერინე უნუგეშო მდგომარეობაში ჩააგდო. დაბოლოს, მან გადაწყვიტა დახმარების შესახებ მიემართა მეფის მთავრობისათვის.

1857 წლის 16 მაისს ეკატერინემ ვილაც მიქაძე წერილით გაგზავნა ქუთაისში სამხედრო გუბერნატორ კოლუბაკინთან. წერილში იგი წერდა, რომ ხამეგრელოს

⁴⁸ არსებობს დოკუმენტი. რომელიც ადასტურებს, რომ 15 მაისს ყუღევისკენ მიმავალი 1000 კაცისაგან შემდგარი აჯანყებულთა რაზმი კვლავ გამოჩნდა იქ 19 მაისს, დონის კაზაკთა მეთაურის პატაკი, ცსსა, მოსკოვი, ფონდი 1110, საქმე 2, ფურც. 13.

სამთავროს მდებარეობა ხალხში თავი იჩინა მღელვარებამ, არ ემორჩილება მეზატონეებსა და ადგილობრივ ხელისუფლებას. გლეხები სდებენ საერთო ფიცს ერთმანეთისადმი ერთგულების შესახებ. მღელვარება დღითიდღე იზრდება. როგორც კეთილგონიერული შთაგონება, ისე მკაცრი ზომები ამოა აღმოჩნდა მათი დაწყენებისათვის. თუ ბრბო შემდგომაც ასევე ურჩი დარჩება, მაშინ მას აუცილებლად მიაჩნია აჯანყებულების აღაგმვა იარაღით. ეკატერინე ითხოვდა დონის კაზაკებს, რომელთაც აჯანყების ჩასაქრობად უნდა ემოქმედათ მისი მითითებით.

საგანგებო შიკრიკი იმავე საღამოს გამოცხადდა კოლუბაკინთან. ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორი სასწრაფოდ გამოეხმაურა ამ წერილს, ასე რომ, არც კი დაუცდია⁴⁹ ქუთაისის გუბერნიის გენერალ-გუბერნატორ გაგარინისაგან სანქციის მიღებისათვის, რადგან, როგორც თვითონ აღნიშნავდა, მას ამოძრავებდა „საკაცობრიო“ — (თავადაზნაურთა) ინტერესები, ე. ი. რომ პირველ ყოვლისა, საქირო იყო სამეგრელოს თავადაზნაურების დაცვა შეიარაღებული აჯანყებისაგან, რომელიც დღითიდღე იზრდებოდა. ამასთან მას მიაჩნდა, რომ მეფის მთავრობის სამხედრო ძალების გამოჩენით თავიდან იქნებოდა აცილებული საქართველოს სხვა რაიონების გლეხობაზე აჯანყებულთა გავლენა⁵⁰.

ამავე დროს, აჯანყებასთან დაკავშირებით, კოლუბაკინი ფიქრობდა სამეგრელოს სამთავროს ავტო-

⁴⁹ ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი ამ დროს გაგრაში იმყოფებოდა.

⁵⁰ ი. ცხსა, თბილისი, ფონდი, 8/98, საქმე 4890, ფურც 16.

ნომიის საკითხის გადაჭრასაც. საჭიროა აღინიშნოს შემდეგი: ჯერ კიდევ 1856 წელს კოლუბაჰინმა წერილობით განუმარტა თავისი აზრი სამოქალაქო სამმართველოს უფროსს თავად ბებუთოვს იმის შესახებ, რომ სამეგრელოს ავტონომიის საქმეში მთავრობის კანონიერი ჩარევისათვის საჭიროა განსაკუთრებული ინსტრუქციის გამომუშავება¹, რომელიც სახელმძღვანელოდ გამოდგებოდა სამეგრელოში ავტონომიის გაუქმებისა და რუსული მმართველობის დამყარებისათვის.

მაშასადამე, როგორც ირკვევა, სამეგრელოს ავტონომიის გაუქმების საკითხი აჯანყებამდეც მზადდებოდა. მართალია, ასეთი ინსტრუქცია კოლუბაჰინს არ ჰქონდა მიღებული, მაგრამ მის შემცვლელად გენერალს გამოადგა ეკატერინე დადიანისაგან 16 მაისს მიღებული წერილი. სწორედ ამიტომ იყო, რომ სამხედრო გუბერნატორი ასე უტიფრად მიიჩქაროდა სამეგრელოსაკენ.

ამგვარად, სამი ფრიად მნიშვნელოვანი გარემოება ამოძრავებდა მეფის სატრაპს, გენ. კოლუბაჰინს, როცა სამხედრო ნაწილებით სამეგრელოში შეიჭრა: აჯანყების ჩაქრობა, დროულად. ზომების მიღება, რომ მღელვარების ალი საქართველოს სხვა რაიონებს არ მოსდებოდა, აჯანყებასთან დაკავშირებით სამეგრელოს ავტონომიის გაუქმება და აქ რუსული მმართველობის დამყარება. როგორი თანმიმდევრობით მიმდინარეობდა ამ ამოცანების განხორციელება?

ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორი, ეკატერინესაგან

¹ Иваненко, гражд. упр. закатк. გვ. 193—194.

წერალის მიღების მეორე დღესვე, 1857 წლის 17 მაისს ქუთაისიდან დაიძრა 30 კაზაკისა და ორი მოხელის — მიქელაძისა და ერისთავის თანხლებით და იმავე დღის 4 საათზე სოფელ ქვაშიხორს მიაღწია. აქ მას დახვდა გაგარინის მიერ ეკატერინესთან გამოგზავნილი კანცელარიის მმართველი იზიუმსკი. 17 მაისს საღამოს ეკატერინემ მიიღო ცნობა კოლუბაკინის ჩამოსვლის შესახებ და 18 მაისს ეკატერინე პირისპირ შეხვდა მას ქვაშიხორში. ამავე დღეს კოლუბაკინმა დონის კაზაკთა მეორე პოლკისა და სახაზო პირველი ბატალიონის მეთაურებს ლაშინსა და შტაბ-კაპიტან მიქელაძეს უბრძანა დაძრულიყვნენ აჯანყებულთა წინააღმდეგ⁵².

კოლუბაკინისათვის ქვაშიხორში ნათელი გახდა, რომ მღელვარებით მოცულია სამეგრელოს მთელი ყმა მოსახლეობა, მან უკვე კარგად იცოდა თუ რა განწყობილება სუფევდა სამეგრელოს თავადაზნაურობასა და მმართველ ფეოდალურ ზედაფენაში. ეკატერინე გლეხების აჯანყებას გრიგოლ დადიანსა და მოწინააღმდეგე ჯგუფს აბრალებდა, ხოლო ისინი — ეკატერინესა და მისი ერთგული სახლთუხუცესის დავით ჩიქოვანის არაადამიანურ რეჟიმს. და აი, ეს მოკინკლავე, მოშუღლქ, პატივმოყვარე, უკმაყოფილო თავადაზნაურობა უძლურად იდგა მღელვარების ჩასაქრობად ჩამოსული სამხედრო გუბერნატორის წინაშე. კოლუბაკინი ახლა უკეთ გაერკვია ვითარებაში და მან კარგად იცოდა, თუ რა უნდა გაეკეთებინა ამ ხელსაყრელი მომენტის შესაბამისად.

⁵² ცსსა, მოსკოვი, ფონდი 1110, საქმე 2, ფურ. 4.

მაგრამ ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორი მეტად მძიმე და საწინააღმდეგო მდგომარეობაში იმყოფებოდა, რადგან ასეთი გრანდიოზული აჯანყების ჩასახშობად მას არ ჰყავდა საკმარისი ძალები. „მხოლოდ იზიუმსკი, თავ. ერისთავი, ორი თავადი მიქელაძე და 30 კაზაკი, აი, ვინ არიან ჩემი თანაშემწეები ასეთ მძიმე ატმოსფეროში“⁵³ — სწერდა კოლუბაკინი გაგარინს. კოლუბაკინი უმწეო აღმოჩნდა არათუ 30 კაზაკით, არამედ აჯანყებულებთან ვერა გააწყობა რა დამატებით მოსული 130 კაზაკითა და 200 ქვეითი ჯარისკაცის დახმარებითაც.

ამიტომ კოლუბაკინმა 17, 18 და 19 მაისის განმავლობაში თავი აარიდა აჯანყებულების წინააღმდეგ რადიკალური ზომების მიღებას — პირისპირ შეტაკებას და აწარმოებდა ვითარების ყოველმხრივ შესწავლას. უსაფუძვლოდ უნდა ჩაითვალოს ეკატერინე დადიანის მიერ „მოკოროლი“ ცნობა, თითქოს კოლუბაკინს 18 და 19 მაისს აჯანყებულებთან ეწარმოებინოს მოლაპარაკება. მართალია, კოლუბაკინმა მოლაპარაკება კი აწარმოვა, მაგრამ არა გლეხებთან, არამედ მმართველობით უკმაყოფილო ფეოდალურ ზედაფენასთან.

ამ დროს ხობისწყლის მარჯვენა მხარეზე აჯანყებულთა ჯარი უკვე აღწევდა 10000-მდე კაცს. მას უშუალოდ მეთაურობდა უტუ მიქაევა. მარცხენა მხარეზე კი, სადაც აჯანყებულებს წინამძღოლობდა უტუ თოდუა, მდგომარეობა ამ პერიოდში უფრო რთული იყო. აქ ადგილზე ჰქონდა აჯანყების წინსვლის შეფერხებასაც. ამაზე ლა-

⁵³ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 16—32.

პარაკობს როგორც ეკატერინეს, ისე კოლუბაკინის მოხსენებითი ბარათები.

როგორც აღვნიშნეთ, 13—14 მაისს აჯანყებულებთან სალხინოში მოლაპარაკებისას ეკატერინემ მარცხი განიცადა. მაგრამ იგი დაცემული ავტორიტეტის აღსადგენად წერდა, თითქოს 15 მაისს აჯანყებულები, თოდუასთან ერთად, მასთან გამოცხადდნენ, დაემორჩილნენ მის ბრძანებას და მისი დაპირებით დაკმაყოფილებულებმა 16 მაისს თავიანთ სოფლიდან მოიტანეს მთავარ ანგელოზის „სასწაულმოქმედი“ ხატი, დაარღვიეს მიღებული ფიცი და ერთგულება გამოუცხადეს მას, ამასთან ერთად დაპირდნენ, რომ სხვებსაც დააწყნარებდნენ⁵⁴. ამასვე იმეორებს კოლუბაკინი, ეყრდნობა რა ეკატერინეს ნაამბობს. ყველაფერი ეს უდავოდ მოგონილი ამბავია, რადგან ჩვენთვის ცნობილია, თუ რა მდგომარეობაში იყო ადგილობრივი ხელისუფლება დასახელებულ დღეებში.

გარდა ამისა, თავადები პეტრე დადიანი და გიგო ფალავა არასწორ ცნობას აწვდიდნენ ეკატერინეს, თითქოს მათ დამორჩილდნენ სერგეითის, ბობოთის, ნახუნუს, ნალეფსოესა და აბედათის სოფლები. ეკატერინე დარწმუნებული იყო ამ ცნობის სისწორეში და თვითონაც ავრცელებდა.

საქმის ვითარება კი სულ სხვაგვარი იყო. არსებული საბუთების შესწავლით მტკიცდება, რომ 15 მაისს სალხინოში ეკატერინესთან უტუ თოდუა არ გამოცხადებულა. გლეხებმა დედოფალს მოახსენეს, რომ იგი ავად

⁵⁴ აქტები, ტ., XII, № 186.

არისონ⁵⁵. ძნელია იმის თქმა, რადგან ამის შესახებ პირდაპირი მითითება არ მოგვეპოვება, თოდუა ნამდვილად ავად იყო, თუ მან არ მოისურვა მასთან საუბარი და ავადმყოფობა მოიმიზეზა.

კოლუბაჟინის ჩამოსვლისას ეკატერინემ მას განუცხადა, რომ უკვე შეძლო თოდუას მეთაურობით ხობისწყლის მარცხენა ნაპირზე მყოფ აჯანყებულთა დაწყნარება და რომ მღელვარება მძვინვარებს მხოლოდ ხობისწყლის მარჯვენა ნაპირზე, სადაც აჯანყებულებს უტუ მიქავა უდგას სათავეშიო. მაშინ კოლუბაჟინმა გადაწყვიტა სტრატეგიული ხერხით გაეთიშა ისინი და დაქსაქსული ნაწილებისათვის ცალ-ცალკე მოელო ბოლო. ამისათვის, პირველყოვლისა, საჭირო იყო სასწრაფოდ ზომების მიღება აჯანყებულთა ძალების გათიშვისათვის.

ხობისწყლის მარცხენა ნაპირზე შექმნილი ასეთი ვითარება მხედველობიდან არ გამოპარვია უტუ მიქავას და მან საჩქაროდ წინასწარი გამაფრთხილებელი ზომები მიიღო.

ქვემო სამეგრელოს მიმართულებით მოქმედ 10000-ანი ლაშქრიდან უტუ მიქავამ გამოყო 2000 კაცისაგან შემდგარი რაზმი, სათავეში ჩაუდგა მას და 19 მაისს, გადალახა რა ხობისწყლის მარცხენა ნაპირი, მოევლინა აჯანყების იმ რაიონს, სადაც თოდუა იყო. მიქავამ სხვადასხვა მიმართულებით მოქმედ აჯანყებულთა რაზმებს უბრძანა სასწრაფოდ თავი მოეყარათ ნოჯიხეთან და გაერთიანებულიყვნენ. მდგომარეობა დაგვი-

⁵⁵ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 37.

ნებას ვერ ითმენდა; ამიტომ დანიშნა რა თავმოყრის ადგილი, თვითონ მიქაეა სასწრაფოდ წავიდა და დაბანაკდა შეკრების საერთო პუნქტად დანიშნულ ნოჯიხევსა და თეკლათს შორის. ასე დაიწყო აჯანყებულთა ცალ-ცალკე მოქმედ რაზმების გაერთიანება.

კოლუბაკინმა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორ გაგარინისაგან სოხუმიდან მიიღო 15 მაისით დათარიღებული, ოფიციალური მოწერილობა, რომელშიც იგი კოლუბაკინს აჯანყების ჩაქრობას ავალებდა⁵⁶.

კოლუბაკინი 18 მაისიდან შეუდგა სამხედრო ნაწილების გამოწვევას და მღელვარების ჩაქრობისათვის საჭირო ღონისძიებების ჩატარებას.

18 მაისს სახაზო პირველი ბატალიონის მეთაურს გაერილოვს მან მოსთხოვა დაუყოვნებლივ ეცნობებინა, თუ რამდენი კაცის გამოგზავნა შეეძლო. ამასთან ის ხაზს უსვამდა, რომ სასურველი იქნებოდა, რაც შეიძლება მეტი ჯარისკაცი გამოეყო და მათ მეთაურად დაენიშნა შტაბს-კაპიტანი მიქელაძე⁵⁷.

ასეთივე განკარგულება კოლუბაკინმა მისცა ღონის კაზაკების მეორე პოლკის მეთაურს. მას უბრძანა რაზმის უფროსად დაენიშნა ლაშინი და იგი ახლავე შესდგომოდა მზადებას, რათა მოთხოვნისთანავე სასწრაფოდ გამგზავრებულიყო წინასწარ დანიშნულ შეკრების პუნქტზე, პირველყოვლისა გამოეყენებინა დაშოშმინების ზომები, ხოლო თუ კი ეს ვერ გასჭრიდა აჯანყებულთა წინააღმდეგ მიემართა იარაღისათვის.

⁵⁶ ცხსა, მოსკოვი, ფონდი 1110, საქმე 2, ფურ. 3.

⁵⁷ იქვე, ფურ. 4.

ქუთაისში არყოფნის პერიოდში მისი მოვალეობის შესრულება კოლუბაკინმა დააწვალა გუბერნიის მმართველობის მრჩეველ გორჩენკოს⁵⁸.

19 მაისს გენ. კოლუბაკინმა ეკატერინე დადიანს მიმართა წერილობით იმის შესახებ, რომ სამეგრელოს სხვადასხვა პუნქტში განლაგებული კაზაკები შეეცვალა შეიარაღებული თავადაზნაურობით. იმავე დღეს ყველა საგუშაგოს უფროსებს უბრძანა თავადაზნაურობით შეცვლილი კაზაკები გამოეგზავნათ მის განკარგულებაში. ხოლო დონის კაზაკების მე-2 პოლკის მეთაურს დააწვალა ქუთაისიდან სამეგრელოში სასწრაფოდ გამოეგზავნა 200 კაზაკი ათი დღის სურსათის მარაგით.

19 მაისის პატაკით სახაზო პირველი ბატალიონის უფროსმა გავრილოვმა კოლუბაკინს შეატყობინა, რომ უკიდურეს შემთხვევაში მოახერხებდა 200 რიგითი და სათანადო უნტერ-ოფიცერთა შემადგენლობის შეგროვებას, ხოლო დონის კაზაკების მეორე პოლკის მეთაური პირდებოდა 120 კაზაკს⁵⁹.

ამგვარად, როგორც ვხედავთ, 18 და 19 მაისს კოლუბაკინი ენერგიულად ეწევა სამხედრო ძალების მობილიზაციას, ემზადება აჯანყების ჩასაქრობად.

19 მაისს კოლუბაკინმა მიიღო ცნობა უტუ მიქაეას წინამძღოლობით ორი ათასი კაცისაგან შემდგარი აჯანყებულთა რაზმის ხობისწყლის მარცხენა ნაპირზე მდებარე სოფლებში გამოჩენის შესახებ. ცნობის მიღების-

⁵⁸ ცსსა, მოსკოვი, ფონდი 1110, საქმე 2, ფურც. 8—9.

⁵⁹ იქვე, ფურც. 10—11.

თანავე მოხელე როსტომ მიქელაძეს დაევალა დაეზვერა, თუ სად იმყოფებოდა მიქავა და მისი რაზმი.

კოლუბაქინმა მხოლოდ 20 მაისს დილით მიიღო ცნობა, რომ მიქავა და მისი რაზმი, რომელსაც იგი უთვალთვალებდა, უკვე ნოჯიხევის საგუშაგოსთან იმყოფებოდა და მის გარშემო თავს იყრიდნენ აჯანყებული გლეხების სხვა რაზმები.

ამ ცნობამ გენერალი საგონებელში ჩააგდო. საშიშროების მოახლოების გამო საჭირო იყო საჩქარო ზომების მიღება. კოლუბაქინის აზრით, აუცილებელი იყო შესაერთებლად ერთმანეთისაყენ მიმავალ აჯანყებულთა შორის თვითონ გამოჩენილიყო და გაეთიშა ისინი.

20 მაისს კოლუბაქინი სადილად მიიპატიჟეს ელიზბარ დადიანის სახლში, სადაც მას უცდიდნენ თავადები. მათგან მან მოისმინა ბევრი მოსაბეზრებელი, უსარგებლო, ხშირ შემთხვევაში არა გულლია ლაპარაკი და რჩევები იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა ჩაეხშო აჯანყება. აქედან იგი სამხედრო ძალებით ნოჯიხევისაკენ გაემართა.

გზადაგზა მას ესმოდა საყვირთა სიგანგაშო ხმა, ხედავდა აჯანყებულთა ჯგუფების განუწყვეტელ მიმოსვლას. სოფელ შხეფთან კი აჯანყებულთა მთავარი ლაშქრის ცხენოსან მზვერავებსაც წააწყდა.

კაზაკები დაედევნენ მზვერავებს, მაგრამ ისინი ვერ დაატყვევეს. ესენი იყვნენ მიქავას მიერ გამოგზავნილი მზვერავები, რომლებსაც აჯანყებულთა ბანაკისათვის უნდა ეცნობებინათ მთავრობის რეგულარული ჯარების მოძრაობა.

კოლუბაქინი ცხენოსანი რაზმით გზას უღობავდა თეკლათ-ნოჯიხევის მთავარ ბანაკისაკენ მიმავალ აჯანყებულებს, ცდილობდა მოესწრო მათი იზოლირება, სააღყო წესით ბოლო მოეღო ბანაკისათვის, ხოლო დამხმარე რაზმები ცალ-ცალკე უკუეგდო და დაეშალა.

შხეფიდან, რვა ვერსის გავლის შემდეგ, კოლუბაქინი ავიდა მაღლობზე, სადაც ზუგდიდისაკენ მიმავალი შარაგზა გადიოდა. აქედან მან შეამჩნია დაახლოებით 2000 კაცისაგან შემდგარი აჯანყებულთა რაზმი, რამელსაც მოუძლოდა ხმლით შეიარაღებული შუახნის კაცი, მოკლევწერებიანი, ეროვნულ ტანსაცმელში გამოწყობილი. ეს იყო აჯანყებულთა მთავარსარდალი უტუ მიქაეა⁶⁰.

გარდა ამისა, გენერლის ყურადღება მიიპყრო დაბურული ტყის გვერდით გაშლილმა თვალუწვდენელმა ველმა, სადაც დაბანაკებული იყო გლეხთა მრავალრიცხოვანი ლაშქარი (დაახლოებით 20000 კაცისაგან შემდგარი), რომელიც მტრის შესახვედრად ემზადებოდა.

ნახევარი ვერსილა იყო კოლუბაქინსა და ბანაკს შორის, როცა ადგილიდან დაიძრა აჯანყებულთა ლაშქარი, რომელსაც მიქაეას მეთაურობით მიუძღოდა ორ მწყრივად დაწყობილი კარგად შეიარაღებული მოწინავე რაზმი, 2000 კაცის რაოდენობით⁶¹. აჯანყებულები, მიუხედავად რეგულარულ ჯარებთან მოსალოდნელი შეტაკებისა, გაბედულად მიიწევდნენ წინ და თან მიყავდათ შებორკილი მებატონე თავდაზნაურები.

⁶⁰ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საკმე 4890, ფურც. 16---33.
⁶¹ იქვე.

სამხედრო გუბერნატორი თავისი რაზმით მეამბოხეებთან მიიჭრა და განკარგულება გასცა ალყა შემოერთყათ აჯანყებულებისათვის, რაც შესრულებულ იქნა კაზაკების მიერ. თვითონ კი კოლუბაკინი გაემართა იმ ადგილისაკენ, სადაც მეთაური ეგულებოდა. კოლუბაკინმა ხიშტისა და ქვემეხების ნაცვლად აჯანყებულთა მიმართ გამოიყენა დაშინების მეთოდი. მან გლეხებს წინადადება მისცა უსიტყვოდ დამორჩილებოდნენ დედოფალს, ხოლო წინააღმდეგ შემთხვევაში სასტიკი ზომების მიღებას ჰპირდებოდა.

კოლუბაკინის მუქარას აჯანყებულები ჩოჩქოლითა და უკმაყოფილების გამომხატველი შეძახილებით შეხედნენ. „კიდევ ერთი ხმა და ვუბრძანებ გესროლონო“— შეჰყვირა გენერალმა. მიუხედავად ამისა, მეამბოხეთა ბანაკიდან მოისმა უშიშრად წარმოთქმული სიტყვები: „გვესროლეთ, გენერალო, ჩვენთვის გაცილებით უკეთესია აქ დავიხოცოთ, ვიდრე იმ მდგომარეობაში დავრჩეთ, რომელშიც ვართ... მაგრამ სანამ გვესროდეთ, გენერალო, ერთი ჩვენც მოგვისმინეთ“.

კოლუბაკინმა. ცხადად დაინახა, რომ მოთმინებიდან გამოსულ მეამბოხე გლეხებზე არავითარი დაშინება არ იმოქმედებდა; ამიტომ მათი საჩივრის მოსმენის სურვილი გამოთქვა. აჯანყებულებმა ერთხმად დაასახელეს უტუ მიქავა, რომელმაც მათი სახელით წარმოთქვა დაახლოებით შემდეგი შინაარსის სიტყვა:

თითქმის ერთ წელზე მეტია, რაც ჩვენს სამშობლოში ნიაღვარივით შემოიჭრა თურქების ჯარი; მტერმა გაწყვიტა, დაანგრია ყველაფერი, რასაც მისი ხელი

მისწვდა. შველას არსაიდან მოველოდით: ომის შემდეგ რუსის ჯარი ჩვენგან წავიდა, ხოლო ჩვენმა მეზობრეებმა დახმარების ნაცვლად ხელი მიჰყვეს ჩვენი გოგობიჭების დატაცებას და თურქებისათვის მიჰიღვას. მრავალი ახალგაზრდა წაასხეს თურქეთში.

წავიდნენ თურქებიც, მაგრამ მათზე მძიმე უღელი დაგვადევს ჩვენმა მეზობრეებმა. რასაკვირველია, ჩვენს ნაოფლარს ისინი ითვისებენ. მათ ჰგონიათ, რომ გლეხს არაფერი არ უნდა ჰქონდეს და ყველაფერს ძალით გვართმევენ. ჩვენ ამას შევეჩვიეთ, მაგრამ საქმე ისაა, რომ მათ ჩვენში ადამიანური სულიც არ სურთ დაინახონ. მათი რწმენით, ჩვენ პირუტყვზე უარესი ვართ: ყიდულობს რა მეზობლის ქორს, ბატონი მას გლეხის კომლს აძლევს, ხოლო მწვევარსა და მეძებარ ძაღლებში — რამდენიმე კომლს. პირუტყვი უფრო დიდებულია, ვიდრე ჩვენ.

ბეგრის გადახდისას ვცდილობდით, რომ მეზობრეებს პატივი ეცათ ჩვენი წინაპრების მიერ დაწესებული ადათისადმი, მაგრამ ის წმინდა ადათიც დიდხანია, რაც მათ შებილწეს, ხოლო ომის შემდეგ მათი მძვინვარება ენით აუწერელია. ვისთან გვეჩივლა? დედოფალი აქ არ იყო. მისი მდივანბეგები კი მეზობრეთა დამქაშები არიან და, გარდა ძალდატანებისა, მათგან სიკეთე არ გვინახავს; თვით დედოფლის მმართველნი ისე გაველურდნენ, რომ მათ საკუთარი გლეხებიც არ დაემორჩილნენ და დედოფლის ჩამოსვლამდე ერთმანეთს შეჰფიცეს—არ გაეცათ ერთმანეთი. ჩვენც მათს მაგალითს მივყევით. ვფიქრობდით, რომ დედოფალი მალე დაბ-

რუნდებოდა, მაგრამ ამაოდ. თვეების მანძილზე ვემა-
ლებოდით მებატონეთა რისხვას. როცა მათ დევნა და-
გვიწყეს, შევერთდით და ძალას ძალითვე ვუპასუხეთ.
ამასობაში კიდეც გაზაფხულდა, ყანები არ ითესებოდა,
მებატონეები არ თმობდნენ, არც ჩვენ ვთმობდით. დე-
დოფლის ჩამობრძანებამაც არა უშველა რა ჩვენ საქ-
მეს; მან ჩვენი მოსმენაც არ მოისურვა — როგორ გა-
ბედეთ მებატონეებთან წინააღმდეგობა-ურჩობაო, —
ასეთი იყო მისი პასუხი. რაში გამოიხატებოდა ჩვენი
წინააღმდეგობა? მხოლოდ იმაში, რომ მებატონეებს
ჩამოვართვით ჭაქვები და ხაჯალურები, რომლებითაც
ზოგჯერ მთელი წლის განმავლობაში გვტანჯავდნენ;
მათი სახლებიდან წამოვიყვანეთ დები და ქალიშვილე-
ბი, რომლებსაც ისინი მოახლის სახელწოდებით ხასებად
იყენებდნენ, და ქრისტიანულად დავაქორწინეთ. თქვენ
რომ არ ჩამოსულიყავით, ჩვენ თვითონ მოვიდოდით
თქვენთან — რამდენიმე დღის შემდეგ ჩვენ უკვე ცხე-
ნისწყლის გაღმა ვიქნებოდით. სამშობლო კი საქულვე-
ლი გახდა და გადავწვიტეთ მოვშორდეთ მას სამუდა-
მოდ, რაც არ უნდა ექნათ ჩვენთვის, თუნდაც ყველა
გავეფლიტეთ, შეფიცული ვიყავით არასოდეს და არა-
ვითარ შემთხვევაში უკან არ დავბრუნებულყავით.
ოხრადაც დარჩეს ისეთი სამშობლო, სადაც ადამიანუ-
რად ვერ იცხოვრებ, სადაც ვით ნადირს დაგდევენ.

დედოფალმა ყველაფერი ეს მოისმინა ჩვენგან, მა-
გრამ ყურად არ იღო. იგი ჩვენ არ დაგვიშინებია, რად-
გან ავაზაკები არა ვართ. ჩვენ უბედური, მხოლოდ
მართლმსაჯულების მაძიებელი ხალხი ვართ. მოგვეცით

იგი, გენერალო და ჩვენ მაშინვე უსიტყვოდ დაგემორჩილებით. (აქ მიქავამ წუთით შეწყვიტა ლაპარაკი და ერთ-ერთ გლესს მოატანინა ჯაჭვები-ხაჯალურები). აი, რით გვაბამდნენ და გვაწამებდნენ ჩვენი მებატონები. მაშ რაღა გვექნა, თუ ძალისათვის ძალა არ დაგვეპირისპირებინა. მაგალითად, გუშინ იძულებული გავხდით ასე მოვექცეოდით ერთ-ერთ აქაურ მებატონეს (გვარი იქვე ახსენა), რომელიც თავის მოგვარებთან ერთად თავს დაესხა გლესს და მოსტაცა მას ჩვენს მიერ განთავისუფლებული და დაქორწინებული ქალი, წინათ მისი მსახური... არაა ცნობილი, თუ სად გადამალეს ქალი; ამბობენ კი, რომ აფხაზეთში მიყავთ გასაყიდად. ამ ძალადობას სათანადოთ ვუპასუხეთ — მებატონე შეკრულდატყვევებულია ჩვენს მიერ და ასე იქნება, სანამ არ დააბრუნებს მოტაცებულ ქალს⁶².

გლეხების აუტანელი მდგომარეობის დასურათების შემდეგ, უტუ მიქავამ გენერალს წარუდგინა აჭანყებულთა მოთხოვნა, რომელიც 8 მუხლისგან შედგებოდა:

1. კაცის (ბატონის) კაცი არ უნდა არსებობდეს;
2. ნაცელად ბატონთა უანგარიშო მმართველობისა უნდა იქნეს ერთი უფლებიანი კანონიერი მმართველი;
3. უნდა მოისპოს ყმების ყიდვა-გაყიდვა;
4. გადასახადს უნდა დაედვას საზღვარი;
5. ყმა უნდა სარგებლობდეს ადამიანური უფლებებით;
6. საკუთრება არ უნდა იყოს

⁶² იხ. გაზ. „დროება“ № 75, 1885 წ., 11 აპრილი. კ. ბოროზდინი, მოგონებანი გვ. 144—146 უტუ მიქავას ზემომოყვანილი სიტყვის ტექსტის სხვა ვარიანტს ჩვენამდის არ მოუღწევია, ამიტომ ვეყრდნობით ბოროზდინის ამ ჩანაწერს.

დამოკიდებული ბატონის თვითნებობაზე, არამედ უნდა არსებობდეს სავალდებულო ნორმა; 7. უნდა მოისპოს წინანდელი სატანჯავი იარაღები და უნდა დაწესდეს სამართალი ბატონსა და ყმას შორის; 8. განმტკიცებული ადათისადმი უნდა არსებობდეს პატივისცემა⁶³.

ყმა გლეხების მიმართ მეზატონეების არაადამიანური ქცევით თითქოს თავადებზე ბრალმორეულმა გენერალმა მაშინვე მოაყვანინა მოახლის მომტაცებელი თავადი პ. მ., რომელიც გათოკილი ჰყავდათ აჯანყებულებს, და უბრძანა მას დაუყოვნებლივ დაებრუნებინა გატაცებული ქალი.

ამ დროს გზაზე გამოჩნდნენ ადგილობრივი მდივანბეგი და მეზატონე თავადაზნაურები. გენერალმა მიიხმო ისინი და განუცხადა, რომ ჩამოსულია აჯანყების ჩასაქრობად და კიდევ გააკეთებს ამას, ხოლო ისინი გლეხებს აწ ისე არ უნდა მოქცეოდნენ, როგორც აქამდე ექცეოდნენ „მთავრობა არ გაპატიებთ უღმერთო საქციელს და გაიძულებთ არ გადასცდეთ იმ ფარგლებს, რაც დაწესებულია ადათით“. აჯანყებულ გლეხებს კი ასე უთხრა: „იცოდეთ, რომ კანონიერი ხელისუფლებამ დაგიფარავთ უსამართლობისაგან... ვათავისუფლებთ ერთმანეთისათვის მიცემულ ფიცისაგან და ახლა თვითნებური თქვენთაგანი თავისუფალი სინდისით შეუდგეს თავისი მოვალეობის შესრულებას“.

ამის შემდეგ კოლუბაკინმა აჯანყებულებს გამოუცხადა დაეცადათ მისი შემდგომი განკარგულებით.

⁶³ მოთხოვნების ტექსტი მოგვყავს კოლხიდელის მიხედვით. კოლხიდელი, გლეხთა აჯანყება, გვ. 47.

ბისათვის, ამასთანავე მან მიიხზო მიქავა და მისი სამი თანაშემწე ახლო მცხოვრები მღვდლის სახლში. აქ აჯანყებული გლეხების მეთაურებმა ერთი საათის განმავლობაში გენერალს დაწვრილებით გააცნეს ყმების აუტანელი მდგომარეობა: გადასახადები მეტად მძიმეა, ოჯახები ქუცმაცდება, საკუთრება თვითნებობაზეა დამოკიდებული, საჩივრები მხოლოდ იმ შედეგს იძლევა, რომ მომჩივანს ახალ შეურაცხყოფასა და ზარალს აყენებენ. ერთი სიტყვით, გლეხები სამეგრელოში ადამიანები არ არიან და მათ სიკვდილი ურჩევნიათ, ვიდრე განაგრძონ ასე ტანჯვით ცხოვრებაო.

ამ დროს ბანაკს მოადგა 600 კაცისაგან შემდგარი აჯანყებულთა შეიარაღებული რაზმი, რომელიც მოიჩქაროდა მიქავასთან შესაერთებლად; ლაშქარი იესებოდა ახლომახლო სოფლებიდან მოსული ახალ-ახალი ძალებით. აჯანყებულთა ლაშქართან შეტაკების თავიდან აცილების მიზნით გენერალმა გლეხებს გამოუცხადა, რომ მათი საჩივარი მოხსენდებოდათ დედოფალსა და უმაღლეს მთავრობას და მებატონეებსა და გლეხებს შორის დამოკიდებულების საქმე სასწრაფოდ გაირჩეოდა. ეს დაპირება რომ უფრო დამაჯერებელი ყოფილიყო, მან იქვე, აჯანყებულთა წინაშე, ამ საქმის მოსაგვარებლად დანიშნა მთავრობის ორი მოხელე¹—თავადები ერისთავი და მიქელაძე. ამასთან ერთად გლეხებს წინადადება მისცა დაუყოვნებლივ დაშლილიყვნენ, დაბრუნებოდნენ სახლებს, შესდგომოდნენ ყანაში მუშაობას, ხოლო მორჩილების ნიშნად მისთვის ჩაებარებინათ საყვირები, დროშები და იარაღი.

კოლუბაკინის დაპირება აკმაყოფილებდა აჭანყებულებს, მაგრამ სრულად მაინც არ ენდობოდნენ გენერალს; ამიტომ იყო, რომ ერისთავსა და მიქელაძეს 24 საათი დასჭირდათ, რათა დაერწმუნებინათ ისინი, რომ დაპირება ნამდვილად იქნებოდა შესრულებული.

გლეხები არ თანხმდებოდნენ მხოლოდ იარაღის ჩაბარებაზე იმ საბაბით, რომ ისინი ეწვეიან მონადირეობას, თავს იცავენ მოულოდნელი თავდამსხმელებისაგან და სხვ. კოლუბაკინი ამაზეც დასთანხმდა იმით, რომ „იმ მდგომარეობაში, — ამბობს ის, — რომელშიც მე ვიმყოფებოდი, შეუძლებელი იყო მათ დასამორჩილებლად მიმემართა გადამეტებული ზომებისათვის“⁶⁴.

ამგვარად, შეშინებულმა გენერალმა თავი აარიდა აჭანყებულთა გალიზიანებას, ხოლო თვითონ აჭანყებულები ცდილობდნენ შეენარჩუნებინათ იარაღი იმ შემთხვევისათვის, თუ დაპირება არ იქნებოდა შესრულებული და დაწყებული საქმე იარაღით განეგრძოთ. სინამდვილეში ასეც მოხდა.

მიქავამ და აჭანყების სხვა წინამძღოლებმა გენერლისაგან მიიღეს მკაცრი განკარგულება, რომ ხალხი დაეწყნარებინათ და ამით თავი ეხსნათ სასჯელისაგან. მიქავა და დანარჩენი ხელმძღვანელები დატოვებულ იქნენ ზედამხედველობის ქვეშ. ამის შემდეგ, იმავე საღამოს, კოლუბაკინი ტეხურისაკენ გაბრუნდა, რადგან გზის გაგრძელება ვერ გაბედა. იგი დამხმარე შეიარაღებულ ძალას ქუთაისიდან ელოდა. აქ მან დატოვა ერთი ოფიცერი და 50 კაზაკი. მეო-

⁶⁴ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28. საქმე 4890, ფურც. 16—32.

რე დილას, 21 მაისს, მან ცნობა მიიღო, რომ წინა დღით მიქავასთან შესაერთებლად მისული 600 კაცისაგან შემდგარი აჯანყებულთა რაზმი ჯერ კიდევ არ იყო დაშლილი. ცნობის მიღებისთანავე გენერალმა გაგზავნა მიქელაძე, რათა მას აჯანყებულთათვის ებრძანებინა დაშლილიყვნენ და დაეცადათ საჩივრის გარჩევამდე. მიუხედავად ამისა, აჯანყებულები მაინც თავს იყრიდნენ სოფელ ეკის მალლობსა და მის მიდამოებში. 21-22 მაისს აჯანყებულთა მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომელიც დაბანაკებული იყო სოფელ ეკში, განაგრძობდა მღელვარებას, რადგან გლეხებს სწამდათ, რომ კოლუბაკინის დაპირების შედეგად აჯანყებულთა ბანაკის დაშლა აჯანყების დამთავრებას არ ნიშნავდა. იგი დამთავრდებოდა მხოლოდ მაშინ, როცა დაპირება მთლიანად იქნებოდა შესრულებული.

სოფელ ეკის მალლობზე მყოფ აჯანყებულთა წინააღმდეგ ზომების მიღებას შეუდგა თავადი ნიჟარაძე, რომელიც სამხედრო გუბერნატორის განკარგულებით თავისი რაზმით დაბანაკებული იყო ტეხურის მარჯვენა ნაპირზე სოფელ სორტაში, ეკის პირდაპირ⁶⁵.

თავადმა ნიჟარაძემ სცადა აჯანყებულთათვის რჩევა-დარიგება მიეცა, რათა ისინი დაშლილიყვნენ, მაგრამ გლეხებმა მოსალაპარაკებლად არ მიიღეს და იგი სორტაში გამობრუნდა, სადაც კოლუბაკინის განკარგულებით თავს იყრიდნენ მთავრობის ჯარები.

23 მაისს, დღის 4 საათზე, აჯანყებულები დაიძრნენ სოფელ ეკიდან და დაიკავეს სოფელ ნოქალაქევის მალ-

⁶⁵ ცსსა, მოსკოვი, ფონდი 1110, საქმე 2, ფურც. 12.

ლობი, რათა აქედან იერიში მიეტანათ სოფ. სორტახე. ამის შესახებ ცნობის მიღებისთანავე თავადი ნიჟარაძე ისევ ნოქალაქევისაკენ გაემართა. აქ მან მოსალაპარაკებლად გამოიძახა აჯანყებულთა მეთაური. გლეხებმა მას მიუგზავნეს სამი კაცი, რომლებსაც მან გადასცა კოლუბაკინის ბრძანება მათი დაშლის შესახებ. მაგრამ აჯანყებულებმა არავითარი ყურადღება არ მიაქციეს არც კოლუბაკინის ბრძანებას და არც ნიჟარაძის რჩევას. ამ უკანასკნელს მუქარით განუცხადეს, რომ ხვალ უსათუოდ დაიკავენ სორტას, მიუხედავად მთავრობის ჯარების. იქ ყოფნისა, და, თუ იგი აჯანყებულებს წინააღმდეგობას გაუწევდა, „მაშინ იძულებული იქნებიან გააჩაღონ ომი“⁶⁶. ასეთი გადაჭრილი პასუხის შემდეგ ნიჟარაძე თავისი რაზმით ისევ უკან დაბრუნდა.

ამის შემდეგ ნოქალაქევიდან დაიძრა აჯანყებულთა მრავალრიცხოვანი ლაშქარი და 24 მაისს, დილით, დაიკავა სოფ. სორტა. აქ შეიკრიბა 3000-ზე მეტი აჯანყებული. მათ სალაშქრო წესით სორტიდან მიმართულება აიღეს სენაკისაკენ. იმავე დღეს საღი მხრიდან აჯანყებულნი შეიჭრნენ სენაკში და დაიკავეს კიდეც.

აჯანყებულთა ნაწილი თავს დაესხა ბლალოჩინ ქავთარაძის სახლს, ძალით წაართვეს მას სენაკის ეკლესიის გასაღები და შეუდგნენ მოსახლეობისაგან ფიცის მიღებას.

აჯანყების ყველაზე უფრო საინტერესო ღონიძრება⁶⁷ ის იყო, რომ მათ სცადეს სენაკის ბაზარში სურსათსა

⁶⁶ ცხსა, მოსკოვი, ფონდი 1110, საქმე 2, ფურც. 12.

⁶⁷ იქვე, ფურც. 27.

და საქონელზე ნიხრის დაწესება. ამით აჯანყებულები უკვე ახორციელებენ თავიანთ ერთ-ერთ მოთხოვნას საქონელზე ნიხრის დაწესების შესახებ.

ამ დროს მოქმედება დაიწყო აჯანყებულთა ახალმა ჯგუფმა, რომელიც შედგებოდა 2000 კაცისაგან. მან იმავე დღეს დაიკავა სოფ. კოტიანეთი. ამგვარად, რამდენიმე დღეში ჩამოყალიბდა 5000 კაცისაგან შემდგარი აჯანყებულთა ლაშქარი, რომელმაც ეკის, ნოქალაქევის, კოტიანეთის, სორტასა და სენაკის ადგილთა ქვემო სამეგრელოში შექმნა აჯანყების ახალი რაიონი, რაც არსებითად წარმოადგენდა საერთოდ აჯანყების უფრო გაფართოებას.

აჯანყებულთა წინააღმდეგ ტეხურის საგუშაგოდან სენაკისაკენ დაიძრა მთავრობის სამხედრო ნაწილი — დონის კაზაკების მეორე პოლკის ნაკრები დივიზიონი, რომელიც შედგებოდა 4 ობერ-ოფიცრისა და 124 ჯარისკაცისაგან. ბრძოლაში აგრეთვე მონაწილეობა მიიღო სახაზო პირველი ბატალიონის ასეულმა 3 ობერ-ოფიცრის, 24 ურტერ-ოფიცრისა, და 202 ჯარისკაცის შემადგენლობით. ასეულს მეთაურობდა კაპიტანი როსტომ მიქელაძე. გარდა ამისა, აჯანყებულთა წინააღმდეგ ბრძოლაში მონაწილეობდა 200 კაცისაგან შემდგარი თავადაზნაურობის რაზმი ბათა და დიმიტრი დადიანების მეთაურობით⁸. საერთო მეთაურობა დავალებული ჰქონდა პოდპორუჩიკ ზურაბ ნიჟარაძეს.

მთავრობის ჯარებისა და აჯანყებულთა ლაშქრის შე-

⁸ ცსსა, მოსკოვი, ფონდი 1110, საქმე 2, ფურც. 36.

იარაღებული შეტაკება სენაკში დამთავრდა სამხედრო ნაწილების გამარჯვებით. აჯანყებულებმა ბრძოლით უკან დაიხიეს ეკისაყენ. თავდაზნაურებიდან განსაკუთრებით გააფთრებით იბრძოდნენ აზნაურები იოსებ გრიგოლია, ალექსანდრე ლორთქიფანიძე და სხვ. მთავრობის სამხედრო ნაწილებს ნადავლად დარჩათ მხოლოდ დამბაჩა, სამი საყვირი და ხუთი დროშა. ამრიგად, მეფის ჯარმა ვერ შეძლო აჯანყებულთა გარემოცვაში მოქცევა და მათი სრული განიარაღება.

კოლუბაჯინის განკარგულებით კაპიტანი როსტომ მიქელაძე 25 მაისს დაბანაკდა ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან პუნქტში — სენაკში, რათა დაეცვა იგი აჯანყებულთა განმეორებითი თავდასხმებისაგან, რომლის შესახებ ცნობა მოდიოდა მას, მაგრამ გლეხები კვლავ შეტევაზე გადასვლამდე დაზვერვას აწარმოებდნენ და შიკრიკებს აგზავნიდნენ სენაკში იმისათვის, რომ გაეგოთ თუ როგორ უყურებდნენ მთავრობის მოხელეები მათ მიერ აჯანყების გაგრძელებისა და დაპირების შესრულების საქმეს.

მთავრობის მოხელე მიქელაძე აჯანყებულთაგან გამოცხადებულებს არწმუნებდა, რომ თუ გლეხები არ მიმართავდნენ ძალადობას და ამით არ გააღიზიანებდნენ თავიანთ მებატონეებს, სამეგრელოს მმართველსა და მეფის მთავრობას, მაშინ მათი თხოვნა მიღებული იქნებოდა, დამყარდებოდა წესიერება. როგორც ვხედავთ, მთავრობის მოხელეები იყენებდნენ რა დაპირებისა და მოტყუების არა ერთხელ ნაცად პოლიტიკას, ცდილობდნენ მიეღწიათ იმისათვის, რომ სისხლის ნაკლები დაღვრით ვერაგულად დაექსაქ-

სათ 20000 აჯანყებულისაგან შემდგარი ლაშქარი. ამ დროს ისინი აგრეთვე მხედველობაში იღებდნენ საგარეო ვითარებასაც: „ზღვისპირა ქვეყანაში, რომელიც სავსეა თურქეთიდან ჩამოსულებით, ზარბაზნის ყოველი ზედმეტი გასროლა გამოხმაურებას პოეებს კონსტანტინოპოლში, ევროპასა და ლონდონში. რომელიმე მიტინგზე თემად გამოადგება მთვრალ ორატორს რუსეთის არაადამიანურობის წინააღმდეგ სალაქლაქოდ“⁶⁹, — ამბობდა კოლუბაქინი.

აჯანყების სასურველი შედეგით დამთავრების, ე. ი. უსისხლოდ და სასწაფოდ მისი ჩაქრობის ერთადერთი საშუალებად კოლუბაქინს მიაჩნდა სამეგრელოს ადმინისტრაციულ მმართველობაში მეფის მთავრობის ჩარევა. იგი სწერდა გაგარინს: „რუსების შუამდგომლობა ან ჩარევა მხარის ადმინისტრაციის საქმეში და მის სწვადასხვა წოდებათა ურთიერთობაში ერთადერთი ღონისძიებაა, რაც მოგვცემს სასურველ შედეგს“⁷⁰.

კოლუბაქინის აზრით, ეს არც უკანონო იყო და არც ეწინააღმდეგებოდა მთავრობისადმი დაპირებას სამეგრელოსათვის მფარველობის აღმოჩენის შესახებ. კოლუბაქინი სამეგრელოს სამთავრო საქმეში ჩარევას პოლიტიკური თვალსაზრისითაც გამართლებულად თვლიდა, რადგან სამეგრელო გეოგრაფიული მდებარეობით, ახალი სამომოსვლო გზებით მეტად ხელსაყრელ სტრატეგიულ პუნქტს წარმოადგენდა რუსეთისათვის.

პირველ ხანებში სამეგრელოს სამთავრო საქმეში მე-

⁶⁹ ცხსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 16—32.

⁷⁰ იქვე.

ფის მთავრობის ჩარევა უნდა ყოფილიყო ჩამდენადაც შეიძლებოდა მოქნილი და ლმობიერი: ვიყოთ ფრთხილი, არ შევცოდოთ და არ შევრცხვეთ ევროპის წინაშე, რომელიც ჩვენ გვხედავს აქ — წერდა კოლუბაკინი.

20 მაისს, აჯანყებულების მდგომარეობის გამოსარკვევად, ზემოთ დასახელებულ თავადებს — ერისთავსა და მიქელაძეს, რომლებიც კოლუბაკინის დიდი ნდობით იყვნენ აღჭურვილნი, გენერალი აძლევს ოფიციალურ დავალებას: გამოარკვიეთ, ჩამდენად მართებულია გლახთა საჩივრები მებატონეების ბოროტმოქმედებაზე და აღვილობრივ ხელისუფალთა ანგარებითი მოქმედებაზე.

მაგრამ მეფის მთავრობის ეს კოლონიზატორი თავიდან გრძნობდა, რომ მუხანათობისა და მოტყუების ფარდა დღეს თუ ხვალ აიხსნებოდა და ჩაგრული გლახობა კვლავ გააგრძელებდა გააფთრებულ ბრძოლას. აი რა აშინებდა მას: „იმ შემთხვევაში, თუ სასოწარკვეთილებამდე მიყვანილი ხალხი არ დაკმაყოფილდება შუამდგომლობით, მაშინ სად და რა მატერიალური ძალაა 20000 აჯანყებულთა წინააღმდეგ, რომლებიც აღფრთოვანებული პრიან ერთი იდეითა და ერთი გრძნობით“⁷¹. გლახების დარაზმულობით შეშინებული გენერალი კოლუბაკინი დაპირების გზით ცდილობდა აჯანყებულებისათვის გზა-კვალი აებნია და მათთან შეტაკება თავიდან აეცილებინა, სანამ ავტონომიის გაუქმების საკიროებას, მმართველობის უფარგისობის საბაბით, სააშკარაოზე არ გამოიტანდა, ხოლო დაპირებით, აჯანყებულთა მოტყუებით დროს იგებდა, რათა მომზადებულიყო აჯანყე-

⁷¹ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 16—32.

ბულთა წინააღმდეგ საბრძოლველად, აჯანყების ჩასაქრობად.

21 მაისს ქუთაისიდან ჩამოვიდა დამხმარე სამხედრო ძალა — 140 კაზაკისაგან შემდგარი რაზმი. ახლა გენერალმა უფრო თამამად იგრძნო თავი და დაიწყო სათანადო ზომის მიღება.

22 მაისს მღელვარების წინააღმდეგ კოლუბაკინის მიერ გადადგმული ნაბიჯი იმაში გამოიხატა, რომ დაწესებულ იქნა ცხენოსანთა პატრული, რომელიც შედგებოდა 100 შეიარაღებული თავადაზნაურებისა და 20 კაზაკისაგან. მას ევალეზოდა გლეხების მიერ ხატზე დაფიცების წინააღმდეგ ზომების მიღება. ამასთან პატრულს უნდა ემოქმედა იმ მეამბოხე გლეხების წინააღმდეგ, რომლებიც კვლავ განაგრძობდნენ თავმოყრას, ხოლო წინააღმდეგობის გაწევის შემთხვევაში გამოეყენებინა იარაღი. იმავე საღამოს (22 მაისს) კოლუბაკინმა ქუთაისიდან დამატებით გამოიძახა ქვეითი ჯარისკაცების ერთი ასეული, ხოლო თვითონ კი კაზაკებით გაემართა ხობის მიმართულებით⁷². ამავე დროს დედოფალმა ზუგდიდს მიაშურა. ამჯერად სამხედრო გუბერნატორს სურდა ეკატერინესთან ერთად შეიარაღებული ძალების თანხლებით შემოევლო ქვემო სამეგრელოს ძირითადი მეამბოხე სოფლები, რათა თვითონ ენახა, თუ როგორი შედეგი გამოიღო მღელვარების წინააღმდეგ 20 მაისს მიღებულმა ზომებმა. ინახულა ქვალონი, საჩიჩუო, აბასთუმანი და ჩავიდა ზუგდიდში.

ხობის მონასტერთან მას შეხვდნენ თავადები ერის-

⁷² ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 16—32.

თავი და მიქელაძე და მათი ზედამხედველობის ქვეშ მყოფი უტუ მიქავა თანაშემწეებით. აქ მიქავა არა ერთი მწარე სიტყვით გაუმასპინძლდა ეკატერინე დადიანს მასთან გაბედული და უშიშარი საუბრის დროს. მიქავამ და თოდუამ იმავე დღეს (22 მაისს აბასთუმანში) გამოთქვეს არც თუ ისე უსაფუძვლო შიში დაბალი საპოლიციო ძალაუფლების აღდგენის შესახებ, რომელიც 20 მაისამდე გაუქმებული იყო. მათთვის ნათელი ხდებოდა, რომ საპოლიციო ძალაუფლების აღდგენა მემატონე თავადაზნაურობის უფლების აღდგენას ნიშნავდა.

მიქავასა და სხვა წინამძღოლების ეს შიში გამოიწვია ზოგიერთ სოფელში ეკატერინესა და კოლუბაკინის ერთად გამოჩენამ; ეკატერინე კოლუბაკინისაგან მოითხოვდა მთავრის ხელისუფლების დაცვას, ადგილობრივი მოხელეებისა და მემატონეთა ძალაუფლების აღდგენასა და აჯანყებულთა წინააღმდეგ რადიკალური ზომების მიღებას. მაგრამ, ხედავდა რა, რომ მისი აზრი აჯანყების წინააღმდეგ ზომების მიღების შესახებ უმნიშვნელო როლს ასრულებდა, გადაწყვიტა გაგარინისათვის დაეცადა და მერე გორდში წასულიყო.

27 მაისს გაგარინი - აფხაზეთიდან ყულევს ჩავიდა. მან კოლუბაკინისაგან მიიღო დაწერილებითი ცნობები აჯანყების შესახებ, მოიწონა კოლუბაკინის მიერ მიღებული ზომები და იმავე საღამოს ზუგდიდს გაემგზავრა.

გაგარინმა აქ თავი მოუყარა მთავრის სასაზღის თავადებს, მდივანბეგებსა და სხვა თავადაზნაურობებს, იგი მთელი დღის განმავლობაში ეკატერინეს თანდასწრებით მათთან ერთად არჩევდა აჯანყების ჩაქრობის საკითხს.

ამის შემდეგ ეკატერინე გორდში წავიდა, ხოლო გაგარინი ზუგდიდში დარჩა, რათა ეხელმძღვანელა აჯანყების ჩაქრობისათვის.

ზუგდიდიდან გაგარინმა შტაბს-კაპიტან უკელინის ხელით მეფისნაცვალ ბარიატინსკის გაუგზავნა საიდუმლო ბარათი, რომელშიც წერდა, რომ საჭირო იყო მებატონეთა ძალაუფლების აღდგენა გლეხთა პრეტენზიებისა და საჩივრების გარჩევამდე. ამავე დროს ბარიატინსკის მოახსენა, რომ, მისი აზრით, აჯანყების გამომწვევი მიზეზი იყო მხოლოდ და მხოლოდ სამეგრელოში არსებული მმართველობის ფორმის უვარგისობა. მან მეფისნაცვალს აგრეთვე სთხოვა მითითება იმის შესახებ, თუ როდის დაეწყო ვითარების გამოძიება. გაგარინი მოითხოვდა, რომ საქმის გარჩევა მინდობოდა რუსეთის მთავრობას. თანაც დასძენდა, რომ საჭირო იყო კონსტანტინე დადიანის სამეგრელოდან გაძევება⁷³.

ბარიატინსკიმ განიხილა გაგარინისაგან მიღებული მოხსენება, რომელსაც თან ერთვოდა კოლუბაკინის მოხსენებაც სამეგრელოში არსებული ვითარების შესახებ და მოიწონა აჯანყების წინააღმდეგ მიღებული ზომები. მისი აზრით, მთავრობა მოვალე იყო დაეწყნარებინა და დაემორჩილებინა მემამბოხე გლეხები. ამისათვის მან გასცა შემდეგი განკარგულება:

1. გუბერნატორისა და ეკატერინეს მიერ შერჩეული პირების მეშვეობით მოსახლეობას გამოეცხადოს, რომ მათი საჩივრები დეტალურად იქნება გარჩეული, ხოლო ამისათვის კი, პირველ რიგში, საჭიროა გლეხები კვლავ

⁷³ ეკატერინე კი გრიგოლ დადიანის გაძევებას მოითხოვდა.

დაემორჩილონ ხელისუფლებას, შეასრულონ ვალდებულება მემატონეების წინაშე, დაუბრუნდნენ თავიანთ ჩვეულებრივ საქმიანობას. ასევე გლეხები ვალდებული არიან ახალი ფიციტ უარპყონ წინათ მიღებული ფიცი.

2. სამეგრელოს სახალხო მღელვარების მთავარი წინამძღოლები უტუ თოდუა და უტუ მიქავა დაუყოვნებლივ იქნენ დაპატიმრებული, მათ შესახებ განსაკუთრებული განკარგულების გაცემამდე.

3. გლეხების დამორჩილებასთან ერთად გამოიყოს მთავრობის მიერ ნდობით აღჭურვილი პირები, რათა შეკრიბონ ზუსტი ცნობა აჯანყების მიზეზის შესახებ და აგრეთვე იმის შესახებ, თუ რატომ აცხადებენ გლეხები უარს მორჩილებაზე.

4. ნდობით აღჭურვილი პირების მიერ დევლების შესრულებისას შედეგი წარედგინოს სამეგრელოს დედოფალს. განხილვის შემდეგ მან თავის მხრივ საქმე გადასცეს გენერალ-გუბერნატორს, ხოლო ამ უკანასკნელმა — მეფისნაცვალს.

5. ძმების — გრიგოლ და კონსტანტინე დადიანების ურთიერთშორის დამოკიდებულების გამო, რამაც შეიძლება შეაფერხოს საქმის გამოძიება, განკარგულება გაიცეს) რათა კონსტანტინე დადიანი პირადი ახსნა-განმარტებისათვის ეახლოს მეფისნაცვალს⁷⁴.

ამ განკარგულების ხალხისათვის გამოცხადებამ მღელვარება არა თუ შეანელა, არამედ უფრო გააძლიერა, გააორკეცა⁷⁵, ვინაიდან გლეხებმა დაინახეს, რომ მეფის

⁷⁴ ცნსა, თბილისი, ფონდი 8 28, საქმე 4890, ფურც. 45—46.

⁷⁵ იქვე, ფურც. 50—51.

მთავრობა ერევა აჯანყებულთა წინააღმდეგ ზომების მიღებაში: ერთ ადგილზე ძალით გაფანტული აჯანყებულები მეორე ადგილზე იყრიდნენ თავს და განაგრძობდნენ მღელვარებას.

ამის გამო გენერალ-გუბერნატორმა გადაწყვიტა აჯანყებულების გასაფანტავად და მათ დასამორჩილებლად გამოეყენებინა სამხედრო ძალები. თითოეულ ოფიცერს სამოქმედოდ მიაწოდო გარკვეული ოლქი. სხვადასხვა დროს ოლქის უფროსის ან გამგის მოვალეობის აღმსრულებლად გაიგზავნენ: კაპიტანი სერედინი—ჯვარში, კაპიტანი პიოდოვსკი—ზუგდიდში, კაპიტანი გრეკოვი—სუჯუნაში, კაპიტანი ლიანკორანსკი—თეკლათსა და კაპიტანი ტრუბაევსკი — ზუბში. მათ მიეცათ სამოქმედო ინსტრუქცია და თარჯიმანი. ოფიცრების განკარგულებაში იყო კაზაკების რაზმები. აჯანყებულთა წინააღმდეგ ოლქებში მოქმედ სამხედრო ძალების საერთო მეთაურობა დაეწალა პოლკოვნიკ პისარევსკის. მაგრამ ამ ღონისძიებას შედეგი არ მოჰყვა. გაგარინი სწერდა ბარიატისკის, რომ აჯანყების დამარცხება ძნელდებოდა საკმაოდ რაოდენობით კაზაკების არყოლის გამო, ხოლო ქვეითებს, მისი აზრით, არავითარ შემთხვევაში არ შეეძლოთ კაზაკების შეცვლა. ამიტომ მას საჭიროდ მიაჩნდა სამეგრელოში გაგზავნილიყო კაზაკების ასეული არანაკლებ ორი თვით. მისი აზრით, ამ საქმისათვის უფრო გამოსადეგი იქნებოდნენ სახაზო კაზაკები, რომლებიც სამეგრელოში უნდა გადმოეყვანათ არდონის ხეობითა და

რაქით⁷⁶. ბარიატინსკიმ მოიწონა ეს მოსაზრება და გას-
ცა სათანადო განკარგულება.

მასთან ერთად აჯანყებულთა წინააღმდეგ დაიწყო
შემდეგი ღონისძიების გატარება:

მთავრობის უნებართვოდ ყოველი კერძო ხასიათის
ფარული ფიცის მიღება გამოცხადებულ იქნა შეთქმუ-
ლებად და მკაცრად იკრძალებოდა; მეამბოხეთა ჯგუ-
ფებს დაუყოვნებლივ ფანტავლენ კაზაკების საშუალე-
ბით. მკაცრად ადევნებდნენ თვალყურს გაფანტულ მე-
ამბოხეთა სხვა ადგილზე თავმოყრას და თუ ასეთს ადგი-
ლი ჰქონდა, მაშინ აჯანყებულთა წინააღმდეგ აგზავნიდ-
ნენ კაზაკებს, ხოლო მოთავე გლეხებს ადგილზე აპატიმ-
რებდნენ და ამათრახებდნენ, შეკრების მონაწილეებს
ართმევდნენ იარაღს, დროშებს, საყვირებსა და სხვ.
ყველაფერ ამას იბარებდა კაზაკების ასეული. სასტი-
კად იკრძალებოდა ჯგუფურად საჩივრებისა და თხოვნის
მიტანა. მთავრობა იხილავდა მხოლოდ ერთის მიერ მი-
ტანილ თხოვნას ან საჩივარს. როგორც გლეხებისაგან,
ისე თავადაზნაურებისაგან მთავრობა მოითხოვდა წესიე-
რების დაცვას, ოფიცრის ბრძანების უსიტყვოდ შესრუ-
ლებასა და მორჩილებას, მკაცრად იკრძალებოდა ყო-
ველგვარი ხმის გავრცელება, რომელიც ხელს შეუწყობ-
და ხალხის მღელვარებას, სიმშვიდის ყოველი დამრღვე-
ვი იდევნებოდა და ისჯებოდა ყოველგვარი მიზეზის გა-
რკვევისა და გარჩევის გარეშე; ოლქის უფროსს, რუს
ოფიცერს, უფლება მიეცა ემოქმედა მდივანბეგისაგან

⁷⁶ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 53.

დამოუკიდებლად; თვალყურს ადევნებდნენ, რათა გლეხებს შეესრულებინათ საბატონო ვალდებულება. მებატონეებს აჯანყებულების მიერ ჩამორთმეულ მოახლემოსამსახურეებს უბრუნებდნენ და სხვ.

ამ ღონისძიებებმა 'გლეხებს აშკარად დაანახვეს, რომ მოტყუებული რჩებოდნენ; ამიტომ დათმობაზე არ მიდიოდნენ და, მიუხედავად იმისა, რომ მოთავეთა უმეტესი ნაწილი დაპატიმრებული იყო, კვლავ ბრძოლისათვის ემზადებოდნენ⁷⁷.

ივნისის 10-11 რიცხვებში აჯანყებულების დიდმა ჯგუფმა თავი მოიყარა სალხინო-სალიპარტიანოს მახლობლად. ჯვარი — სალიპარტიანოს ოლქი კვლავ ამბოხების ცენტრი გახდა. შეიარაღებული გლეხები აგრეთვე თავს იყრიდნენ საკილაოს ოლქშიც. მეამბოხეთა რაზმები გამოჩნდნენ ხობის მონასტრის მიდამოებში, სუჯუნის მახლობლად, თეკლათთან და სხვ.

გაგარინის ცნობით, თითოეულ მათგანში თავმოყრილთა რაოდენობა რამდენიმე ათას კაცს აღემატებოდა. ამ დროს უტუ მიქავა და უტუ თოდუა ბარიატინსკის განკარგულებით დაპატიმრებული იყვნენ. გუბერნატორის თქმით, განსაცვიფრებელი იყო ის გულგრილობა, რომელსაც ორივე იჩენდა იმ მოსალოდნელი სასჯელის მიმართ, რომელიც მათ „დანაშაულისათვის“ მოელოდათ⁷⁸.

ასეთ რთულ ვითარებაში მთავრობას საჭიროდ მიაჩნდა აჯანყებულების წინააღმდეგ სასტიკი ზომების მიღე-

⁷⁷ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 70.

⁷⁸ იქვე. ფურც. 55—56.

ბა (ამის საშუალება მეფის მთავრობას ახლა უკვე ჰქონდა), რათა აჯანყების კვლავ აზვირთებული ტალღა დამცხრალიყო. ამიტომ მემამბოხეთა ოლქებში იგზავნებოდნენ რუსი ოფიცრები რეგულარული ჯარებით.

სამეგრელოს შუაგულისაკენ დაიძრა სახაზო პირველი ბატალიონის ორი ასეული, ყულევის საარტილერიო გარნიზონი ორი სამთო ზარბაზნით, შავი ზღვის სახაზო მეოთხე ბატალიონის ორი ასეული. ამავე დროს გაგარი-ნის მიერ სოხუმიდან გამოწვეულ იქნა შავი ზღვის სახაზო მეორე ბატალიონი, რომელიც განლაგდა სამეგრელოს სხვადასხვა კუთხეში.

გარდა ამისა, დონის კაზაკების მეორე პოლკის რეზერვის მხედრებისა და სამეგრელოს საგუშაგოებში მდგომი კაზაკებისაგან შედგენილ იქნა ნაკრები ასეული, რომელსაც განკარგულება მიეცა ნაწილ-ნაწილ ან ერთად წასულიყო ომ მიმართულებით, სადაც საჭიროება მოითხოვდა.

ყველაზე მეტი საშიშროება მოსალოდნელი იყო ჯვარისა და სალხინო-სალიპარტიანოს ოლქის სოფლებში თავმოყრილი გლეხებისაგან; ამიტომ 12 ივნისს ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი შავი ზღვის სახაზო მეხუთე ბატალიონის კაპიტან სერედინს საჩქაროდ ავალებს ჯვარის მღელვარების დაწყებას. მის განკარგულებაში გადაცემულ იქნა სახაზო პირველი ბატალიონის ერთი ასეული და 20 კაზაკი. 13 ივნისს კი სუჯუნის ოლქშიც გაიგზავნა რუსი ოფიცერი სამხედრო ნაწილებით.

ასევე არჩევდნენ საიმედო ოფიცრებს სხვა ოლქები-სათვისაც⁷⁹.

ამგვარად, ამ პერიოდში მღელვარების წინააღმდეგ მთავრობის მიერ მიღებული ღონისძიება მდგომარეობდა სამხედრო ძალების ერთი ადგილიდან უფრო საშიშ მეორე ადგილზე გადაყვანაში.

მაგრამ აღსანიშნავია ის, რომ ამ ეტაპზე აჯანყებული გლეხები სამხედრო ნაწილის მოახლოებისას არ ებმებოდნენ ბრძოლაში და ერთი ადგილიდან მეორე ადგილზე გადადიოდნენ. მათ განზრახული ჰქონდათ შეენარჩუნებინათ ცოცხალი ძალა, ბრძოლისუნარიანობა, რათა შემდგომ წარმატებით დაერთყათ თავადაზნაურებისათვის და გაემარჯვათ. და ამას კი ისინი შეძლებდნენ მხოლოდ მთავრობის ჯარის წასვლის შემდეგ. გლეხები ამბობდნენ: „ხომ წავლენ როდესმე რუსის ჯარები“⁸⁰.

მთავრობის ჯარებმა შეამბოხეთა გაფანტვას ვერ მი-აღწიეს ზუგდიდის, ჯვარის, მარტვილის, ზუბის, საჭილა-ოსა და სუჯუნის მიდამოებში. ეს უფრო იმით აიხსნება, რომ ისინი აჯანყების ცენტრები იყო, საიდანაც მთავრობის სამხედრო ძალების ჩასვლამდე უკვე დიდი ხანია განდევნილი იყვნენ მთავრობის მოხელეები, ე. ი. არ არსებობდა ფეოდალური ძალაუფლება.

სწორედ ამ პუნქტებში გაიგზავნა საოლქო ოფიცრები სამხედრო ძალებით. მათ მმართველობის ფუნქციაც უნდა შეესრულებინათ. ამ ოლქებში „თუ არსებული წესწყობილება მოიშალა, ეს მოხდა მიუხედავად ჩემი

⁷⁹ ცასა, თბილისი, ფონდი 8,28, საქმე 4890, ფურც. 108, 67, 70.

⁸⁰ იქვე, ფურც. 59-65.

სურვილისა, შედეგად იმ მღელვარებისა, რომელიც თითქმის მოედო მთელ სამეგრელოს⁸¹, — წერდა გაგარინი ეკატერინეს 16 ივნისს. სინამდვილეში ასეც იყო. სამეგრელოს სამთავროს 8 მაზრიდან 6 მაზრაში ძალაუფლება აჯანყებულთა ხელში იყო.

აქამდე მეფის მოხელეებს იმედი ჰქონდათ, რომ შეიძლებოდა აჯანყების უსისხლოდ დამთავრება, ახლა კი შეშფოთებული გუბერნატორი მეფის ნაცვალს—ბარიატინსკის ატყობინებდა, რომ მოსალოდნელია სისხლისღვრა.

სამეგრელოს მმართველობის საქმეში ცენტრალური მთავრობის ჩარევამ გლეხებს იმედი მისცა, რომ საქმე მათ სასარგებლოდ დამთავრდებოდა, მაგრამ, როცა აჯანყებულებმა დაინახეს, რომ მეფის მთავრობა გვერდში ამოუდგა თავადაზნაურობას, მათ განაგრძეს თავმოყრა და ჯანყი, რამაც მღელვარების აღმავლობა გამოიწვია.

საკითხის ცხადად გარკვევისათვის საჭიროდ მიგვაჩნია განვიხილოთ, თუ როგორი იყო ძალთა შეფარდება სამხედრო ხელისუფლებას, ადგილობრივ მთავრობასა და ფეოდალურ ზედა ფენას შორის, მღელვარების აღმავლობის წინ.

ეკატერინე დადიანი გლეხების აჯანყების მიზეზად ბატონყმობას კი არ თვლიდა, არამედ ამას აბრალებდა გრ. დადიანსა და მოწინააღმდეგე ჯგუფს — ელიზბარ დადიანს, პეტრე დადიანს, გიგო ფალავას და სხვ.

თავის დასაყრდენ ძალად მას მიაჩნდა კონსტანტინე

⁸¹ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც 96—98.

დადიანი და ჩიქოვანების გვარეულობა სახლთუხუცეს დავით ჩიქოვანითურთ.

ეკატერინე უკმაყოფილო იყო მთავრობის სამხედრო ძალების მოქმედებით. იგი მოითხოვდა მემამბოხე გლეხების მიმართ გადამწყვეტი ზომები მიეღოთ, იარაღით ჩაეხშოთ აჯანყება. მთავრობა ამაში ეკატერინეს არ ეთანხმებოდა გარკვეული მოსაზრებით. ამით გაღიზიანებული ეკატერინე 14 ივნისს ბებუთოვს სწერდა: სამეგრელოში კანონიერების საწინააღმდეგოდ დიდ მღელვარებას რომ ადგილი ჰქონდა, კოლუბაკინმა უკვე იცოდა იანვრის დასაწყისიდან, მაგრამ არ მიიღო ზომები იმიტომ, რომ საიქროდ ცნობდა მმართველობის შეცვლას და ახალ რეფორმებს. ეს მოსაზრება კოლუბაკინმა გაუზიარა აგრეთვე გაგარინსაც⁸².

აი, უკვე ერთი თვეა, რაც სამხედრო გუბერნატორმა და გენერალ-გუბერნატორმა ითავეს სახალხო მღელვარების ჩაქრობაში დახმარების აღმოჩენა. მაგრამ დაიწყეს და ამთავრებენ იმით, რომ არაფერს არ მეკითხებიან, ხოლო ჩემს წინადადებას არავითარ ყურადღებას არ აქცევენ, და თუ რამეს ვგებულობ, მხოლოდ სხვის მეშვეობით. მერწმუნეთ იმაში, რომ ვერ ვგებულობ ვერც ჩემს მდგომარეობას და ვერც მათ მოქმედებასო.

გაგარინმა ეკატერინე ორჯერ ინახულა მარტვილში; იგი დაცინვით, გამაღიზიანებელი ტონით ესაუბრა დედოფალს: „ნუ გეშინია, ყველაფერი კარგად დამთავრდება“ და იქვე დაუმატა: დიდი ხანია, რაც მთავრობა საერ-

⁸² ცსსა, თბილისი, ფონდი 8, 28, საქმე 4890, ფურც. 67.

თოდ ფიქრობს გლეხების განთავისუფლებას და ამიტომ სულერთია ახლა მოხდება ეს თუ შემდეგ⁸³.

ამ სიტყვებით რეაქციონერმა გაგარინმა მხოლოდ ლიბერალის როლი გაითამაშა ეკატერინეს წინაშე. სინამდვილეში იგი სულ სხვას ფიქრობდა.

ეკატერინემ იქვე გასცა პასუხი: ასეთ განთავისუფლებას ნუ იწყებთ სამეგრელოდან. ხოლო თუ საერთო განკარგულება იქნება, იმას მეც დავემორჩილებიო.

ამ რიცხვებში (8-14 ივნისი) სოფელ გორდში დაახლოებით ასეთივე ტონით ესაუბრა ეკატერინეს ბარიატინსკის ფლიგელ-ადიუტანტი ჩერტკოვი. მან დედოფალს განუცხადა, რომ მას (დედოფალს) არ ძალუძს მმართველობის გაწევა და ამიტომ უკეთესია სთხოვოს იმპერატორს, რომ სამეგრელოს სამთავრო მიიღოს თავის მფლობელობაში. შემდგომ შეხვედრისას ჩერტკოვმა უფრო მკაფიოდ განაცხადა: მთავრობას განზრახული აქვს ახალი რეფორმების ჩატარება და ამის საფუძველზე სამეგრელოში იქნება ერთ-ერთი გენერალი, ხოლო ოლქების გამგებლებად იქნებიან რუსი მოხელეები. მაშ თქვენ რაღა როლი უნდა შეასრულოთ აქ? ვინაიდან ჩერტკოვი იმპერატორისა და ბარიატინსკის სახელით ელაპარაკებოდა, ეკატერინემ თქვა: თუ იმპერატორის სურვილია ეს, მაშინ შვილებიანად ქვეითად წავალ სამეგრელოდან. მან არ მიიღო ჩერტკოვის რჩევა. მაშინ ამ უკანასკნელმა ეკატერინეს დაშინებაც დაუწყო, რათა გაეტყუებია სამეგრელოდან: „მმართველობაში იმდენი უწყესრიგობაა, რომ გამოძიება თქვენს საზიანოდ დამთავრდება — გა-

⁸³ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8.28 საქმე 4890, ფურც. 68.

ნუცხადა ჩერტკოვმა. ამგვარად, როგორც ირკვევა, ეგრეთწოდებული „გამოძიება“ მთავრობას თავის მიზნებისათვის სპირდებოდა და არა თავადაზნაურებსა და გლეხებს შორის კონფლიქტის მოგვარებისათვის.

ეკატერინე განსაკუთრებით აღაშფოთა ოლქებში მისგან დამოუკიდებლად მოქმედების უფლებით რუსი ოფიცრების გაგზავნამ. „თავადებმა მითხრეს, რომ გაგარინმა სუჯუნისა და ჯვარის ოლქებში გუშინ (13 ივნისს) გააგზავნა რუსი ოფიცრები ბოქაულებით. მათ აინტერესებთ, იყო თუ არა ამაზე ჩემი თანხმობა. მე ვუპასუხე, რომ ამის შესახებ არა ვიცი რა. ხოლო რაც იქნება, ეს ღმერთმა უწყის“⁸⁴, — სწერდა 14 ივნისს ეკატერინე ბებუთოვს.

როგორც ვხედავთ. ადგილობრივი ხელისუფლება და მეფის მთავრობა ერთმანეთს დაუპირისპირდა. აჯანყების მიერ პარალიზებული სამთავრო ხელისუფლება მეფის მთავრობის სამხედრო ძალების მოქმედებითაც უძლურდებოდა. ამას კარგად ხედავდნენ როგორც აჯანყების მეთაურები, ისე თვით აჯანყებულები და ხელიდან არ უშვებდნენ ინიციატივას.

გლეხთა მოძრაობის მთელი ძალა მიმართული იყო თავადაზნაურობის წინააღმდეგ. ეს იმიტაც მტკიცდება, რომ ფეოდალური კლასის წარმომადგენლებს, განურჩევლად იმისა, თუ როგორი პოზიცია ეჭირათ მათ სამთავრო ძალაუფლების მიმართ, აჯანყებულები ახლოს არ იკარებდნენ. მაგალითად, გრ. დადიანთან, სამთავრო ხელისუფლების ერთ-ერთი მთავარი მოწინააღმდეგე

⁸⁴ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 68.

ჯგუფის ხელმძღვანელთან, აჯანყებულებმა ლაპარაკიც არ მოისურვეს. სწორედ ამაში მდგომარეობდა ამ აჯანყების თავისებურება. რომ იგი მკვეთრად გამოხატულ ანტიფეოდალურ ხასიათს ატარებდა.

ამის გამო მეფის სამხედრო ძალების ჩამოსვლამდე თავდაზნაურობა სოროებში იმალებოდა. ასევე თავზარდაცემული იყო ის ოპოზიციურად განწყობილი ჯგუფიც, რომელსაც დედოფლის ხელისუფლების პერყეობით გულში, ფარულად, სიამოვნებდა.

მეფის ჯარების დანახვაზე თავდაზნაურობა წელში გაიმართა — მათი სახით მან მფარველი პოვა. იგი აჯანყების ჩაქრობას მხოლოდ რუსეთის ჯარისგან მოელოდა. მთავრობა შეუდგა თავდაზნაურების დაცემული უფლებების აღდგენას, შექმნა თავდაზნაურობისა და მთავრობის ერთიანი ფრონტი—მიმართული როგორც აჯანყების, ისე სამთავრო ხელისუფლების წინააღმდეგ.

12 ივნისს სამეგრელოს თავადებმა შემდეგი განცხადებით მიმართეს გაგარინს: „განუცხადებთ რა თქვენს ბრწყინვალეობას, ვთხოვთ უმორჩილესად მიიღოთ სახლთუხუცესი კნიაზი პეტრე დადიანი, მდივანბეგი კნ. ელიზბარ დადიანი, მდივანბეგი კნ. ივანე ჩიქოვანი და მდივანბეგი კნ. გიგო ფალავა, რამეთუ ამათ ყოველივე პასუხი და საჭიროება მოგახსენოთ ჩვენ, მაგის ამა ვითარსა შემთხვევას შინა ვითარცა მცოდნეთა პირთა ჩუენის გარემოებასთან“ (12 ივნისი 1857 წ. მარტვილი)⁸⁵.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ასეთივე განცხადებით გამოვიდნენ ჯვარის მაზრის აზნაურებიც. საჭიროდ მიგვა-

⁸⁵ ცსსა, თბილისი, ფონდი, 8/28, საქმე 4890, ფურც. 125.

ჩნია მოვიყვანოთ ეს საბუთიც: „ჩვენს მდგომარეობისა და საჭიროებისა ახლანდელს სამეგრელოსა შინა მომხ-თარის მდაბალთა ხალხთა მიერ აღრეულობისა და უწყე-სოებისა, ვპოებთ რა კეთილ საიმედოდ ჩუენგანსა დავნი-შნოთ დეპუტატებად: კოლეეის სოვეტნიკი კონსტანტინე გაბუნია, გიგო კორძაია, პოდპორუჩიკი ალექსანდრე ჩარკვიანი, კოლეეის რელისტრატორი დიმიტრი გეგელია, აზნ. შავდია, სიკო ჩიქოვანი, შამშე გიგიბერია, ივანე კობახიძე, არჩილ ჩაჩავა, ტოტი გამსახურდია, დავით ჩაჩიბაია და დავით ლოლუა, რომელნი ყოვლის ჩვენისა მდგომარეობას და საჭიროებასა თითოვლად დაწვრი-ლებით სიტყვიერად გინა წერილობით განგიცხადებენ, გთხოვთ ჩვენსა დეპუტატებთა ზედა არავითარი იქვი ჩვენს მხრით არ იქნების“⁸⁶.

აღნიშნული დოკუმენტები ნათელყოფენ, რომ თავდაზნაურობის უმეტესობა, აშკარად ხედავდა რა, რომ სამთავრო ხელისუფლება განწირული იყო, წინასწარ ნიადაგს ამზადებდა საჭირო ენა გამოენახა მეფის მთავ-რობასთან და შემდგომისათვის უზრუნველყო თავისი პრივილეგიური მდგომარეობა.

ამგვარად, იმ დროს, როცა გლეხები მოუთმენლად ელოდნენ სამხედრო საეგზეკუციო ნაწილების სამეგრე-ლოდან გასვლას, მთავრობის მფარველობის ქვეშ მოკა-ლათებული თავდაზნაურობა მათ ეუბნებოდა „ახლა ჩვენ უკვე არ გამოგიშვებთ თქვენ“. გაგარინიც ამ აზრი-სა იყო. 15 ივლისს იგი ბარიატინსკის სწერდა: „თითქ-

⁸⁶ ზმა, ფონდი, საქმე 13-ა (საბუთი უნომროა.) ჯვარის მაზრის აზნაურების 1857 წლის ივლისის განცხადება.

მის მაშინათვე, როცა კი ჩვენი ჯარი გაყვანლი იქნება, კვლავ იფეთქებს აჯანყება, მაგრამ უკვე არა მშვიდობიანი. არამედ ისეთი, რომელიც გამოიწვევს თავადებისა და აზნაურების ამოწყვეტას⁸⁷.

მეფის მთავრობა აჯანყების მიზეზად სამთავრო მმართველობის უვარგისობას თვლიდა, რაც, მისი აზრით, უარყოფითს გავლენას ახდენდა როგორც გლეხობაზე. ისე თავადაზნაურობაზე. ამიტომ ის შეუდგა მისი ავტონომიის გაუქმების საბაზად აჯანყების გამოყენებას.

თავადაზნაურობის უკმაყოფილო ჯგუფი კი თავის მხრივ ფიქრობდა, რომ სამეგრელოში შემოსული მეფის მთავრობა მმართველობას ჩამოაცილებდა მათთვის საფულველ ეკატერინესა და ჩიქოვანებს და მათ გადასცემდა ძალაუფლებას. ამის სურვილი კი ოდნავადაც არ ჰქონდა მთავრობას, რადგან, კოლუბაქინის აზრით, სამეგრელოს წარჩინებულ წოდებაში არ მოიპოვებოდა ისეთი კაცი. რომლისთვისაც შეიძლებოდა მმართველობის გადაცემა. მათ ვერ გამოიჩინეს ის ენერგია, რაც საჭირო იყო ასეთი სოციალური საშიშროების დროს — გაიძახოდნენ ერთხმად როგორც კოლუბაქინი, ისე გაგარინი.

ამგვარად, სამთავრო ხელისუფლება ცენტრალური მთავრობის მიერ თავიდანვე იზოლირებული აღმოჩნდა, ხოლო თავადაზნაურობა კი დასაყრდენი ბაზა იყო ამ იზოლირებისათვის. დაპირება, გამოძიება, მითითება იმაზე, რომ ცხენისწყლის გაღმა სამართლიანობაა, სამეგ-

⁸⁷ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8'28, საქმე 4890, ფურც. 60.

რელოში არსებულ მძიმე პირობებზე ლაპარაკი — ყველაფერი ეს მთავრობის მიერ წარმოებული შენიღბული ბრძოლა იყო კოლონიური მიზნებისათვის.

ცნობილია, რომ სამღვდელოების დაბალი ფენაც ჩაგრული იყო და უკმაყოფილებას გამოთქვამდა სამთავრო წყობილების მიმართ. საბუთების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, იგი თითქოს ინერტიულად იყო განწყობილი, მაგრამ მაინც შეევამჩნევთ, რომ რაღაცას მოელოდა. აი რას გვეუბნება ზუგდიდის მუზეუმის არქივში დაცული ერთ-ერთი საბუთი: „პირველად ეკლესიიდან გამოასვენა ხატი საზოგადოს შესაფიცებლად სტაროსტამ იმავე ეკლესიისაგან შოშიკელა და ბასილა თოდუებმან და შეფიცეს ურთიერთს ორულუს ეწერზედ და ისევ მოასვენეს ხატი ეკლესიაშიც“⁸⁸. მეორე ადგილას კვითხულობთ, რომ შესაფიცად „გამოუტყუებიათ ხატი მწირის ბერისათვის“. ზემოაღნიშნული და მრავალი სხვა ასეთი, ნიშნებია იმისა, რომ სამღვდელოების დაბალ ფენაში მღელვარება თანაგრძნობას პოულობდა. სამღვდელოების დაბალი ფენის მღელვარებაში მონაწილეობას აგრეთვე ადასტურებს ისიც, რომ დაპატიმრებულთა სიაში იყო ჯგალელი მღვდელი ბესარიონ ბახუს-ძე კვარაცხელია, რომელიც კოლუბაკინის გადაწყვეტილებით ექვსი წლით უნდა გადაესახლებინათ რუსეთის შორეულ გუბერნიაში იმ ბრალდებით, რომ მებატონეებსა და მთავრობის წინააღმდეგ იგი გლეხებს ამხედრებდა.

მაგრამ უმაღლესმა სამღვდელო ხელისუფლებამ. რო-

⁸⁸ ზმა, ფონდი, საქმე 13-ა.

გორც საბუთებიდან ჩანს, დროულად მიიღო გამაფრთხილებელი ზომები: ვინც ამა ვითარს ბუნტში წარმოსჩნდებიან შეხებულად განიკუეცებიან მღვდლობისაგან, — სწერდა 6 აპრილს სამეგრელოს ეპისკოპოსი ბლალოჩინ ბერიძეს. „ჩამოართვით კლიტებთა, სადაც ჰქონდესთ“ და ვინ ურევია „სამღვდლო პირები ამასა შინა“ მაცნობეთო, დასძენდა ეპისკოპოსი.

მაღალ სასულიერო პირებს, რომლებიც მემატონეებსა და მჩაგვრელებს წარმოადგენდნენ, აჯანყებულები ისევე ექცეოდნენ, როგორც თავადაზნაურობას. ჩვენ ვიცით, თუ რა დღე დაადგა ეპისკოპოს ჭყონდიდელს ხობისწყლის ნაპირზე და რა იგემა მან 14 მაისს სალხინოში, როცა შეეცადა გლეხებისათვის მიემართა შემარიგებელი სიტყვით. აჯანყებულებისაგან შეშინებული ეპისკოპოსი საეკლესიო ბუნაგში იმალებოდა, საიდანაც იგი გამოძვრა მხოლოდ მთავრობის ჯარების გამოჩენის შემდეგ და გვერდში ამოუდგა მათ მღვლევარების ჩასაქრობად.

23 მაისს ეპისკოპოსმა თ. გაბუნიაშ ბლალოჩინ ნიკო ბერიძეს მკაცრად მიმართა იმის შესახებ, რომ სამღვდლოების არაენერგიული მოქმედების შედეგად აჯანყებულებმა შეძლეს ხატების გამოყენებით ჩაეტარებინათ საერთო ფიცის მიღება. ახლა იგი ბერიძეს უბრძანებს დაუყოვნებლივ, დაწვრილებით გაიგოს, თუ რომელ სოფელში და ვინ მიიღო ფიცი და ამისათვის აძლევს ოთხი დღის ვადას. იგი წერდა: „რომელიც მღვდელი ესრეთისა სინამდვილით ცნობასა არ მოგცემსთ და თქუენ მე არ წარმომიდგენთ ამა მიწერილობითსამებრ დანიშ-

ნულს ვადაზედ. მაშინ ისრეთისა განდრეკილებისა და ურჩობისათვის დაჰკარგავენ იგინი ადგილსა და ღირსებასა თვისსა და შევარდებიან პასუხისგებას შინა უმაღლესისა მთავრობისადმი“⁸⁹.

როგორც ვხედავთ, აჯანყების საწინააღმდეგო ზომების მიღებაში სამეგრელოს ეკლესია მხარში ამოუდგა მეფის მთავრობას.

ასეთ ვითარებაში უხდებოდა გზის გაკაფვა აჯანყებას. ამ პერიოდში აჯანყებულები თავს არიდებენ აქტიურ მოქმედებას — უცდიან უფრო ხელსაყრელ მომენტს — მეფის ჯარის სამეგრელოდან წასვლას.

მთავრობა საკმაოდ გაერკვა აჯანყებულთა ამ ტაქტიკაში. ამიტომ იყო, რომ გაგარინი 14 ივნისს მარტვილიდან ბარიკადისკისათვის გაგზავნილ საიდუმლო ოფიციალურ პატაკში წერდა: „ყველაფერი შეიძლება დამთავრდეს წვეთი სისხლის დაღვრის გარეშე; სისხლისმღვრელ აჯანყებას უნდა მოყვეს სისხლისმღვრელი დამშვიდება, სხვანაირად შეუძლებელია“⁹⁰.

გაგარინი მოითხოვდა სამეგრელოს შინაგანი მმართველობის დაუყოვნებლივ რეორგანიზაციას, რათა მთავრობას დაემსახურებინა აჯანყებულების ნდობა. ამავე დროს ეს ღონისძიება ავტონომიის გაუქმების საქმეს ემსახურებოდა.

მაგრამ ივნისის შუა რიცხვებში მდგომარეობა აჯანყებულებსა და სამხედრო ნაწილებს შორის მეტად გამწვავდა. რამაც გამოიწვია ქუთაისის გენერალ-გუბერ-

„ზმა, ფონდი, საქმე 13-ა (საბუთი უნომროა)

ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 58.

ნატორის შეშფოთება და მან 15 ივნისს მეფისნაცვალს განმეორებით მიმართა ვრცელი, კერძო ხასიათის საიდუმლო წერილით, რომელშიც ფართოდ გააცნო არსებული ვითარება. გაგარინის აზრით სამეგრელოს ადგილობრივი მმართველობა დაუყოვნებლივ უნდა შეცვლილიყო რუსული მმართველობით. გაგარინისაგან ამ მეორე წერილის მიღებისთანავე ბარიატინსკიმ პრაქტიკული ნაბიჯი გადადგა.*

2. აჯანყების მეორე პერიოდი

სამეგრელოს ადგილობრივი მმართველობის გაუქმების განზრახვის მიჩქმალვისა და თითქოს აჯანყების გამომწვევი მიზეზების ადგილზე გამორკვევის მიზნით სამეგრელოში მივლინებულ იქნა კავკასიის მხარის მთავარი სამმართველოს წევრი იპოლიტე დიუკრუასი, რომელსაც სინამდვილეში ევალებოდა ახალი მმართველობის გეგმის შემუშავება. მას დამხმარედ გამოუყვეს ფლიგელ-ადიუტანტი ჩერტკოვი, რომელიც მაისიდან სამეგრელოში იმყოფებოდა.

20 ივნისს მეფისნაცვალმა წერილი გაუგზავნა იმპერატორ ალექსანდრე II. წერილში იგი ასაბუთებდა სამეგრელოს მმართველობის უვარგისობას და ამ ნიადაგზე მღელვარების გამოწვევას. ბარიატინსკი იმპერატორს სთხოვდა სამეგრელოს დროებითი მმართველობის გაუქმების შესახებ თანხმობას. ამასთან ერთად ის იმპერატორს ატყობინებდა მღელვარების წინააღმდეგ მიღებული ზომების, კონსტანტინე და გრიგოლ დადიანების სამეგრელოდან გაძევებისა და აჯანყების მთავა-

* მთავრობა ფიქრობდა, რომ სამთავრო მმართველობაში შეტანილი ცვლილებებით თვალს აუხვევდა მემკვიდრე გლეხებს.

რი ხელმძღვანელების—უტუ მიქავას და უტუ თოდუას დაპატიმრების შესახებ და ასკვნიდა, რომ აჯანყება უკვე ჩახშობილია⁹¹.

25 ივნისს იპოლიტე დიუკრუასი ქუთაისში ჩავიდა და გუბერნატორს შეუთანხმა მომავალი მოქმედების გეგმა.

გენერალ-გუბერნატორის კანცელარიაში შედგენილ იქნა განცხადება, რომელიც უნდა გამოქვეყნებულიყო სამეგრელოში დიუკრუასის ჩასვლამდე. 28 ივნისს ეს განცხადება გაიგზავნა სამეგრელოში გაცნობა-გავრცელებისათვის. იგი უნდა წაეკითხათ ეკლესიებში.

30 ივნისს დიუკრუასი გორდში ჩავიდა, წარუდგა ეკატერინე დადიანს და დაპირდა, რომ დაუყოვნებლივ შეუდგებოდა თავისი მოვალეობის შესრულებას. მარტვილში იგი შეხვდა კყონდიდელს, რომელმაც ალუთქვა მას, რომ სამღვდელოების მეშვეობით გლეხებს ხელს ააღებინებდა ფიცზე.

იმავე დღეს დიუკრუასი ქვაშიხორში ჩავიდა და იქ დარჩა დამხმარედ გამოგზავნილ მოხელეებთან ერთად.

ამ დროს საქმის „გამოსაძიებლად“ მასთან იმყოფებოდნენ მეფისნაცვლის განკარგულებით დანიშნული მრჩეველი ბარანოვსკი, გაგარინის მიერ მასთან დროებით მივლინებული მრჩეველი იზიუმსკი, საკარანტინოსაბაჟო საუწყებოდან მრჩეველი ნოვიცკი, გუბერნსკი სეკრეტარი ბიკოვი და ორი მწერალი. გარდა ამისა, თბილისიდან უნდა ჩამოსულიყო განსაკუთრებულ და-

⁹¹ ცსსა, ლენინგრადი, ფონდი 1268, საქმე 302, ნაწ. 1, ფურც. 3—5.

ვალებათა მოხელე მრჩეველი ეულცინსკი, ხოლო ქუთაისიდან — თარჯიმანი.

ასეთი იყო დიუკრუასის ირგვლივ თავმოყრილი ბიუროკრატიული აპარატი, რომელსაც დავალებული ჰქონდა შეემუშავებინა სამეგრელოს ავტონომიის გაუქმების გეგმა და გამოერკვია აჯანყების მიზეზები.

30 ივნისს დიუკრუასმა მეფისნაცვალს სთხოვა განკარგულება იმის შესახებ, რომ სამეგრელოში განლაგებული ჯარის ნაწილები ყოფილიყვნენ მის უშუალო განკარგულებაში. ამით მან თავისებური სამხედრო დიქტატორის უფლების მოპოვებაც მოიწადინა.

ამ დროს ქვაშიხორის მოსაზღვრე დაბა სენაკში იმყოფებოდა შავი ზღვის სახაზო მეორე ბატალიონის მეთაური პოლკოვნიკი პისარევსკი. მან თავისი რაზმით, გაგარინის განკარგულებით, მარტვილიდან აქ მოიყვანა აჯანყებაში მონაწილეობისათვის დაპატიმრებული 27 კაცი. ესენი იყვნენ მთავრობის მიერ ივნისის შუა რიცხვებში დაპატიმრებულ მემამოხე გლეხთა მეთაურები.

დიუკრუასი პირველ რიგში შეუდგა ამ დაპატიმრებულთა დაკითხვას. 27 პატიმარს შორის უტუ თოდუა იმყოფებოდა⁸².

დაკითხვით და საქმის გამოძიებით გამოირკვა, რომ სამთავრო გლეხი უტუ თოდუა იყო მღელვარების ერთ-ერთი მთავარი მეთაური, 6 გლეხი კი — თოდუას უახლოესი თანაშემწე ფიცის მიღების საქმეში, ხოლო 13 კაცს ბრალი ედებოდა, რომ წინააღმდეგობა გაუწიეს

⁸² ცსსა, თბილისი, ფონდი 8 28, საქმე 4890, ფურც. 134—145.

აჯანყების ჩასაქრობად გაგზავნილ რუს მოხელეებს. 7 კაცი დაპატიმრებული იყო იმისათვის, რომ არ ემორჩილებოდნენ მემატონეებს და არ იხდიდნენ ბეგარას მათ სასარგებლოდ. როგორც გამოძიებიდან გამოირკვა, აჯანყებულები არ ემორჩილებოდნენ და ებრძოდნენ არა მარტო მემატონეებს, არამედ აჯანყების ჩასაქრობად მოყვანილ მთავრობის პოლიციასაც.

დიუკრუასიმ აქვე გამოუტანა მათ განაჩენი: 7 კაცი გაათავისუფლა იმ მოტივით, რომ მემამულეთა მიმართ ურჩობისათვის მათთვის საკმარისი იყო საპოლიციო წესით დასჯა (როზგით), ხოლო 13 კაცი, რომლებიც დაპატიმრებული იყვნენ მოხელეების მიმართ ურჩობისა და ხალხის მასების სახელით მოთხოვნების წაყენებისათვის, განთავისუფლებულ იქნენ საიმედო თავდებქვეშ. „მე აჯანყებულებში ნდობა უნდა დავიმსახურო. მათი საპატიმროდან გამოშვება ხალხში კარგ შთაბეჭდილებას დატოვებსო“ — სწერდა 3 ივლისს დიუკრუასი ბარიატინსკის.

უტუ თოდუა და მისი ექვსი თანაშემწე აჯანყების დამთავრებამდე კვლავ საპატიმროში მოათავსეს⁹³.

მაგრამ მეფის მთავრობის ცბიერი მოხელე დიუკრუასი ამაოდ ცდილობდა დაპატიმრებულთა მიმართ ლმობიერი ზომებით მასობრივი ანტიფეოდალური მოძრაობის დაცხრომას.

დიუკრუასის ჩამოსვლასთან დაკავშირებით მოსახლეობისადმი გაგარინის განცხადების გამოქვეყნებამ და

⁹³ ცხსა, თბილისი, ფონდი 8/26, საქმე 4890, ფურც 134-145

თვით დიუკრუასის ოფიციალურმა განცხადებამ მღელვარების ხანძარს ნავთი დაასხა და უფრო ააგიზგიზა.

აჯანყების აღმავლობას აგრეთვე ხელი შეუწყო საპოლიციო და სამხედრო ძალებით ახლა უკვე ზურგამაგრებული თავადაზნაურობის მოთხოვნამ, რათა გლახობა კვლავ მათი მორჩილი ყოფილიყო, შეესრულებინა საბატონო ვალდებულებები, დაებრუნებინათ მათთვის მოახლე-მოსამსახურეები.

ამ ნიადაგზე პირველი შეიარაღებული შეტაკება მეამბოხე გლეხებსა, მთავრობის სამხედრო ნაწილებსა და მებატონეებს შორის მოხდა ივნისის ბოლო რიცხვებში ჭვარის ოლქში—სოფელ ლეწურწუმეში.

ჭვარის ოლქის სოფელ ნაჯაგოუს მცხოვრებმა, აზნაურმა ნიკოლოზ ხვიტიამ ოლქის ოფიცერს კაპიტან სერედინს სთხოვა, რომ მას დაბრუნებოდა აჯანყებულების მიერ გათავისუფლებული მოახლე გოგო სოფელ ლეწურწუმედან. კაპიტანმა სერედინმა დააკმაყოფილა აზნაურის თხოვნა, ჩამოართვა ლეწურწუმელ გლეხს ქალიშვილი და გადასცა მას მოახლედ. მაშინ ლეწურწუმის შეიარაღებულმა გლეხებმა გზა გადაუღობეს სერედინს და არ მისცეს სოფლიდან გოგოს გაყვანის უფლება. გლეხებმა შემართული თოფებით⁹⁴ შეაჩერეს სერედინი და იარაღით დაემუქრნენ. აჯანყებულების ნაწილი თავს დაესხა აზნ. ხვიტიას და გოგო წაართვა, დამბაჩებით და თოფებით შეიარაღებულმა მეორე ნაწილმა ალყა შემოარტყა კაპიტან სერედინსა და კაზაკებს. გლეხებმა

⁹⁴ იქტები, ტ. XII, გვ. 235.

სცადეს აზნაურ ხვითის შეპყრობა, და როცა მან წინა-
აღმდეგობის გაწევა მოინდომა, მაშინ ერთ-ერთმა აჯან-
ყებულმა დამბაჩა დაუმიზნა მოსაკლავად, მაგრამ დამ-
ბაჩა არ გავარდა და იგი სიკვდილს გადარჩა. ბოლოს
გლეხებმა შეიპყრეს როგორც ხვითა, ისე ოფიცრის
თარჯიმანი. გარემოცვაში მყოფმა ოფიცერმა ვერაფერი
გააწყო გლეხებთან, რადგან თან ახლდა მხოლოდ 7 კა-
ზაკი და გაქცევით უშველა თავს⁹⁵.

გლეხებმა გამოცდილებით იცოდნენ, რომ ამ გამარჯ-
ვებას თან მოჰყვებოდა გაძლიერებული სამხედრო ძა-
ლებით სოფლის აოხრება; ამიტომ ახლომახლო სოფ-
ლების აჯანყებულ გლეხებთან ერთად ისინი შეუდგენ
წინააღმდეგობის გაწევისათვის მზადებას: ოჯახები და
ჯოგი მთაში გადამალეს. ხოლო თვითონ იარაღით ხელ-
ში თავი მოიყარეს სოფელ ლეწურწუმეში. გლეხების
მოლოდინიც მალე გამართლდა.

ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორმა ბრძანება გასცა,
რათა კაპიტან სერგდინს 70 კაზაკით და ერთი ასეული
ქვეითი ჯარით დაუყოვნებლივ გაელაშქრა, ალყა შემო-
ერთყა სოფლისთვის და დაეპატიმრებინა მოთავეები,
ხოლო მეამბოხეთა მხრივ შეიარაღებული წინააღმდე-
გობის გაწევის შემთხვევაში უსათუოდ იარაღი გამოე-
ყენებინა, რათა მეამბოხეებს არ ეგრძნოთ ცენტრალუ-
რი მთავრობის სისუსტე. აჯანყებულების გაქცევის შემ-
თხვევაში უნდა დაეტუსალებინათ მათი ოჯახის წევრები
და ბადრაგით ქუთაისში გადაეგზავნათ. პოლკოვნიკ პი-

სარევსკის დაევალა, თუ ეს საჭირო იქნებოდა, კაპიტან სერედინის რაზმი გაედლიერებინა შავი ზღვის საზღვო მეორე ბატალიონისა და კაზაკების სხვა ნაწილებით.

30 ივნისს შტაბის უფროსმა პოლკოვნიკმა უსლარმა ბრძანება გასცა, რათა კაპიტანი სერედინი სასწრაფოდ წასულიყო სოფელ ლეწურწუმეში მემამბოხეთა დასაპატიმრებლად. ეს ბრძანება სერედინმა მიიღო 3 ივლისს და იმავე დღეს გაემართა ლეწურწუმესაკენ. 4 ივლისს მიაღწა მდინარე ოჩხომურს, მაგრამ წყალდიდობის გამო მდინარე ვერ გადალახა. ცხენოსანმა კაზაკებმა დაძლიეს მდინარე ოჩხომური, მაგრამ ისინი შეაჩერა მდ. ხობისწყალმა. ამგვარად, ისინი იძულებული გახდნენ შეჩერებულიყვნენ ამ მდინარეებს შორის. სერედინი კი ქვეითებით ოჩხომურის მარცხენა ნაპირზე დარჩა და ელოდა წყალდიდობის დავარდნას. ამან ხელი შეუშალა ლეწურწუმეში აჯანყებულ გლეხებზე მთავრობის ჯარის მოულოდნელ თავდასხმას. გლეხებმა დროულად გაიგეს მთავრობის ჯარის მოახლოების შესახებ და სოფლიდან გაიყვანეს როგორც მოსახლეობა, ისე ჯოგი.

ბოლოს სერედინმა მაინც გადალახა მდინარეები და ალყა შემოარტყა სოფელს. აჯანყებულებმა ვერ გაუძლეს რეგულარულ ჯარებს და შეტაკების შემდეგ უკან დაიხიეს.

ლეწურწუმელ გლეხებს სასტიკად გაუსწორდნენ. მთავრობის ჯარების მიერ შეპყრობილ იქნა აჯანყებულთა ხუთი მეთაური. სოფლიდან მათი გაყვანის დროს აჯანყებულებმა სცადეს გაეთავისუფლებინათ ისინი, მაგრამ

ამაოდ. პატიმრები ჯერ ქვაშიხორში ჩაიყვანეს, იქიდან კი 10 ივლისს ბადრაგით ქუთაისის საპყრობილეში გადაგზავნეს.

ლეწურწუმეში მთავრობის ჯარებსა და აჯანყებულებს შორის შეიარაღებული შეტაკება მეტად არასასიამოვნო ამბავი იყო ცენტრალური მთავრობისათვის, რადგან, როგორც ბარიატინსკი წერდა, იგი უარყოფით გავლენას მოახდენდა სამეგრელოს დაწყნარების საქმეზე, შეცვლიდა რა მოსახლეობასა და მთავრობას შორის დამოკიდებულებას. ლეწურწუმეში აჯანყების სისხლის ღვრით ჩახშობა ჩაშლიდა ავტონომიის უმტკივნეულოდ გაუქმებაზე მთავრობის გეგმას და აჯანყების უსისხლოდ ჩაქრობის ცდას. ამიტომ იყო, რომ მეფისნაცვალმა დიუკრუასს მკაცრი ტონით სწერდა: წინადადებას გაძლევთ მიიღოთ ზომები, რათა მკაცრად შთაუწერგოთ სიფრთხილე სამეგრელოს ოლქებში მყოფ ოფიცერებს თავიანთ მოვალეობის აღსრულებისას⁹⁶.

მაგრამ აწ სიფრთხილეზე ლაპარაკი უკვე გვიანდა იყო, რადგან ლეწურწუმეს ამბავი ყუბმბარასავით გასცდა. გლეხებსა და მთავრობის პოლიციას შორის ანალოგიურ ნიადაგზე შეტაკებას სხვაგანაც ჰქონდა ადგილი.

ივლისის პირველ რიცხვებში მღელვარებამ ფართო მასშტაბით იჩინა თავი თეკლათის ოლქში. მისი ჩაქრობისათვის რამდენიმე დღე დასჭირდა მთავრობის სამხედრო ნაწილებს.

საგულისხმოა ის გარემოება, რომ თეკლათის ოლქის

⁹⁶ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 162.

გლეხების მღელვარება გამოიწვია სუჯუნის მდივანბეგ ბათა დადიანის თეკლათში გამოჩენამ. იგი გლეხებში ცნობილი იყო, როგორც მკაცრი და ულმობელი მოხელე, რომელიც ანგარების მიზნით ერთსა და იმავე საქმეს ორჯერ არჩევდა, თვითნებურად ბრალდებას უყენებდა ამა თუ იმ უდანაშაულო გლეხს და ახდევინებდა 100 მანეთს. ასეთი გლეხების რიცხვში იყვნენ ტოტოშია მაჭარგალაძე, ზურაბ ჭაკობია და სხვ. მრავალჯერ იქნა იგი მხილებული ასეთ ბოროტმოქმედებაში, მაგრამ თავისას მაინც არ იშლიდა. ცხადია, ასეთი საძულველი მდივანბეგის უფლების აღდგენა გლეხებმა ვერ მოითმინეს.

ამავე ნიადაგზე, ე. ი. ადგილობრივი პოლიციური ძალაუფლების აღდგენის ნიადაგზე, იენისის ბოლო რიცხვებში მღელვარებამ იჩინა თავი ჭვარის ოლქის სოფლებში. გლეხები ხმამაღლა აცხადებდნენ, რომ „ამას კი ისინი არ მოელოდნენ⁹⁷. ჭვარის ოლქის შესახებ 8 ივლისს დიუქრუასი გუბერნატორს სწერდა: ამ ოლქში საქმე სრულიად არადაძაყმაყოფილებელ მდგომარეობაშიაო.

ჭვარის ოლქის გლეხების მღელვარებისა და მთავრობის ჭარის წინააღმდეგ მათი გამოსვლის შესახებ ცნობას გვაწვდის აგრეთვე ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი 9 ივლისს მეფისნაცვლისადმი გაგზავნილ პატიკში. იგი წერს: „მანამდე ოლქის ოფიცარის სერედინის განკარგულებით გამოძახებული გლეხები მასთან ცხადდებოდნენ, ახლა ისინი ამასაც არ ასრულებენ, თვითონ

⁹⁷ ცხსა, თბილისი, ფანდი №123, საქმე 4890, ფურც. 152. ე. ი. მდივანბეგებისა და მეზატონეების უფლებების აღდგენას

აწესებენ მსაჯულ-სამჯავროთა საკრებულოს და გამო-
აქვთ განაჩენი“.

ივნისის ბოლოსა და ივლისის დასაწყისში მღელვარებას ადგილი ჰქონდა მარტვილის ოლქის სოფლებშიც. დროშებითა და საყვირებით გამოჩნდნენ შეიარაღებული მემბოხე გლეხები. ეს ნიშნავდა აჯანყების ახალ აზვირთებას. მათ წინააღმდეგ გაგზავნილ იქნა კაპიტანი გრეკოვი სამხედრო ნაწილებით. შეტაკების შედეგად აჯანყებულნი იძულებულნი იყვნენ უკან დაეხიათ. ბრძოლის ველზე დარჩა აჯანყებულთა 3 საყვირი, რამდენიმე თოფი და დამბაჩა. აჯამებდა რა ამ პერიოდში მღელვარების მდგომარეობას, მისი აღმავლობით შემოფოთებული დიუკრუასი ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორისადმი წერილში მიდიოდა იმ დასკვნამდე, რომ აჯანყება ჩაქრობილად არ უნდა ჩაითვალოს⁸⁸.

ასეთ ვითარებაში მას მართებულად არ მიაჩნდა ბრძანება იმის შესახებ, რომ სოხუმს დაბრუნებულიყო ორი ასეული, რომელთაგან ერთი მოქმედებდა მდინარე ტეხურის გასწვრივ, მეორე — ჯვარის სოფლებში. პოლკოვნიკ პისარევსკისთან შეთანხმების შემდეგ დიუკრუასის განკარგულებით ერთი ასეული სენაკში იქნა დატოვებული, მეორე — ჯვარსა და ზუგდიდს შორის. ისინი იქ უნდა დარჩენილიყვნენ მდგომარეობის საბოლოოდ გამორკვევამდე.

პოლკოვნიკი პისარევსკი მაინც მოითხოვდა ამ ორი ასეულის უკან დაბრუნებას, რადგან სოხუმიდან წამოს-

„აქტები ტ. XII გვ. 283.

ვლისას ქარის ეს ნაწილები ისე აჩქარებით ჩასვეს გემში, რომ ვერ მოასწრეს საამუნიციო ნივთების სათანადო რაოდენობით წამოღება. აქ კი ყველაფერი შემოაცვდათ, განსაკუთრებით ფეხსაცმელები: პისარევსკი საჭიროდ თვლიდა სოხუმიდან მოეყვანათ საზამთროდ აღკუთრული სხვა ბატალიონი, რადგან, მისი აზრით, აჯანყების ჩასაქრობად მათ აქ ზამთარშიც მოუწევდათ ყოფნა⁹⁹. ამ ცნობიდანაც გარკვევით ჩანს, რომ მთავრობის მოხელეებსა და ქარის ნაწილების მეთაურებს არც თუ ისე ადვილ საქმედ მიაჩნდათ აჯანყების ჩაქრობა.

მთავრობა სკანდალური ამბის წინაშე იმყოფებოდა. როგორც ვიცით, დიუკრუასი სამეგრელოში ჩამოვიდა მეფისნაცვლის დავალებით და ადგილზე უნდა ეწარმოებინა „გამოკვლევა“. 27 პატიმრის დაკითხვის შემდეგ, გენერალ-გუბერნატორთან შეთანხმებით, მეტი ეფექტის მიზნით, დიუკრუასს პირადად უნდა ენახა აჯანყებული სოფლები, მაგრამ მის ჩამოსვლას თან დამთხვა მასობრივი შეიარაღებული მღელვარების აღმავლობა. ამიტომ იზიუმსკის მეშვეობით გაგარინმა დიუკრუასს შეატყობინა თავისი მოსაზრება, რომ მღელვარების ასეთ მომენტში სოფლებში მის მოგზაურობას შეეძლო გამოეწვია მთავრობისათვის არასასურველი შედეგი¹⁰⁰.

ამას არც დიუკრუასი უარყოფდა, მით უმეტეს ლეწურწუმის, ჯვარის, მარტვილის, თეკლათისა და სხვა

⁹⁹ აქტები, ტ. XII გვ. 284.

¹⁰⁰ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 48.

სოფლების მემამბოხეებთან სამხედრო ნაწილების შეტაკების შემდეგ.

მიუხედავად ამისა, დიუკრუასს მაინც უნდა გაეწია რისკი და რაც შეიძლება ფრთხილად ემოგზავრა სოფლებში. საქმე იმაშია, რომ გლეხები უკვე წინასწარ იყვნენ გაფრთხილებულნი საქმის „გამოსარკვევად“ მისი ჩასვლის შესახებ, ხოლო ამის შეუსრულებლობას შესაძლებელია მღელვარებისათვის ახალი ბიძგი მიეცა.

აჯანყებამ ეს საკითხი უფრო მწვავედ დააყენა. მთავრობას იმედი ჰქონდა, რომ გამოძიებისას გლეხები ყველაფერს იტყოდნენ პოლიციისა და მებატონეების ზნეობრივ გახრწნაზე, ბოროტებაზე, სიმკაცრეზე და სხვა. რაც მთავრობას დიდად გამოადგებოდა კანონიერ ფორმებში სამთავრო მმართველობის გაუქმებისათვის.

ამიტომ, მიუხედავად საშიშროებისა, დიუკრუასი ფრთხილად შეუდგა დავალების შესრულებას. პირადად რომ შემოეგლო სამეგრელოს ყველა სოფელი, დიდი დრო დასჭირდებოდა, ამასთან მისი პირველი ნაბიჯისთანავე გამოაშკარავდებოდა „მოგზაურობის“ მიზანი, რაც მღელვარებას უფრო გაამძაფრებდა და იგი ვერ მოასწრებდა მასალების შეგროვებას. ამიტომ სხვა გამოცდილი მოხელეებიც გამოიყენა.

აჯანყების რაიონების მიხედვით სამეგრელოს სოფლები დაყო სამ ზონად: ცხენისწყალსა და ტეხურს შუა მდებარე ზონაში ნოვიცი დანიშნა, ტეხურსა და ხობისწყალს შორის არსებული სოფლები ბარანოვსკის მიანდო, ხოლო ხობისწყალსა და ენგურს შორის მდებარე სოფლები — იზიუმსკის. ჯვარის ოლქში თვითონ უნდა.

გამგზავრებულიყო, რადგან აქ ყველაზე უფრო დაძაბული ვითარება იყო¹⁰¹.

ბარიატინსკიმ ეს გეგმა მოიწონა: „ჩემთვის განსაკუთრებით სასიამოვნოა, რომ თქვენ თვითონ გამგზავრებულხართ ჯვარის ოლქში, რომლის მოსახლეობამ პირველმა გაუწია წინააღმდეგობა კანონიერ ხელისუფლებას და დღემდე ურჩობის მაგალითის მიმცემად ითვლება სხვებისათვის“¹⁰², — სწერდა იგი.

11 ივლისს დიუკრუასმა სხვა მოხელეებთან ერთდროულად გეზი აიღო აჯანყებული სოფლებისაკენ. იგი თავდაპირველად სოფელ წალენჯიხისკენ გაემართა, რადგან გლეხების მღელვარება ყველაზე უფრო აქ მძვინვარებდა. წალენჯიხის გლეხობამ მეტად გულცივად და უნდობლად მოისმინა დიუკრუასის დაპირება.

დადიანის გლეხებმა მას წარუდგინეს საჩივარი, რომ ისინი აუტანელ მდგომარეობაში არიან, ვერ უძლებენ სხვადასხვა ახალ გადასახადს. დიუკრუასმა მათ გამოუცხადა, რომ მეზატონეების მიერ თვითნებურად დაწესებული გადასახადების საკითხი განსაკუთრებულ გარჩევას მოითხოვს; ამიტომ ეს გადასახადები ჯერჯერობით უნდა გადაიხადოთ წინააღმდეგობის გარეშე. გარდა ამისა, დიუკრუასმა წალენჯიხის მეამბოხე გლეხებს მიუთითა, რომ ისინი ვალდებული არიან უსიტყვოდ შეასრულონ მეზატონეებისათვის მოახლე-მოსამსახურეების

¹⁰¹ აქტები, ტ. XII, გვ. 286.

¹⁰² ცსსა, თბილისი, ფონდი №28, საქმე 4590, ფურც. 162.

მიცემა და სხვ. გლეხების აღშფოთებას საზღვარი არ ჰქონდა. მათთვის აშკარა გახდა „გამოძიების“ მიზანი.

წალენჯიხიდან დიუქრუასი ჯვარს წავიდა, სადაც აჯანყებულებმა მას აგრძნობინეს, რომ ისინი აღსავსე არიან წინააღმდეგობის გაწევის სურვილით და მტკიცედ აქვთ გადაწყვეტილი აჯანყების გაგრძელება. ეს გამოიხატა იმაში, რომ დიუქრუასის მისვლამდე ჯვარის გლეხებმა დატოვეს სოფელი, გადავიდნენ ენგურის მარჯვენა ნაპირზე და დაბანაკდნენ სოფელ ფახულანში. მათ მიჰყვნენ ლიისა და სხვა სოფლების გლეხები¹⁰³. ამგვარად, ენგურის მარჯვენა ნაპირიც აჯანყების სამოქმედო ასპარეზი გახდა.

გლეხების ასეთი მოქმედებით შეშინებულმა დიუქრუასმა მოიმიზეზა კოკისპირული წვიმები, ენგურზე ვაზისაგან გაკეთებულ ხიდზე ცხენებით გასვლის სიძნელე და ფეხი არ გადგა დაბანაკებული გლეხებისაკენ. ხოლო მარჯვენა ნაპირზე გადასულ მემამბოხე გლეხებთან გაგზავნა უტუ მიქავა და მისი ორი თანაშემწე, რომლებიც დიუქრუასმა თან წამოიყვანა იმ ანგარიშით, რომ ამხედრებული გლეხების დაწყნარებაში მას დიდად გამოადგებოდა მათი ავტორიტეტი. მაგრამ, როგორც ჩანს, ეს ავტორიტეტი მას არ გამოადგა, რადგან მიქავასა და მის ამხანაგებს არ სურდათ, რომ ჯვარელები გამოტყუებული ყოფილიყვნენ მარცხენა ნაპირზე. დიუქრუასმა ერთი დღე და ღამე ამაოდ უცადა გლეხების მასთან მისვლას. ამ ამბავთან დაკავშირებით საინტერესოა დიუქრუასის

¹⁰³ იოცისა, თბილისი, ფონდი 8/24, საქმე 4890. ფურც. 165. სოფ. ფახულანი მაშინ 280 კომლი გლეხისაგან შესდგებოდა.

წერილი ბარიატინსკისადმი, რომელშიც ის სხვათაშორის შემდეგს სწერდა: მიქავასა და მის თანაშემწეთა მოქმედებაში არ შემეძლო არ შემპარვოდა ეჭვი. კერძოდ მათ საიდუმლო ზრახვაში — შეენარჩუნებინათ გლეხებში მღელვარების ჩანასახი იმ შემთხვევისათვის, უკეთუ ჩვენ არ გადავწყვეტიდით საბოლოოდ გაგვენთავისუფლებინა ისინი ბატონყმური ჩაგვრისაგან¹⁰⁴.

განსკვრიტა რა მოსალოდნელი ხიფათი, დიუკრუასმა გადაწყვიტა, რაც შეიძლება საჩქაროდ წასულიყო ჯვარიდან, სანამ მღელვარების ტალღა წალეკავდა. იგი გაემართა სალხინოს მიმართულებით, რომელიც ნოვიცკის სამოქმედო ზონაში შედიოდა და შვიდი დღის მოგზაურობის შემდეგ, 18 ივლისს სალამოს, ჩავიდა ქვაშიხორში. დიუკრუასი დარწმუნდა, რომ სამეგრელოს გლეხების დაწყნარება იოლი საქმე არ იყო. იგი სწერდა ბარიატინსკის: არ შემიძლია არ გამოგიტყდეთ, რომ შეუძლებელია ხანგრძლივ სიმშვიდისა და გლეხთა სრული დამორჩილების იმედი გვქონდეს, ისინი ჩვენ უნდობლად გვიყურებენ¹⁰⁵.

აჯანყების მიზეზების „გამორკვევა“, რომელსაც მთავრობა აწარმოებდა, გამიზნული იყო იმისათვის, რომ გლეხები მოეტყუებინათ — თითქოს მთავრობა მათ ინტერესებს იცავდა მებატონეთა ძალმომრეობისაგან. სინამდვილეში ხელისუფლება სრულიადაც არ იყო ამაში დაინტერესებული, რასაც აშკარად ადასტურებს გუბერნატორ გაგარინის მიერ ბარიატინსკისადმი გაგზავ-

¹⁰⁴ აქტები, ტ. XII, გვ. 286.

¹⁰⁵ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 166.

ნილი წერილის ერთ-ერთი ადგილი, სადაც ნათქვამია: „მეტად დავრწმუნდი, რომ გლეხობაში მუდმივად ღვის და ხშირად პოულობს გამოვლინებას აზრი მებატონეთა ძალაუფლებისაგან სრული განთავისუფლების შესახებ, რაც ჩვენ არ შეგვიძლია შევასრულოთ“¹⁰⁶. ამიტომ მას უტუ თოდუასა და სხვა შეპყრობილთა პატიმრობიდან განთავისუფლება ნაადრევად მიაჩნდა, ხოლო აჯანყებულთა წინააღმდეგ ზომების მიღების დაგვიანებას საზიანად თვლიდა.

აგვისტოს მეორე ნახევარში მღელვარებას ადგილი ჰქონდა თვით ზუგდიდსა და მის ახლომახლო სოფლებში. ზუგდიდში გლეხებმა აჯანყებისათვის საბაბად გამოიყენეს ყურძნის ავადმყოფობის შესახებ გავრცელებული ხმა, თითქოს ყურძნის ავადმყოფობა გამოწვეული იყოს როზმორდიუკის ძაფსართავი ფაბრიკის ორთქლის მანქანების კვამლისაგან. გლეხები ამას გამოეხმაურნენ და სურვილი გამოთქვეს გაენადგურებინათ ძაფსართავი საწარმო. მღელვარება სწრაფად მოედო ზუგდიდის ბაზარსა და მის მიდამოებს. გლეხებს გადაწყვეტილი ჰქონდათ ზუგდიდში შეიარაღებული გამოსვლა მოეწყოთ ბაზრობისას, 25 აგვისტოს (კვირას)¹⁰⁷. იმ მომენტში ოლქის უფროსი კაპიტანი პიოდოვსკი ავადმყოფობის გამო ადგილზე არ აღმოჩნდა. ამიტომ მოსალოდნელი საფრთხის შესახებ როზმორდიუკმა სასწრაფოდ აცნობა დიუკრუასს. მღელვარება იმავე დღეს ჩაახშო ქვეითთა რაზმმა, რომელიც ზუგდიდს იცავდა.

¹⁰⁶ იბ: ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 294.

¹⁰⁷ იქვე, ფურც. 107

აჯანყებისათვის მზადების შესახებ წინასწარი მიღებული ცნობის საფუძველზე დიუკრუასმა დროულად მიიღო სათანადო ზომები. ოლქის უფროსი პიოდოვსკის ავადმყოფობის გამო ზუგდიდის ოლქის უფროსობა პანდავალა ზუბის ოლქის უფროსს ტრუბაევსკის, რომელიც ასეთ საქმეში დიდად დახელოვნებული იყო. ტრუბაევსკის ბრძანება მიეცა კაზაკების თანხლებით დაუყოვნებლივ წასულიყო ზუგდიდს და მიეღო ზომები ზუგდიდის ბაზარში გამოსვლის წინააღმდეგ, ხოლო პიოდოვსკის ებრძანა: გამოაჩანმრთელების შემდეგ გამოცხადებულიყო ტრუბაევსკისთან და შეესრულებინა მისი თანაშემწის მოვალეობა.

ამასთან ერთად ტრუბაევსკისთან ზუგდიდში კაზაკების თანხლებით გაიგზავნა კოლ. ასესორი შერემეტევი. იგი უნდა დახმარებოდა მთავრობის ჯარებს და ზომები მიეღო აჯანყებულთა წინააღმდეგ ზუგდიდის ოლქის სხვა სოფლებში. თვითონ ტრუბაევსკი ზუგდიდში ჩავიდა 23 აგვისტოს და ყოველგვარი ღონე იხმარა მღელვარების ჩასაქრობად.

ამავე დროს მღელვარება დაიწყო მარტვილის ახლომახლო სოფლებში. ამ სოფლის გლეხებმა აჯანყების საბაბად გამოიყენეს შემდეგი: მათ მრავალჯერ მიმართეს დიუკრუასს თხოვნით, რომელშიც ისინი ასაბუთებდნენ, რომ ეკუთვნოდნენ საეკლესიო უწყებას, საიდანაც გასხვისებული იყვნენ უკანასკნელი მთავრების დროს. გლეხების თხოვნა დიუკრუასის მიერ არ იქნა დაკმაყოფილებული, თითქოს სათანადო საბუთების უქონლო-

ბის გამო. მაშინ მოთავეთა წაქეზებით გლეხებმა გადაწყვიტეს მარტვილის ეკლესიაზე თავდასხმა.

როგორც საბუთებიდან ირკვევა, მარტვილთან მდებარე სოფლების ამხედრებაში დიდი როლი შეასრულეს საერთო აჯანყების აქაურმა მონაწილე და მოთავე ალექსებმა — მიქელია თოფურიამ და ზაქარია ხაყომიამ. მათ მოაშზადეს მარტვილის ეკლესიაზე თავდასხმა. ისინი დიდი ნდობით სარგებლობდნენ მარტვილის გლეხებში, როგორც მემატიონეთა წინააღმდეგ თავდადებული მებრძოლები. ხოლო რამდენიმე სოფლის გაერთიანებული მეამბოხე გლეხების წინამძღოლობა იკისრა დათიკა გეგიამ, რომელიც აგრეთვე დიდი გავლენით სარგებლობდა ამავე სოფლების აჯანყებულ გლეხობაში; საბუთების დამოწმებით აჯანყების ამ რაიონში იგი თავიდანვე ითვლებოდა ერთ-ერთ მოთავე გლეხად და შეუპოვრად ებრძოდა თავადაზნაურებს¹⁰⁸.

24 აგვისტოს დათიკა გეგიას, ზაქარია ხაყომიასა და მიქელია თოფურიას ხელმძღვანელობით 300 შეიარაღებული მეამბოხე გლეხისაგან შემდგარი რაზმი დაიძრა მარტვილის მონასტრისკენ და დაიკავა იგი. მათ შეამტვრიეს მონასტრის კარები და შეიჭრნენ შიგნით, რათა გასცნობოდნენ საბუთებს. აქვე შეიპყრეს არქიმანდრიტი ტარასი ელიავა და დეკანოზი ბორისოვი.

ისინი საკანში დაამწყვდიეს და ჩამოხრჩობით დაემუქრნენ¹⁰⁹. ეპისკოპოსი ჭყონდიდელი იმ დღეს ქვაში-

¹⁰⁸ ცსსა, თბილისი, ფონდი 4, საქმე 495. ფურც. 2.

¹⁰⁹ იქვე, ფურც. 315.

ხორშში იყო და მან დიუკრუასს აცნობა მღელვარების შესახებ. სუჯუნის ოლქის გამგე კაპიტანი გრეკოვი 15 კაზაკის თანხლებით დაუყოვნებლივ გაემართა სოფელ ჯოლევიდან მარტვილისაკენ. მან ორი მეამბოხე შეიპყრო. სხვებმა მოასწრეს მარტვილიდან გასვლა.

26 აგვისტოს დიუკურასმა გრეკოვის დასახმარებლად გაგზავნა 40 კაზაკი ნოვიცკის მეთაურობით. ეს უკანასკნელი მიხვდა, რომ საქმე ჰქონდა სერიოზულ მღელვარებასთან; ამიტომ მან დამატებით მოითხოვა შავი ზღვის მე-5 ბატალიონის ერთი ასეული, რომელიც ამ დროს მიდიოდა ლეჩხუმში, ოლქის უფროსად დროებით დანიშნულ კაპიტან ბერიძის მეთაურობით. ნოვიცკიმ იმავე დღეს განკარგულება გასცა, თუ აჯანყებულები ნებაყოფლობით არ გამოცხადდებოდნენ მასთან, მაშინ კაპიტანი გრეკოვი წასულიყო სოფლებში და მათი ოჯახებიდან წამოეყვანა მეამბოხეთა ცოლშვილი. ასე დაიწყო აჯანყებულთა სოფლების შეიარაღებული აწიოება. ნოვიცკის დავალებული ჰქონდა ჩაეჭრო მღელვარება, დაეპატიმრებინა მოთავეები, ხოლო მღელვარების დანარჩენი მოჩაწილე გლეხები მკაცრად დაესაჯა ადგილზევე. აჯანყებულთა წინააღმდეგ ბრძოლა ათ დღეს გაგრძელდა. მეამბოხე სოფლებში დაპატიმრებულ იქნა 303 კაცი, აქედან 290 გლეხი კაზაკებმა გაამათრახეს მარტვილის მონასტერთან. თითოეულმა მიიღო რვიდან თექვსმეტამდე ღარტყმა. უფრო გვიან შეპყრობილნი მეტ დამნაშავედ ითვლებოდნენ და ამის მიხედვით ღარტყმის რაოდენობაც იზრდებოდა. დანარჩენი 13 კაცი,

რომლებიც თავკაცებად იყვნენ ცნობილი, დააპატიმრეს და სენაკის საპყრობილეში ჩასვეს.

მარტვილის აჯანყებაში მონაწილე სოფელ საელიაოს გლეხობამ დატოვა სახლ-კარი და ერთიანად გავიდა სოფლიდან. პოლიციამ მათ კვალსაც კი ვერ მიაგნო. ბერიძის მეთაურობით ლეჩხუმისაკენ მიმავალი ასეულიდან ერთი ოცეული დატოვებულ იქნა მარტვილის დასაცავად და სოფელ საელიაოში საეგზეკუციო ზომების მისაღებად. ეს საქმე ისევ კაპიტან გრეკოვს დაევალა. 4 სექტემბერს დიუკრუასმა შეატყობინა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს: „ნოვიცკი გუშინ დაბრუნდა მარტვილიდან. მან პირნათლად შეასრულა დაკისრებული დავალება... მარტვილიდან გამოგზავრებისას აზნაურებმა და ხელოსნებმა¹¹⁰ მოახსენეს მას, რომ გლეხები უკვე იხდიან საბატონო გადასახადებს“¹¹¹.

ასე გაუსწორდნენ აჯანყებულებს მთავრობის სამხედრო ნაწილები. მაგრამ მიქელია თოფურიას, ზაქარია ხაეომიასა და დათიკია გეგიას შეპყრობა მაშინ ვერ მოახერხეს. ისინი დააპატიმრა კოლუბაკინმა მხოლოდ დეკემბერში¹¹².

მარტვილის რაიონის გლეხების ამბოხებისა და მარტვილის მონასტრის დარბევის მესამე დღეს დიუკრუასმა მიიღო თეკლათის ოლქის გამგე შტაბს-კაპიტან ლიანცკორანსკის პატაკი იმის შესახებ, რომ სოფელ საჯიჯაოს გლეხებმა, რომლებსაც შეუერთდნენ ნოჯიხევის

¹¹⁰ მოხელეებმა.

¹¹¹ აქტები, ტ. XII გვ. 316.

¹¹² ცსსა, თბილისი, ფონდი 4, საქმე 495, ფურც. 3.

გლეხებიც, თავი მოიყარეს იმ საბაბით, რომ უნდა მოეძებნათ სოფელ ხორშის მცხოვრები 13 წლის ბავშვი, რომელიც დაიკარგა ქვალონიდან დაბრუნებისას. მათ გამოეხმაურა ზუბის, ხორშის, ქვალონისა და ბიას გლეხობა და ერთდროულად აჯანყდა ექვსი სოფელი.

ბავშვის დაკარგვა შემდეგ ვითარებაში მოხდა: 13 წლის ბავშვს, ხორშელ ივანე სერგიას ქვალონში გაუცილებია თავისი რძალი. დაბრუნებისას ბავშვი გაუტაცებია ქვალონელ აზნაურ ვატა ლოლუას. მშობლები ბევრს ეცადნენ, მაგრამ შვილის დაბრუნება ვერ შეძლეს.

აი სწორედ ამ არაადამიანურ ქცევას გამოეხმაურნენ ასე თავგამოდებით აღნიშნული სოფლის გლეხები. მეამბოხეებმა ქვალონის თავადაზნაურობას მტკიცედ მოსთხოვეს დაუყოვნებლივ ეპოვათ ივანე სერგია და დაებრუნებინათ მშობლებისათვის. თავადაზნაურობმა მიმართეს ოლქის უფროსს კაპიტან ლიანცკორანსკის, რომელიც თავის მხრივ გლეხებს დაჰპირდა, რომ ყველა ზომას იხმარდა ბავშვის საპოვნელად. მაგრამ გლეხებმა კარგად იცოდნენ, თუ რა ფასი ჰქონდა მთავრობის დაპირებას, არ დაუტადეს შედეგს და ხელი მიჰყვეს ქვალონის თავადაზნაურობის აწიოკებას. არბევდნენ მათს სახლკარს, მიჰყავდათ პირუტყვი, ძროხებისა და ხარების ნაწილს იქვე კლავდნენ და აჯანყებულთა ლაშქრისათვის იყენებდნენ. ისინი ქვალონის თავადაზნაურობას ძირფესვიანად მოთხრით ემუქრებოდნენ. სამხედრო ძალების გარეშე აჯანყებულთა დამორჩილება შეუძლებელი გახდა.

ლიანცკორანსკი დიუკრუასს სთხოვდა, რომ მის დასახმარებლად გამოეგზავნათ არანაკლებ 50 კაზაკისა.

27 აგვისტოს, პატაკის მიღებისთანავე, დიუკრუასმა ლიანცკორანსკის გაუგზავნა 40 კაზაკისაგან შემდგარი შეიარაღებული რაზმი ხორუნეი შიდლოვსკის მეთაურობით. იმავე დღეს ზემო ქვალონში „ბეჟანას ნოხორუსთან“ მოხდა შეტაკება აჯანყებულ გლეხებსა და სამხედრო ნაწილებს შორის. იგი დამთავრდა 28 აგვისტოს აჯანყებულთა დამარცხებით. სამხედრო ნაწილებმა შეიპყრეს მემბოხე გლეხები. მათ ჩამოერთვათ სხვადასხვა იარაღი, მათ შორის 29 თოფი და 33 ხმალი. შეპყრობილი მემბოხე გლეხები სენაკში ჩაიყვანეს. მათ შორის 15 თავკაცებად იცნეს და დიუკრუასმა ისინი საპყრობილეში ჩასვა, ხოლო დანარჩენი 209 კაცი მისივე განკარგულებით იქვე გაამათრახეს—თითოეული 25 დარტყმით.

27 აგვისტოს მომხდარ ქვალონის ამბის შესახებ ლიანცკორანსკისაგან ცნობის მიღების ცოტა ხნის შემდეგ, დიუკრუასიმ პატაკი მიიღო კოლ. ასეს. შერემეტიევისაგან ხეთაში მომხდარი აჯანყების შესახებ. ამ დროს მთელი სამეგრელოს მშრომელი მოსახლეობა კვლავ მძლავრად იყო ამხედრებული¹¹³.

სოფელ ხეთაში ამბოხების ჩასაქრობად შერემეტიევი ჩავიდა 26 აგვისტოს. მან განკარგულება გასცა, რომ გლეხები 27 აგვისტოს გამოცხადებულიყვნენ მასთან „ბახუა-ღალის“ ველზე. შერემეტიეს მათთვის უნდოდა

¹¹³ ცსსა, ლენინგრადი, ფონდი 1268, საქმე 433, ფურც 14.

გამოეცხადებინა, რომ ისინი ვალდებული არიან უსიტყვოდ დაემორჩილონ მებატონეებსა და მთავრობას.

მართლაც, დანიშნულ დღეს, დილის 11 საათზე თავი მოიყარეს თოფებით, დამბაჩებითა და ხელკეტებით შეიარაღებულმა გლეხებმა. ისინი მოდიოდნენ სიმღერითა და ჟრიაშვლით. შეიარაღებული და მომღერალი გლეხების გამოჩენამ ძალზე შეაშინა შერემეტიევი. მან გლეხებს მიუგზავნა მოურავი ივანე კობახიძე, რათა შეეწყვიტათ სიმღერა. ბოლოს მცირერიცხოვანი რაზმით პირადად მივიდა მათთან და ჰკითხა, თუ რატომ არ ემორჩილებიან ისინი მებატონეებს და თავს იყრიან გუნდ-გუნდად. გლეხებმა უპასუხეს: ამას იმიტომ ვაკეთებთ, რომ ფიცი გვაქვს მიცემული უტუ მიქავასათვის და მხოლოდ მას შეუძლია ფიცის მოხსნა ჯვარისა და ჯგალის წმინდანის ხატებითო¹¹⁴.

შერემეტიევმა გლეხებს გამოუცხადა, რომ მისი ჩამოსვლის მიზანია ფიცისაგან გაანეთავისუფლებინა გლეხობა და გამოაცხადოს მთავრობის ბრძანება მებატონეებისადმი მათი დამორჩილების შესახებ. მაშინ მეამბოხე გლეხების წრიდან დამბაჩით ხელში გამოვიდა ბიტუ ბუკია. რომელმაც აჯანყებულების სახელით განაცხადა, რომ ხეთის გლეხები უფრო ადრე ყელს გამოიჭრიან, ვიდრე დაემორჩილებიან მებატონეებს.

შერემეტიევმა კაზაკებს უბრძანა დაეპატიმრებინათ ბუკია. ამ დროს ერთ-ერთი მეამბოხე, სახელდობრ, ბათაია ფილიპია ხმაღალმართული გაემართა შერემე-

¹¹⁴ ცსსა, თბილისი, ფონდი 4, საქმე 2099, ფურც. 13.

ტიევის მოსაკლავად, მეორე გლახმა — ბიჭგვამი კვიკვი-
ნიამ კი საფრიდან თოფი დაუმიზნა შერემეტიევსა და
კაზაკებს¹¹⁵.

კვიკვინიამ შეიარაღებულ გლახებს მიმართა მოწო-
დებით, თუ კაზაკები და თავადაზნაურები შეტევაზე
გადმოვიდოდნენ, სროლა აეტეხათ მათთვის. იარაღმომა-
რჯვებულმა აჯანყებულებმა მიაშურეს შერემეტიევის
რაზმს, რომ არა ვასილ ვართაგავა, გიორგი კობახიძე,
ივანე კობახიძე და სხვა თავადაზნაურები, შერემეტიევი
უთუოდ აჯანყებულების მსხვერპლი გახდებოდა.

„ბახუა-ლალის“ ველზე 27 აგვისტოს შეიარაღებული
შეტაკება გლახების გამარჯვებით დამთავრდა. შერემე-
ტიევმა გაქცევით უშველა თავს და ზუგდიდს გაეშურა
დამხმარე ძალებისათვის, ხოლო აჯანყებულები ადგილ-
ზევე დარჩნენ.

ამგვარად, ხეთაში აჯანყებულმა გლახებმა დიდი სიმ-
ტკიცე და დარაზმულობა გამოიჩინეს ბიტუ ბუკიას, ბა-
თაია ფილიპიას და ბიჭგვამი კვიკვინიას ხელმძღვანელო-
ბით — შეიარაღებული წინააღმდეგობა გაუწიეს მთავ-
რობის სამხედრო ნაწილებსა და თავადაზნაურებს. გლე-
ხები აჯანყებას განაგრძობდნენ მიღებული ფიცის სა-
ფუძველზე და ურყევად იბრძოდნენ მიქავას მიერ დაწ-
ყებულ საქმისათვის.

ხეთაში აჯანყებულებთან შეტაკების შემდეგ მთავ-
რობისათვის ცხადი გახდა, რომ მღელვარების გაგრძე-
ლების იდეა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული უტუ მიქა-

¹¹⁵ ცსსა, თბილისი, ფონდი 4, საქმე. 2099, ფურც. 21—22.

ვას სახელთან და გლეხები მას დიდი ნდობით უყურებდნენ. ამიერიდან მთავრობა ცხადად ხედავდა რომ აჯანყების დასაწყენარებლად მიქავას ავტორიტეტის გამოყენება ამაო იყო.

აი რას წერს დიუკრუასი უტუ მიქავას შესახებ: ცნობილი მიქავა დაახლოებით ერთი თვეა, რაც კაპიტან სერედინთან იმყოფება. ამჟამად ხეთის გლეხების განცხადების გამო, რომ ისინი მიქავასა და მისი ფიცის მიმდევრები არიან, კვლავ უნდა გავწიო მისი მოქმედების მიმართ განსაკუთრებული მეთვალყურეობა¹¹⁶.

ხეთის გლეხების წინააღმდეგ გალაშქრება მეორე დღეს (28 აგვისტოს) დაევალა შავი ზღვის საზღვო მეორე ბატალიონის პრაპორჩიკს შჩეკეს¹¹⁷, რომელიც მეთვალყურეობდა ამ დროს ზუგდიდში მყოფ ქვეითთა ოცეულს. შჩეკე ზუგდიდიდან ხეთას გაემართა ქვეითთა გაძლიერებული ნაწილებით, რათა ჩაექრო მღელვარება და შეეპყრო „ბახუა-ღალის“ ველზე შეიარაღებულ გლეხების თავმოყრის მთავარი ინიციატორები და მოთავეები.

სამხედრო ნაწილებს ხეთაში მღელვარების ჩაქრობისათვის 12 დღე დასჭირდათ, მაგრამ ეს აჯანყების ჩაქრობას არ ნიშნავდა. გლეხები „ბახუა-ღალის“ ველიდან მარტოოდენ გავიდნენ, რათა ძალები შეენარჩუნებინათ შემდგომი ბრძოლისათვის. კოლუბაკინმა ბუკიას, ფილიპიასა, და კვიკვინიას შეპყრობა მხოლოდ ოქტომბერში შეძლო.

ზუგდიდში, მარტვილში, ქვალონსა და ხეთაში გლე-

¹¹⁶ ცსსა, თბილისი, ფონდი 2/28, საქმე 48:0, ფურც. 21.

¹¹⁷ იქვე, ფონდი 4, საქმე. 2099, ფურც. 14

ნების ამბოხების ჩაქრობამდე უფრო ძლიერმა შეიარაღებულმა გამოსვლამ იფეთქა ჯვარის ოლქში. აქ თავი მოიყარეს მოსაზღვრე ოლქის ყველა სოფლების—ყულისკარის, ჭაქვინჯის, კირცხის, აბასთუმნის, ხეთის, ზუგდიდისა და ხობისწყლის მარჯვენა ნაპირის სხვა სოფლების გლეხებმა და 7 სექტემბერს დაიძრნენ ზუგდიდის მიმართულებით. მეამბოხეთა ლაშქარი დაახლოებით 1500 კაცისაგან შედგებოდა. მას გზადაგზა უერთდებოდნენ აჯანყებულთა სხვა რაზმებიც.

ამემაღ ჯვარის ოლქის გლეხების აჯანყების საბაბს წარმოადგენდა ქვალონის შეიარაღებული გამოსვლებში მონაწილეობისათვის გლეხების დასჯა. ამ საბაბით გლეხებს განზრახული ჰქონდათ მოეწყოთ საყოველთაო აჯანყება.

შეიარაღებული ლაშქარი, რომლის რაოდენობა უკვე 3000 კაცს აღწევდა, 8 სექტემბერს დაბანაკდა ჭანისწყლის მარჯვენა ნაპირზე სოფ. ჭაქვინჯში.

აჯანყებულების თავდაპირველი მიზანი იყო შური ეძიათ ქვალონის თავადაზნაურებს. სალაშქროდ მათ ორი მიმართულება აირჩიეს: პირველი—ჭაქვინჯი—ზუგდიდი—ხეთა—ქვალონი, მეორე—ჭაქვინჯი—ხიბულა—აბასთუმანი—ქვალონი. ორივე ნაკადი უნდა შეერთებულიყო ქვალონში. აქ თავადაზნაურების დარბევის შემდეგ, ლაშქარს იერიში უნდა მიეტანა სენაკზე, ხელთ ეგდო იგი, საპყრობილიდან გაეთავისუფლებინა დაპატიმრებული გლეხები და უკან დაებრუნებინა მათთვის ჩამორთმეული იარაღი. ამის შემდეგ უნდა დაწყებულიყო საყოველთაო შეიარაღებული აჯანყება, რაც იქნებოდა

ბატონყმური ჩაგვრის წინააღმდეგ ომის გაგრძელება და მეფის მთავრობის სამხედრო რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლა.

დასახული მიზნის განხორციელებას აჯანყებულთა ლაშქარი შეუდგა 8 სექტემბერს. ლაშქრობის მიმართულებით მდებარე სოფლებისაკენ გაიგზავნა შიკრიკები, რათა საყოველთაო აჯანყებისათვის მათ წინასწარ დაერაზმათ ამ სოფლების გლეხები. ასეთივე შიკრიკები მივლინებულ იქნა ზუგდიდს. მათ უნდა გაეგოთ, მიემხრობოდნენ თუ არა ზუგდიდის მშრომელები საყოველთაო შეიარაღებულ აჯანყებას.

იმისათვის, რომ ზუგდიდში თავდაზნაურობას წინააღმდეგობა არ გაეწია საყოველთაო აჯანყებისათვის, მეამბოხეთა შიკრიკები მათ დასაშინებლად აცხადებდნენ, რომ მეამბოხენი ზუგდიდის თავდაზნაურების სახლ-კარს გადაწვავენ და ერთიანად ამოხოცავენ მათ ოჯახებსო. მართლაც, გლეხთა ომით შეშინებული თავდაზნაურობა გაიქცა ზუგდიდიდან.

ჯვარის ოლქში შეიარაღებული აჯანყების შესახებ ცნობა დიუკრუასიმ მიიღო 8 სექტემბერს დილით. იგი იმავე დღეს გენერალ-გუბერნატორს სწერდა ჯვარის ოლქიდან რამოდენიმე სოფლის გლეხობის ზუგდიდის ოლქისაკენ გალაშქრების შესახებ.

ზუგდიდის ოლქის გამგე ტრუბაევსკის ეს ცნობა უკვე მიღებული ჰქონდა 8 სექტემბერს. აღშფოთებისაგან წონასწორობა დაკარგულმა ტრუბაევსკიმ კატეგორიულად განაცხადა: ისინი გადააბიჯებენ მხოლოდ ჩემს,

ჩემი ჯარისკაცებისა და კაზაკების გვამებს, მე მათ არ დავუთმობ არცერთ ნაბიჯ მიწას¹¹⁸.

დიუკრუასმა ზუგდიდში მყოფ ტრუბაევსკის უბრძანა, რათა დაუყოვნებლივ გაელაშქრა ჭაქვინჯისაკენ, თან წაეყვანა ყველა თავისუფალი სამხედრო ნაწილი, გზა გადაეღობა და არ მიეცა წინსვლის საშუალება აჯანყებულებისათვის.

ამასთან ერთად დიუკრუასმა 8 სექტემბერს ჭაქვინჯისაკენ აჯანყებულთა წინააღმდეგ სამოქმედოდ სასწრაფოდ გაგზავნა ხორუნეი ტიმოფეევი 36 კაზაკით.

გალაშქრების შესახებ ბრძანება მიიღეს აგრეთვე შერემეტევმა და სალხინოში მყოფმა ხორუნემა შიღლოვისკიმ, რომელსაც 75 კაზაკი ჰყავდა. ისინი უნდა შეერთებოდნენ ტიმოფეევის რაზმს და ემოქმედათ მისი მითითებით.

გაერთიანებულ სამხედრო ძალებს ალყა უნდა შემოერტყათ მუხომბოხეთა ლაშქრისათვის და გაენადგურებინათ, ხოლო ქვალონსა და ზუგდიდში დატოვებულ ჯარის ნაწილებს უნდა ემოქმედათ ადგილზე და საჭიროების შემთხვევაში დახმარებოდნენ მთავარ ძალებს.

როგორც ვხედავთ, დიუკრუასმა ყველაფერი გააკეთა რაც მასზე იყო დამოკიდებული და აჯანყებულთა ლაშქარს დაუპირისპირა მთავრობის საკმაოდ ძლიერი სამხედრო ძალა.

საყოველთაო შეიარაღებული აჯანყების საშიშროების სერიოზული ნიშნები იმდენად აშკარა იყო, რომ

¹¹⁸ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28 საქმე 4890, ფურც. 330—331.

დიუკრუასმა 8 სექტემბერს ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს სთხოვა, რაც შეიძლებოდა სასწრაფოდ გაეგზავნა მისთვის არანაკლებ ერთი ასეული ქვეითი ჯარისა ერთი ზარბაზნით, რომლის გამოყენება მას აუცილებელ საჭიროებად მიაჩნდა¹¹⁹.

8 სექტემბერს აჯანყებულთა ლაშქარს პირველად პირისპირ შეხვდა ტრუბაევსკი, მაგრამ უკვე სიბნელე ახლოვდებოდა, ხოლო ჯარების სხვა ნაწილები ჯერ კიდევ არ იყვნენ მოსული; ამიტომ მეფის ოფიცერმა ვერ გახედა იარაღის გამოყენება, მხოლოდ ურჩია გლეხებს დაშლილიყვნენ. ამისათვის ვადად მისცა მეორე დღის დილა. ღამე აჯანყებულთა ლაშქარმა ადგილი შეიცვალა და წინ წაიწია სამი ვერსით მდ. ჭანისწყლის ქვემო გაყოლებაზე. 9 სექტემბერს დილით მათ გზა გადაუღობა ტრუბაევსკიმ. აჯანყებულები მტკიცე წინააღმდეგობას უწევდნენ და მოითხოვდნენ ბატონის სამსახურისა და საბატონო გადასახადებისაგან გათავისუფლებას. გარდა ამისა, ისინი ტრუბაევსკისაგან პასუხს მოითხოვდნენ, თუ რატომ დასაჯეს მათი ძმები ქვალონში, ჩამოართვეს იარაღი და საპყრობილეში ჰყავთ დამწყვდეული. გლეხები დაჟინებით აცხადებდნენ: დაე, სადაც მათი სისხლი დაიღვარა, იქ ჩვენი სისხლიც დაიღვაროსო¹²⁰. გლეხები არ მალავდნენ და პირდაპირ ეუბნებოდნენ ტრუბაევსკის, რომ განზრახული აქვთ ააჯანყონ ყველა ჩაგრული და იარაღით აიძულონ მთავრობა გაათავისუფ-

¹¹⁹ ზარბაზნით შეიარაღებული ქვეითი ასეული ქუთაისიდან გამოვიდა 9 სექტემბერს.

¹²⁰ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 331—332

ლოს სენაკის საყპრობილედან გლეხები. ამგვარად, სამეგრელოს გლეხთა შეიარაღებული მოძრაობა კვლავ საყოველთაო შეიარაღებული აჯანყების ხასიათს იღებს. დაიწყო მასობრივი შეიარაღებული გამოსვლები. როგორც სხვადასხვა წყაროდან ჩანს, ამ დროს აჯანყებული იყო ყმების უდიდესი ნაწილი და იგი ბრძოლას ეწეოდა როგორც მემატონე თავადაზნაურობის, ისე მთავრობის სამხედრო ნაწილების წინააღმდეგ.

მმართველობიდან გადაყენებული ეკატერინე დადიანი წინათ მოითხოვდა იარაღით ჩაექროთ აჯანყება, ახლაც ძალაუფლების აღდგენის მიზნით, ცდილობდა გამოეყენებინა აჯანყებულები მეფის მთავრობის წინააღმდეგ და ამით დაებრუნებინა დაკარგული უფლებები. ამ მიზნით ეკატერინე გლეხებს ჰპირდებოდა გადასახადების განახევრებას. ეკატერინეს ერთგული თავადი ივანე ჩიქოვანი ცდილობდა აჯანყებისათვის მარტო მეფის მთავრობის წინააღმდეგ ბრძოლის ხასიათი მიეცა.

მაგრამ ეკატერინე დადიანისა და მისი მომხრეების ამ მზაკვრულ პოლიტიკას წინ აღუდგა დედოფლისადმი ოპოზიციურად განწყობილი უკმაყოფილო თავადების ჯგუფი, რომელსაც ეშინოდა ეკატერინეს ძალაუფლების აღდგენისა. მათაც მოისურვეს აჯანყებულთა ძალის გამოყენება, მხოლოდ თვით ეკატერინეს წინააღმდეგ.

ამასობაში მეფის მთავრობამ, გამოიყენა რა საბაზად ის გარემოება, რომ გლეხთა აჯანყება არ ცხრება, ეკატერინე დადიანი ფაქტიურად ჩამოაშორა სამეგრელოს მმართველობას: სამეგრელოს სათავეში დაყენებულ იქ-

ნა რუსული მმართველობა — კოლუბაჰინის მეთაურობით (1857 წლის სექტემბერში)¹²¹.

ამ დროს მთავრობა მღელვარების შესახებ ასეთ დასკვნას აკეთებს: მღელვარებამ, რომელმაც იფეთქა სამი თვის წინ¹²² უკვე მიიღო ორგანიზებული, მოწყობილი აჯანყების ხასიათი¹²³.

სამეგრელოს გლეხთა ამ შედარებით ორგანიზებული აჯანყების ძირფესვიანად აღმოფხვრისა და დამარცხებისათვის ერთადერთ საშუალებად გენ. კოლუბაჰინი „ადმინისტრაციულ ლაშქრობას“ თვლიდა, რაც მდგომარეობდა იმაში, რომ სამხედრო ნაწილების მიერ უნდა დაწყებულიყო: დამსჯელი ჯარის თანმიმდევრული მოძრაობა სამეგრელოს ყველა კუთხეში, რაც შეიძლება ფეხოსანთა სამხედრო ნაწილების მიერ მეტი რაოდენობით დათრგუნვითი ღონისძიების გატარება. ამ ოპერაციის ხელმძღვანელობა ისევ კოლუბაჰინს დაევალა.

ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორმა გაგარინმა მიიღო თუ არა დიუკრუასისაგან ცნობა ჯვარისა და სხვა მოსაზღვრე ოლქების შეიარაღებული აჯანყების შესახებ, წინადადება მისცა კოლუბაჰინს სასწრაფოდ გამგზავრებულიყო სამეგრელოში აჯანყების ჩასაქრობად. და იგი გაეშურა იქითკენ არა მარტო როგორც მმართველი,

¹²¹ აქტები, ტ. XII, გვ. 314—315 იხ. ს. ავალიანი გლეხ. საკითხი, გვ. 307—308.

¹²² ნაგულისხმევია მეფის მთავრობის ჯარების აჯანყების ჩასაქრობად სამეგრელოში ჩამოსვლის შემდეგ დაწყებული ივნისის მღელვარება.

¹²³ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890. ჟურც. 333.

არამედ როგორც ადმინისტრაციული ლაშქრობის ინიციატორი და ხელმძღვანელი.

აჯანყების ჩაქრობის ჯალათური წყურვილით აღსავსე კოლუბაკინი 15 სექტემბერს გაგარინს სწერდა, რომ „გარეგნული სიმშვიდე განისაზღვრება მხოლოდ იმით, რომ ჯვარელთა ჯგუფი დაიშალა, მაგრამ მემამულეთა მიმართ დაუმორჩილებლობის სულისკვეთება არ არის მოთვინიერებული“¹²⁴.

სწორედ ამიტომ იყო, რომ კოლუბაკინი მოითხოვდა თანმიმდევრობით „ადმინისტრაციული ლაშქრობის“ ჩატარებას, რათა გლეხთა ომს ერთხელ და სამუდამოდ ბოლო მოეღობა.

მღელვარების მთავარი კერა ჯვარის ოლქი იყო, ამიტომ გაგარინმა კოლუბაკინს განკარგულება მისცა, რომ ჯვარის ოლქში თავი მოეყარა რაც შეიძლება მეტი სამხედრო ძალებისათვის და ემოქმედა იქ, სანამ მღელვარება ძირფესვიანად არ იქნებოდა აღმოფხვრილი. სამეგრელოში მოქმედი ოთხი ასეულის გასაძლიერებლად 17 სექტემბერს ქუთაისიდან დამატებით გაიგზავნა სახაზო პირველი ბატალიონის ერთი ასეული.

აჯანყების წინააღმდეგ „ადმინისტრაციული ლაშქრობის“ ხელმძღვანელი კოლუბაკინი რეგულარული ჯარის ნაწილებით და როზგებით დატვირთული ცხენებით 22 სექტემბერს დაიძრა ქვაშიხორიდან და გააფთრებული იერიში მიიტანა მეამბოხე სოფლებზე¹²⁵. ქვა-

¹²⁴ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 334.

¹²⁵ იქვე.

შიხორიდან გზადაგზა მეამბოხე სოფლების დალაშქვრისა და მოსახლეობის აწიოკების დამთავრებისთანავე იგი შეიჭრა სოფელ ლესიჭინეში. მისი დარბევისა და მეამბოხე გლეხებთან სასტიკად გასწორების შემდეგ გადავიდა სოფ. ჭაქვინჯში და აჯანყებულებს ცეცხლითა და მახვილით გაუსწორდა. ჭაქვინჯიდან სოფელ ობუჯისაკენ დაიძრა, იქიდან კი წალენჯიხას მიაღმა. 25 სექტემბერს, დილის 7 საათზე, კოლუბაკინმა აჯანყების ერთ-ერთ ხელმძღვანელს ლევან უჩარდიას-ძე კვარაცხელიას უბრძანა, რომ მას, როგორც მეამბოხე სოფლის „სტარშინას“ დილის 9 საათისათვის უზრუნველყო სოფლის ცენტრში წალენჯიხის ყველა გლეხის გამოცხადება. მაგრამ მეამბოხე გლეხებმა არ შეასრულეს გენერლის ეს სურვილი. კოლუბაკინის ბრძანებით სამხედრო ნაწილები ორი დღის განმავლობაში უსწორდებოდნენ წალენჯიხელ გლეხობას. მაგრამ ისინი მაინც მტკიცე წინააღმდეგობას უწევდნენ მომხდურთ — მეფის ჯარს. შეუპოვარი წინააღმდეგობისათვის აქ შეპყრობილ იქნა ლევან კვარაცხელია¹²⁶. კოლუბაკინის სისხლიანი ანგარიშსწორება იმდენად ველური იყო, რომ მოხუცებულებში დღემდის შემონახულია მოგონება იმის შესახებ, თუ როგორ როზგავდა თავხედი გენერალი გლეხობას.

წალენჯიხიდან „ადმინისტრაციული“ ლაშქრობა შეიარაღებული აჯანყების „ბუდისაკენ“ — სოფ. ჯვარისაკენ წარიმართა. სამხედრო ნაწილები 27 სექტემბერს ჯვარში დაბანაკდნენ და აქედან დაიწყეს გადამწყვეტი

¹²⁶ ცხსა, თბილისი, განსაკუთრებულ საქმეთა ფონდი, საქმე 178, ფურც. 132—133.

საეგზეკუციო-საოკუპაციო ღონისძიებები ჯვარის გარშემო მდებარე სოფლების მიმართ. უპირველეს ყოვლისა, მოსახლეობას დააკისრეს კონტრიბუცია პირუტყვისა და სურსათის სხვა სახით. ყველაფერი ეს ჯვარის ნაწილებისათვის იყო საჭირო. მღელვარების ჩაქრობა კი იმით დაიწყო, რომ მდ. ენგურის გაღმა და გამოღმა მდებარე სოფლების მეთამბოხე გლეხებს მოსთხოვეს ხელი აეღოთ ძველ ფიცზე და მიეღოთ მთავრობისადმი ერთგულების ახალი ფიცი. ჯვარის საზოგადოებაში მღელვარების ჩაქრობისა და გლეხების დამორჩილებით კოლუბაკინი ცდილობდა გაეადვილებინა სხვა სოფლის აჯანყებული გლეხების დამორჩილება.

საეგზეკუციო სამხედრო ნაწილები მოსახლეობას საბრძოლო მიერეკებოდა იმ ადგილისაკენ, სადაც გენერალი იყო დაბანაკებული. ამასობაში წალენჯიხის, ჯგალის, ნაგურუსა და სხვა სოფლების აჯანყებული გლეხების ლაშქარი 27 სექტემბერს მოულოდნელად მიადგა სოფელ ჯვარს, რათა დახმარებოდა იქაურ გლეხობას.

სახალხო ლაშქრის მოახლოების შესახებ ცნობის მიღებისთანავე კოლუბაკინთან ძალით მორეკილმა გლეხობამ გაქცევით უშველა თავს და შეუერთდა მათ დასახმარებლად მოსულთ. კოლუბაკინმა სასწრაფოდ მისცა განკარგულება სახაზო კაზაკების რაზმს, ადგილობრივი თავადებისა და აზნაურების უშუალო დახმარებით გზა გადაეღობათ აჯანყებულთა ლაშქრისათვის და ფრონტიდან ძლიერი დარტყმით უკუეგდოთ იგი. პირველი ბატალიონის ასეული შემოვლითი მანევრით

ზურგში უნდა მოქცეოდა გლეხებს და იქიდან შეტევით უზრუნველყო მეამბოხეთა სრული დამარცხება.

კაზაკებისა და თავადაზნაურებისაგან შემდგარი ცხენოსანი რაზმი, რომელიც აჯანყებულთა წინააღმდეგ მიეშურებოდა, ეკლესიის მახლობლად, ტყის პირას, მოულოდნელად წააწყდა წინასწარ ჩასაფრებულ აჯანყებულთა ლაშქარს, რომელმაც პირველმა აუტეხა სროლა სამხედრო რაზმს. სროლის დროს დაიჭრნენ ერთი კაზაკი და აზნაურები: დგებუაძე, ჩაგუნავა და სხვ.

მთავრობის ჯარი იერიშზე გადავიდა და დაიწყო ხელჩართული სისხლისმღვრელი ბრძოლა. რომლის დროს ცეცხლმსროლელ იარაღთან ერთად იყენებდნენ შუბებსა და ხმლებს. აჯანყებულებმა ბრძოლის ველი დატოვეს საღამოს. მეამბოხეთა შორის მძიმედ დაიჭრა შვიდი კაცი და მოკლულ იქნა რამდენიმე. შვიდი დაჭრილი გლეხი, რომელთა გაყვანა ვერ მოასწრეს აჯანყებულებმა, ხელში ჩაუვარდათ სამხედრო ნაწილებს და ისინი გენერალს მიჰგვარეს. დანარჩენმა აჯანყებულებმა თავი შეაფარეს ცხენოსანი რაზმისათვის მიუვალ ადგილებს, ხოლო ასეულმა, რომელსაც ევალებოდა ალყის შემორტყმა, ადგილმდებარეობის გამო ვერ შეძლო ზურგში მოქცეოდა მეამბოხეებს¹²⁷.

აღსანიშნავია, რომ არ მოიპოვება სრული ცნობა ქვარში მომხდარ შეტაკებაში თუ რამდენი აჯანყებული მონაწილეობდა და რაოდენ დიდი იყო მათ მიერ გაღებული მსხვერპლი. ჩვენ ვეყრდნობით

ცსსა, თბილისი. ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 337.

ერთ საბუთს, რომლის მიხედვით სრული სურათის წარმოდგენა შეუძლებელია, რადგან მასში კოლუბაკინი არაკონკრეტულად ლაპრაკობს. ეს საბუთი — კოლუბაკინის მოხსენება — დაწერილია ნაჩქარევად, შეტაკების დამთავრებისთანვე და იქ ეს ცნობები დაზუსტებული არ არის, მაგრამ საკითხის შესწავლა გვაფიქრებინებს, რომ შეტაკებაში დაახლოებით 16 სოფელი მონაწილეობდა. ამიტომ იყო იგი ასე მასობრივი და სისხლისმღვრელი.

ჯვარის ოლქის აჯანყებულთა ლაშქართან შეიარაღებული შეტაკება თავისი შემდგომი შედეგით იმდენად საშიშად მიაჩნდა კოლუბაკინს, რომ იგი აუცილებელ საჭიროდ თვლიდა ზოგიერთი სოფლის მოთავე მემამბონის სასტიკად დასჯას. მაგრამ ჯვარის ამბებით შეშინებული კოლუბაკინი შეიარაღებულ შეტაკებაში მონაწილე სოფლების წინააღმდეგ დაუყოვნებლივ გალაშქრებას ვერ ბედავდა, თუ მას არ ეყოლებოდა უფრო დიდი ძალა. ამისათვის მან ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს სთხოვა დაუყოვნებლივ გაეგზავნა მისთვის ტულის ქვეითი პოლკის ერთი ბატალიონი სურსათითა და ორი ზარბაზნით. მე მგონია, — სწერდა კოლუბაკინი, — რომ საჭიროა მათთან ერთად ყველა მთიან სოფელზე გავლა და ზოგიერთში შეჩერება.

გენერალ კოლუბაკინი ითვალისწინებდა ზუგდიდი — ხეთა — ხორგა — ქვალონის მიმართულებით და მერე საჯიჯაოს შემოვლით ზემო სამეგრელოს სოფლებში საეგზეკუციო ჯარებით გალაშქრებას.

გაგარინმა გადაწყვიტა პირადად გამგზავრებულიყო სოფელ ჭვარში, მანამ კი კოლუბაჰინს განკარგულება მისცა დაუყოვნებლივ გაეგზავნა იქ ორი ასეული. თვითონ მან ქუთაისიდან ჭვარის ოლქში დამატებით გაგზავნა დონის კაზაკების მესამე პოლკის ორი ასეული. ამგვარად მთავრობამ სოფ. ჭვარსა და ჭვარის ოლქის სოფლებში შეიარაღებულ აჯანყებაში მონაწილეთა დასასჯელად და მღელვარების ჩასაქრობად თავი მოუყარა 500-მდე კარგად შეიარაღებულ ჯარისკაცს. ჭვარის სისხლისღვრის შესახებ ცნობამ მეფისნაცვალ ბარიატინსკიც დიდად შეაშფოთა და უხერხულ მდგომარეობაში ჩააყენა. მან განაცხადა: „დღეს მიღებულმა ცნობამ ფრიად შემაშფოთა, რადგან იმედი მქონდა, რომ სამეგრელოს დაწყება სისხლისღვრის გარეშე დამთავრდებოდა“¹²⁸.

28 სექტემბერს კოლუბაჰინმა გაგზავნა სამხედრო რაზმი იმ სოფლებში, რომლებმაც მონაწილეობა მიიღეს 27 სექტემბერს მთავრობის სამხედრო ნაწილებთან შეტაკებაში. ჯარი სასტიკად გაუსწორდა მეამბოხე სოფლებს. კოლუბაჰინის განკარგულებით ამ ოლქში შეპყრობილ იქნა ყველა მოთავე. მათ შორის დააპატიმრეს სამეგრელოს სახალხო აჯანყების მთავარი ხელმძღვანელი უტუ მიქავა, რომელიც თავადაზნაურებმა შეიპყრეს და წარუდგინეს კოლუბაჰინსა და ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს¹²⁹.

ამის შემდეგ გენერალ კოლუბაჰინს განზრახული ჰქონდა უახლოეს დროში დარტყმის მთელი ძალა წარე-

¹²⁸ ცსსა, თბილისი, ფონდი 8/28, საქმე 4890, ფურც. 339, იხ. აქტები, ტ. XII, გვ. 322.

იქვე, ფურც. 342.

მართა სალიპარტიანოს წინააღმდეგ, რადგან იქ კვლავინდებურად სუფევდა მღელვარების სულისკვეთება.

მეფისნაცვალს ახლა უყოყმანოდ მოითხოვდა ცეცხლითა და მახვილით მემამოხეთა დამორჩილებას და აჯანყების ჩაქრობას. იგი სწერდა ქუთაისის გუბერნატორს, რომ უნდა იქნას გამოყენებული მთავრობის ძალა, აღელვებული ხალხის შეიარაღებული წინააღმდეგობის მიმართ.

მეფის მთავრობა მოუთმენლად ელოდა სამეგრელოს სახალხო ანტიფეოდალური მოძრაობისათვის ბოლოს მოღებას და ამას იმეამად ყველაზე მნიშვნელოვან საქმედ თვლიდა. ბარიატინსკი იმედს გამოთქვამდა, რომ ამის შესახებ უახლოეს ხანში მიიღებდა ცნობას სპეციალურად ამისათვის გაგზავნილი თავად გორჩაკოვის მეშვეობით.

ამ მხრივ მეფისნაცვალს ნაწილობრივ დააკმაყოფილა 8 ოქტომბერს ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორისაგან მიღებულმა პატაკმა, რომ ჯვარის ოლქში აჯანყების ჩაქრობა წარმატებით მიმდინარეობს და გლეხები მორჩილდებიან თავიანთ მებატონეებს.

ჯვარის შემდეგ მთავრობის სამხედრო ნაწილებთან გლეხების შეიარაღებული შეტაკება მოხდა ოქტომბრის შუა რიცხვებში სოფელ კინჩხაში.

სოფელი კინჩხა გორდიდან 14 ვერსითაა დაშორებული. ეს მაღალმთიანი სოფელი დაახლოებით 500 კომლისაგან შედგებოდა. ადგილობრივი გლეხოზა არ ასრულებდა მებატონეებისა და მთავრობის განკარგულებებს და, როგორც ირკვევა, მოუთმენლად ელოდა მიქაეას,

რომელიც გორდის ალების შემდეგ კინჩხაში უნდა შესულიყო, მთავრობა ამ სოფელს თავისებურ „ვანდას“ უწოდებდა.

ეკატერინე გლეხებისაგან მოითხოვდა, რომ მათ სალხინოდან ავეჯი და სხვა ნივთები გორდში გადმოეტანათ და ბეგარის სახით ზამთრისათვის მოეზიდათ შეწა. ოლქის უფროსის ბრძანებით გლეხებს ზურგიით უნდა გადაეზიდათ დედოფლის ნივთები 40 ვერსის მანძილზე. გლეხებმა არ შეასრულეს ეს. ამის შესახებ ეკატერინემ საჩივრით მიმართა გაგარინს.

გაგარინმა ოლქის უფროს კ. ბოროზდინს დაავალა წასულიყო გორდში და დაექაყოფილებინა ეკატერინეს მოთხოვნები. ბოროზდინი სამხედრო რაზმითა და მოხელეებით გორდში გაემგზავრა.

იმავე საღამოს ოლქის უფროსმა სოფლის პოლიციელისაგან მიიღო ცნობა იმის შესახებ, რომ შებინდების ქამს გლეხებს ეცადათ კაზაკების საძოვრად გაშვებული ცხენების წაყვანა, მაგრამ კაზაკებმა დროულად გაიგეს ეს და გლეხებმა ვერ მიაღწიეს მიზანს. ოლქის უფროსმა ვერ გაბედა გლეხების წინააღმდეგ იარაღის ხმაღება, და ამიტომ იმავე საღამოს იასაული ნორაკია გაგზავნა ხორუნე ტუპიცასთან, რომელიც გორდიდან 15 ვერსის მოშორებით იდგა კაზაკების ერთი ასეულით. ტუპიცას ებრძანა სასწრაფოდ ჩასულიყო კინჩხაში და მეგზურად ნორაკია გამოეყენებინა.

სენაკის ოლქის უფროსი კინჩხას გაემგზავრა სახლთუბუცესის, თავად ჩიქოვანის, ერთი თარჯიმნისა და კა-

ჭაქების მცირერიცხოვანი რაზმის თანხლებით. იგი გაჩერდა ეკლესიის მახლობლად, ერთ-ერთი ბლალოჩინის სახლთან.

კინჩხის მთავორიანი ადგილმდებარეობისა და მოსახლეობის სიმეჩხრის გამო ეფექტური საეგზეკუციო ზომების მიღება მეტად ძნელი საქმე იყო. ამიტომ მეფის მოხელემ გლეხების ერთ ადგილზე თავმოყრისა და მათი დამორჩილებისათვის შემდეგ ხერხს მიმართა: განკარგულება გასცა ეკლესიებიდან გამოეტანათ ბუკები და აეხმიანებინათ ისინი.

ორი საათის განმავლობაში ბუკის 'ხმაზე' თავი მოიყარა 400 შეიარაღებულმა გლეხმა. ისინი აღჭურვილი იყვნენ თოფებითა და თვითნაკეთი შუბებით.

შიშნაკრავი ბოროზდინი საფრთხისაგან იხსნა დროულად მოსულმა ხორუნე ტუპიცას ასეულმა. ამით გულგამაგრებულმა ოლქის უფროსმა ტუპიცას უბრძანა ასეული გაეყო ორ ნაწილად და აჯანყებულთათვის ერთდროულად დაერტყა წინიდან და ზურგიდან. ბრძანება ელვის სისწრაფით იქნა შესრულებული. მხოლოდ ამის შემდეგ გაზედა აჯანყებულებთან მისვლა ოლქის უფროსმა. წინააღმდეგობის გაწევისათვის ექვსი მოთავე გლეხი კაზაკებმა იქვე შეიპყრეს და გათოკეს. ამის შემდეგ კი მთავრობის ჩარმა ყველა გლეხი განაიარაღა. მემამბოხეთა მიმართ გამოიყენეს დასჯის ნაცადი ზომები: ხორუნე ტუპიცას დაევალა აჯანყებულთა რიცხვიდან, ყოველი ცხრა კაციდან ერთისათვის დაერტყათ ოცდახუთი როზგი. ხუთი მოთავე შეუპოვარი წინააღმდეგობისათვის ჯერ მათრახით დასაჯეს, ხოლო შემდეგ

გათოკილი, ჩამორთმეული იარაღითურთ სენაკს წაიყვანეს. მხოლოდ ამგვარი ველური საეგზეკუციო ზომებით ჩააქრო კინჩხის აჯანყება მეფის მთავრობამ.

კინჩხის შემდეგ უფრო სისხლისმღვრელ შეტაკებას ჰქონდა ადგილი ოქტომბერში, სოფელ ზანაში.

ზანაში 300-მდე აჯანყებულმა თავი მოიყარა იმ მიზნით, რათა თავს დასხმოდა ზუგდიდს. ამის შესახებ ცნობის მიღებისთანავე კოლუბაკინი ამ სოფლისაკენ გაეშურა სახაზო ბატალიონის ასეულითა და კაზაკების ერთი ასეულით. ქარის მოახლოებისას აჯანყებულები ჩასაფრდნენ ერთ-ერთ ძველ ციხე-სიმაგრეში და სროლა აუტეხეს სამხედრო ნაწილებს. მთავრობის ქარის ნაწილები იერიშზე გადავიდნენ, შეიჭრნენ ციხე-სიმაგრეში და სისხლისმღვრელი შეტაკება დამთავრდა იმით, რომ ბრძოლის ველზე დარჩა 15 მოკლული, ამდენივე დაიჭრა, ხოლო 50 კაცი შეპყრობილ იქნა.

კინჩხასა და ზანაში მეფის მთავრობის ჯარებთან აჯანყებულების შეიარაღებულ შეტაკებას მთავრობის მოხელეები ეკატერინე დადიანსა და მის მომხრე თავად ჩიქოვანებს აბრალებდნენ. მოთავედ კი ცნობილი იქნა თავადი ივანე ჩიქოვანი, რომელიც ამ საბაბით შემდგომ კიდევ დააპატიმრეს და გადაასახლეს ტამბოვში. აღსანიშნავია, რომ ივანე ჩიქოვანის მიმართ ბრალდება არ იყო დასაბუთებული.

როგორც ვთქვით, აგვისტოში ეკატერინე დადიანი გლეხობას დაჰპირდა ღალის, ბეგრისა და სხვა გადასახადების განახევრებას, თუ ისინი მეფის ჯარების წინააღმდეგ იმოქმედებდნენ. ეკატერინეს ამ დაპირებამ ვერ

ჰმოვა მხარდაქერა თავადაზნაურობაში. რადგან მას არ სურდა არც გადასახადების განახევრება და არც გლეხობის მიმართ დათმობაზე წასვლა; მით უმეტეს, როცა მთავრობის სამხედრო ნაწილები მტკიცედ იცავდნენ სამეგრელოს მეზატონეების ინტერესებს. თავადაზნაურობის კლასი ახლა არა ეკატერინესა და ჩიქოვანებში ხედავდა ძალას, არამედ მხოლოდ მეფის მთავრობაში. აი, რატომ აღმოჩნდა უნიადაგო ეკატერინესა და მისი მომხრე ჩიქოვანების მოძრაობა. აი, რატომ არ მისცა ეკატერინესა და მის მომხრეებს სასურველი შედეგი მათმა ფანდმა.

მაგრამ მეფის მთავრობამ კი ეს ფანდი თავის სასარგებლოდ გამოიყენა: აჯანყება და შეიარაღებული შეტაკებები ეკატერინესა და ჩიქოვანებს დააბრალა და ამ მოტივით ეკატერინე აიძულეს დაეტოვებინა სამეგრელო.

მიუხედავად ამისა, კარიერის მაძიებელმა მთავრობის მოხელეებმა მაინც ვერ შესძლეს მიეჩქმალათ აჯანყების სოციალური ხასიათი და იგი აეხსნათ მხოლოდ როგორც ეკატერინესა და მისი მომხრეების მიერ გლეხობის წაქეზებისა და შეგულიანების შედეგი.

ოქტომბერ-ნოემბრის თვეებში მთავრობის სამხედრო ნაწილებმა გადამწყვეტი ზომები მიიღეს სამეგრელოს შეიარაღებული აჯანყების ჩასაქრობად, მაგრამ კოლუბაჰინის „ადმინისტრაციული გალაშქრება“ ჯერ კიდევ მიზანს ვერ აღწევდა; გლეხებსა და მეზატონეებს შორის ბრძოლა განუწყვეტლივ მიმდინარეობდა. ამის შესახებ ცნობებს გვაწვდის ქუთაისის არქივში დაცული დოკუმენტი, სოფელ ახუთში მცხოვრები გლეხის

მოქალაქის სისონიკა საჯაიას საქმის შესახებ. დოკუმენტში ცხადყოფილია, თუ აჯანყების ხანგრძლივობამ რამდენად ღრმად დანერგა გლეხობაში მებატონეებისადმი დაუმორჩილებლობის სულისკვეთება და როგორ უსწორდებოდნენ ყმა გლეხები თავიანთ მებატონეებს.

მებატონეები თავიანთ ყმებს მთავრობის დახმარებით იმორჩილებდნენ, რაც საბოლოო ანგარიშში იწვევდა შეტაკებას მებატონეებსა და გლეხებს შორის. სოფელ ახუთის თავად ვახტა ლევანის-ძე ჭაიანის მოქალაქე სისონია მორდვის-ძე საჯაიამ აჯანყების დღიდან თავი დააღწია ბატონის სამსახურს, მაგრამ ჭაიანი თავისას არ იშლიდა და მისგან სამსახურს მოითხოვდა. 24 აგვისტოს საჯაიამ გადაწყვიტა მოეკლა ჭაიანი. სალამოს, როცა ჭაიანი დასაძინებლად დაწვა ოთახში, საჯაია თოფით ხელში მიაღდა მის სახლს და სარკმლიდან ესროლა მძინარეს. ჭაიანი მარჯვენა მკლავში დაიჭრა. მოქალაქე კი გაიქცა. თავადებმა მთელი სოფელი გაჩხრიკეს და მიაგნეს საჯაიას იმით, რომ ახალგასროლილი თოფი აღმოაჩნდა სახლში. საჯაია დაიჭირეს. ჯერ სენაკის საპატიმროში ჩასვეს, 1857 წ. 12 ნოემბერს კი გადაგზავნეს ქუთაისის ციხეში.

მისი საქმე გაარჩია ქუთაისის საგუბერნიო სასამართლომ და ბრალდებულს 15 წლის სისონია საჯაიას მიუსაჯა 80 როზგი პოლიციური წესით, მთელი ქონების კონფისკაცია და 20 წლის კატორღა¹³⁰.

1. „საქალაქო არქივი, ქუთაისი, ფონდი 16, საქმე 1, ფურც. 11.

აღსანიშნავია, რომ სასამართლოს განაჩენი განიხილა მთავრობის სენატმა და კიდევ მიუმატა 20 როზგი.

მაგრამ სისონია საჯაია განაჩენის სისრულეში მოყვანამდე გაიქცა ქუთაისის ციხიდან შვიდ პატიმართან ერთად. იგი 1864 წლამდე იმალებოდა. 1864 წელს კი უკვე 22 წლის ვაჟაკი, თვითონ გამოცხადდა ზუგდიდის სამმართველოში, რათა 1864 წელს კავკასიის ომის დამთავრებასთან დაკავშირებით მეფის ამნისტიის საფუძველზე განთავისუფლებული ყოფილიყო სასჯელისაგან. იგი იმავე დღეს დააპატიმრეს, მაგრამ დეპარტამენტმა ნება დართო ამნისტიის საფუძველზე დაებრუნებინათ თავის სოფელში პოლიციის ზედამხედველობის ქვეშ.

24 ოქტომბერს სოფელ ზანაში გლეხის განიარაღების დროს მოკლულ იქნა აზნაური დათიკა გაბუნია. როგორც საქმიდან ჩანს, აზნ. გაბუნიამ გლეხ ნანეიშვილს უბრძანა ჩაებარებინა მისთვის დამბაჩა. ამას მოჰყვა დამბაჩის გასროლა. გაბუნია იქვე დაეცა ტყვიით გაჩეხილი. საქმე გადაეცა ქუთაისის საგუბერნიო სასამართლოს; გლეხი დაისაჯა.

წინააღმდეგობის მსგავს ფაქტს ჰქონდა ადგილი 7 ნოემბერს. როცა გლეხები არ დაემორჩილნენ მემატონე ნიკო ხაინდრავას. ამ საქმეში მონაწილეობდნენ სოფ. ლეხაინდრავის მცხოვრებლები ხუხუ ბერიკასძე ბართაია, ივანე ხოდაგია, ხუტუ დანელია, ხუტუ სანაია და სხვ.

ბართაია არ დაემორჩილა მემატონის განკარგულებას გადასახლების გადახდის შესახებ. როცა ხაინდრა-

ვამ ხელი მოჰკიდა ბართაიას პოლიციაში წასაყვანად. ბართაია მებატონის წვერებს სწვდა და სხვა გლეხების დახმარებით სცემა. „აღნიშნული ბართაია ყოველთვის არც მე და არცა ვისმეს ნაჩაღნიკთაგან არ ემორჩილების“¹³¹, — განაცხადა მებატონემ მთავრობასთან.

ბართაია შეიპყრეს და ჩასვეს სენაკის საპატიმროში. მებატონე ხაინდრავას წინადადებით გლეხი ბართაია დასჯილ იქნა როზგის 50-წერ დარტყმით. ამის მერე ჩააბარეს მებატონეს და უბრძანეს გადაეხადა გადასახადები და შეესრულებინა ყველა ვალდებულება.

ოქტომბერ-ნოემბერ-დეკემბერში ასევე ეწინააღმდეგებოდნენ თავად ელიზბარ დადიანს სამთავრო გლეხები — პაჭკორიები, გუნიები, წულესქირიები და ჩიქოვანები. ისინი არ იხდიდნენ ღალას, ბეგარასა და სხვა საბატონო გადასახადებს.

აჯანყებულ გლეხთა ბრძოლის ამგვარ ეპოზიდებს, როგორც საქმეებიდან ჩანს, ოქტომბერ-ნოემბერში მასობრივი ხასიათი ჰქონდა¹³². ისინი ზოგჯერ ფართო შეტაკების ხასიათს იღებდნენ, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა სოფელ ნახუნუსა და ზუმში.

აჯანყების ჩაქრობის პერიოდში (ოქტომბერ-ნოემ-

¹³¹ საქალაქო არქივი, ქუთაისი. ფონდი 16, საქმე 1, ფურც. 9

¹³² მიუხედავად მთავრობის დროულად მიღებულ ღონისძიებისა, სამეგრელოს გლეხთა აჯანყებამ გამოძაბილი ჰყოვა მოსახლეურ იმერეთის გლეხობაში და ამავე პერიოდში, 1857 წლის ნოემბერში, საბატონო გლეხების მღელვარება დაიწყო ქუთაისის მაზრის ამაღლების რაიონში, მას ჰქონდა სამეგრელოს გლეხთა მებატონეების წინააღმდეგ ბრძოლის ანალოგიური ხასიათი. ერთდროულად მღელვარებამ იფეთქა ბაღდათის რაიონშიც. მთავრობამ მიიღო მკაცრი ზომები აღნიშნულ აჯანყებათა ჩასაქრობად.

ბერი) მეფის მთავრობის ძალაუფლების სამეგრელოში განმტკიცებასთან ერთად ნახუნუს მებატონეებიც შეუდგნენ თავიანთი საბატონო უფლებების აღდგენას. მებატონე ფალავებმა კვლავ შემოიღეს „გოჭკომური“. ახალი ღვინის მოსავლისას თავადები იწყებდნენ სოფელში თარეშს და გლეხების ხარჯზე იკვებებოდნენ მთელი ამალით. გლეხებმა წინადადება მისცეს მებატონეებს ხელი აეღოთ ამ გამაჩანაგებელ თარეშზე, ე. ი. ნებაყოფლობით შეეწყვიტათ ბეგარა — „გოჭკომური“ და წასულიყვნენ მათი ოჯახებიდან. სანამ ეს მათ შორის შეტაკებას არ გამოიწვევდა. ფალავებმა, რასაკვირველია, ეს არ შეასრულეს და აცნობეს მთავრობას.

გარდა ამისა, ფალავები გლეხებისაგან მოითხოვდნენ მოახლეობის აღდგენას და სხვა საბატონო ვალდებულებების შესრულებას.

ერთხელ მებატონე გიორგი ფალავამ, რომელიც „გოჭკომურის“ წესით გლეხი ცანავას ოჯახში იმყოფებოდა, შეუმჩნევლად 9 წლისა და 10 წლის გოგონებს წითელი ძაფი შეაბა კისერზე, რაც საბატონო ადათის მიხედვით ნიშნავდა, რომ ყელზე წითელძაფშებმული გოგონები მისი „მოახლენი“ ხდებოდნენ და მათი სახლში წაყვანის ან გაყიდვის უფლება ეძლეოდა. როცა ამ საზარელ ამბავს თვალი მოჰკრა ბავშვების მამამ, ატეხა ყვირილი: „ძმებო! მიშველეთ, მებატონეები ისევ ძველებური წესის აღდგენას ეწევიანო“. ძახილზე თავმოყრილი გლეხები მიესიენ მებატონე ფალავებს და რითაც შეძლოთ შუბრალებლად სცემეს. ამ დროს მცირერიც-

ხოვანი რაზმით გამოჩნდა ოლქის უფროსის თანაშემწე კულვანოვსკი, რომელიც აქ მოწვეული იყო ფაღავე-ბის მიერ.

საქმის გამოსარკვევად მოხელე კულვანოვსკიმ მოითხოვა დასაკითხავად მასთან გამოცხადებულიყვნენ ცანავეები. ამ მოთხოვნას არ დაემორჩილნენ გლეხები და მთას შეათარეს თავი. კულვანოვსკიმ სოფლიდან გასულ მეამბოხე გლეხებს სამკერ გაუგზავნა მოციქულები, მაგრამ ისინი კატეგორიულ უარს აცხადებდნენ მასთან მისვლაზე და მოციქულებს ამოხოცვით დაემუქრნენ იმ შემთხვევაში, თუ არ შეწყვეტდნენ მოციქულობას.

ოლქის უფროსის თანაშემწე ხედავდა, რომ მშვიდობიანი გზით საქმის მოგვარება არ ხერხდებოდა, ამიტომ განკარგულება გასცა მეამბოხე გლეხთა ოჯახების წევრთა შეპყრობისა და განსაკუთრებულ სახლში მათი მოთავსების შესახებ¹³³. ფიქრობდა ამ ზომით აჩანყებულები აეძულებინა მასთან გამოცხადებულიყვნენ.

მართლაც, მთიდან ჩამოსულ მეამბოხეთა მოთავეები ოლქის უფროსის თანაშემწესთან გამოცხადდნენ. მან გლეხებისაგან მოითხოვა, რომ მათ ფაღავეებისათვის შეესრულებინათ მის მიერ უწყებით განსაზღვრული ვალდებულებანი, რომელთა შორის იყო მებატონეთა ცხენების მოვლის ვალდებულებაც. გლეხებმა ყოველივე ეს სამძიმოდ ჩათვალეს და უარი განაცხადეს შესრულებაზე და კვლავ გავიდნენ სოფლიდან; მოუწოდეს დანარჩენ გლეხებსაც, რათა შეერთებოდნენ მათ. არ

¹³³ ცსსა, ლენინგრადი, ფონდი. 1268, საქმე 433, ფურც. 6.

დამორჩილებოდნენ ოლქის უფროსის განკარგულებას და ყოველივე ღონე ეხმარათ ხალხის ამხედრებისათვის.

აჯანყებისათვის საბაზად მათ გამოიყენეს კულვანოვსკის მიერ მემამბოხეთა ოჯახის წევრების დატყვევება. ამის გარდა, განუმარტეს გლეხობას, რომ ოლქის უფროსის ხელშეწყობით მებატონეებმა უკვე მიაღწიეს თავიანთ მიზანს და დაიწყეს მოახლე ქალების შეგროვება.

მემამბოხე გლეხებმა, პირველ რიგში, განიზრახეს თავს დასხმოდნენ იმ სახლს, სადაც მთავრობას დამწყვდეული ჰყავდა მათი ოჯახების წევრები, გაენთავისუფლებინათ ტყვეები და შემდეგ დაეწვათ შენობა. ხანძარი უნდა გაეჩინათ აგრეთვე იმ სახლისათვის, სადაც დაბინავებული იყო ოლქის უფროსის თანაშემწე კულვანოვსკი და განედევნათ იგი სოფლიდან თავის რაზმიანად.

ამ ამოცანის შესრულებისათვის შეიარაღებულ გამოსვლას სათავეში ჩაუდგნენ ბასაია, თებოია, სტეფანე და ბათაია ცანავეები. აჯანყების საერთო წინამძღოლად არჩეულ იქნა ბასაია ცანავე.

დაახლოებით, დეკემბრის ბოლო რიცხვებში 50 კაცისაგან შემდგარი მემამბოხეთა რაზმი თავს დაესხა საპყრობილედ გამოყენებულ სახლს, გაათავისუფლა ტყვეები და შემდეგ ცეცხლის აღში გახვია სახლი-საპყრობილე. ასეთივე ბედი ეწია ოლქის უფროსის თანაშემწის სადგომს. ხანძრის ჩასაქრობად მოსულ თავადაზნაურობას აჯანყებულთა რაზმმა შეიარაღებული წინააღმდეგობა გაუწია. ხელჩართული შეტაკების შედეგად გლეხებმა გაიმარჯვეს. ოლქის უფროსის თანაშემწე

კულვანოვსკი თავისი რაზმითა და თავადაზნაურებით სოფლიდან გარეკეს. გაქცეულთა დევნაში მონაწილეობა მიიღო ამ სოფლის ყველა გლეხმა. ისინი მთავრობის რაზმს ზურგში ჯოხების ცემითა და ქვების ტყორცნით მიერეკებოდნენ¹³⁴.

ამ დროს ოლქის უფროსი ორპირში იმყოფებოდა. კულვანოვსკიმ მას შიკრიკის ხელით გაგზავნილი წერილით აცნობა შექმნილი ვითარება.

ოლქის უფროსმა გენერალ კოლუბაკინს შეატყობინა არსებული მდგომარეობა და სთხოვა ნახუნუში აჯანყების ჩასაქრობად სასწრაფოდ გაეგზავნა კაზაკების ასეული და სახაზო ბატალიონის ასეული. თვითონ კი, მიუხედავად კოკისპირული წვიმისა, გათენებამდე ნახუნუსაკენ გასწია. მას ახლდნენ თარჯიმანი. იასაულები სიკო და თეიმურაზ თოფურიები და კაზაკები. მასთან ერთად ნახუნუში მივიდა კაზაკების ასეული თავად ნაკაშიძის მეთაურობით. ამასობაში კულვანოვსკის რაზმიც გამოჩნდა. მათ შეემატა სახაზო ბატალიონის ერთი ასეული პორუჩიკ კრიტსკის მეთაურობით.

ამგვარად, მთავრობამ ნახუნუში თავი მოუყარა საკმაოდ ძლიერ სამხედრო ძალას.

მებატონე ფალავებმა ოლქის უფროსისაგან მოითხოვეს მკაცრად გასწორებოდნენ აჯანყებულებს. ოლქის უფროსს ფალავებმა შემდეგი სიტყვით მიმართეს: „გლეხები ღმერთმა ფალავებისათვის გააჩინა ისე. რო-

¹³⁴ ცხსა, ლენინგრადი, ფონდი 1268, საქმე 433, ფურც. 7.

გორც ძროხა, ცხენი და სხვა ცხოველი ადამიანისათვის. ცხოველი ხანდისხან ნებიერებას და ურჩობას იჩენს, მაგრამ მას ჯოხით ამშვიდებენ, ასევე საჭიროებს გლეხის დამშვიდებაც. როგორც ცხოველისაგან ადამიანი არ გამოიჭრება, ისე გლეხებისაგან ადამიანი“¹³⁵.

სამხედრო ნაწილების მოახლოებისთანავე აჯანყებულებმა თავი შეაფარეს უღრან ტყესა და მიუვალ მთებს. საჭირო იყო მათი იქიდან გამოტყუება, ამისათვის ოლქის უფროსმა, რომელსაც გენერალმა კოლუბაკინმა აჯანყების ჩაქრობის ხელმძღვანელობა დაავალა, ორი ხერხი იხმარა: ერთი — დიპლომატიური, მეორე — საეგზეკუციო-პოლიციური.

აჯანყებულთა ოჯახებში ჩაყენებული იქნა ეგზეკუცია. ჯარისკაცები რბევა-აწიოკებით აჩანაგებდნენ მშრომელ მოსახლეობას. ძმების იასაულ თოფურიების მეშვეობით მთავრობის მიერ აჯანყებულებთან დიპლომატიური მოლაპარაკება გაიმართა.

აჯანყებულებმა მთავრობას განუცხადეს, რომ ისინი თავიანთ ოჯახებში მხოლოდ იმ შემთხვევაში დაბრუნდებოდნენ, თუ მათ გარანტიას მისცემდნენ, რომ საქმის გარჩევამდე არ დაისჯებოდნენ. თეიმურაზ თოფურიამ ნახა აჯანყების მეთაური ბასაია ცანავა და პირადად მასთან აწარმოა მოლაპარაკება. მთავრობასთან გამოცხადებაზე ცანავა თანხმდებოდა იმ შემთხვევაში. თუ არ დარჩებოდა მოტყუებული და შესრულებული იქნებოდა აჯანყებულთა მოთხოვნა, საქმის გარჩევამდე

მათი არდასჯის შესახებ. ამისათვის მან თოფურის მო-
თხოვა „ძმადნაფიცობის“ აღთქმა სპეციალური ფიცის
მიღებით (ძმობილობა). ასეთი გზით ბასაია ცანავას
შეპყრობის შესახებ ოლქის უფროსისაგან სანქციის
მიღების შემდეგ, თეძურაზ თოფურია მღვდლის თან-
ხლებით აჯანყებულთა ბანაკში მივიდა და მისცა ცანა-
ვას „ძმობილობის“ ფიცი, რის შედეგად თოფურიამ
ცანავა ოლქის უფროსს წარუდგინა. „ძმადნაფიცობის“
იმედით სხვებიც დაბრუნდნენ. ასეთი მუხანათური
ოინით მთავრობამ შეიპყრო ბასაია და კიდევ ორი მო-
თავე — თებოია და სტეფანე ცანაეები. ბათაია ცანავა
კი გაიქცა და მთავრობამ ვერ შეძლო მისი დაპატიმრება.

აჯანყების დანაჩენი მონაწილეების მიმართ გამო-
ყენებული იქნა როზგი და საპყრობილე. ამის შესახებ
1858 წლის 24 თებერვალს მეფისნაცვალმა ატყობინებ-
და კავკასიის კომიტეტის თავმჯდომარეს: მიღებული ზო-
მებით „წესრიგი“ სოფ. ნახუნუში აღდგენილია. ნახუ-
ნუს აჯანყების ჩაქრობას მთავრობა ორ კვირას მოუწ-
და. იგი დამთავრდა 1858 წლის იანვრის პირველ ნახე-
ვარში. ამ აჯანყებით შეშინებული მთავრობა იძულე-
ბული გახდა დათმობაზე წასულიყო და საგადასახადო
დებულებიდან გამორიცხული იქნა „გოჭკომურისა“ და
„მოახლის“ ვალდებულება. როგორც ვხედავთ, გლეხო-
ბამ ნაწილობრივ მაინც მიაღწიეს მიზანს.

კოლუბაყინმა ფალავები მასთან მოიწვია და გაათრ-
თხილა. არ დაერღვიათ ახალი ღებულება და თუ ისინი
ამას არ შეასრულებდნენ, ეს კვლავ მღელვარების მი-
ზეზი გახდებოდა და მაშინ ეს გამოიწვევდა მათთვის მა-

მულების ჩამორთმევას და მეურვეობისათვის გადაცემას.

ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის შუამდგომლობის საფუძველზე მეფისნაცვალმა კავკასიის კომიტეტს სთხოვა ბასაია, თეობია და სტეფანე ცანავები 5 წლით გადაეგზავნა რუსეთის იმპერიის შიდა გუბერნიებში საპატიმრო ასეულში, ხოლო 5 წლის შემდეგ პოლიციის ზედამხედველობის ქვეშ დაეტოვებინათ, სანამ სამეგრელოში არ შეიქმნებოდა ამისათვის შესაფერისი ვითარება.

რუსეთის იმპერატორმა დაამტკიცა განაჩენი და ეცნობა შინაგან საქმეთა სამინისტროს სათანადო განკარგულებისათვის. განაჩენი სისრულეში იქნა მოყვანილი.

აღსანიშნავია, რომ ბატონყმობისაგან განთავისუფლების იდეა ამ დროს დიდ გამოძახილს პოულობდა გლეხობაში. უეჭველია, რომ მეფის მთავრობის მიერ რუსეთში ბატონყმობის გაუქმებისათვის 1857 წელს გადადგმული ნაბიჯი არ გამოპარვია ბატონყმობის უღელქვეშ მგმინავ ქართველ გლეხობას. ამასთან ამ ამბავმა უთუოდ თავისი გავლენა მოახდინა სამეგრელოში გლეხთა აჯანყების შემდგომ მსვლელობაზე.

ლენინგრადის ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცული დოკუმენტი საშუალებას იძლევა რამდენადმე ვავარკვიოთ ეს საკითხი. ამ საბუთიდან ჩანს, რომ სოფელ ზუმის მესამბოხე გლეხებში ლევან ლემონჯავა ეწეოდა აგიტაციას იმის შესახებ, რომ არ დამორჩილებოდნენ მებატონეებს, არ გადაეხა-

დათ ღალა, ბეგარა და სხვა გადასახადები და ამით ისინი მალე თავისუფლებას მოიპოვებდნენ¹³⁶.

მასალებში მოცემულია, რომ დეკემბრის ბოლო რიცხვებში მღელვარებამ ისევ თავი იჩინა აგრეთვე სოფელ ზუმში თავად ჩიქოვანების ყმა გლეხობაში. ამ სოფლის 40 კომლი აჯანყების დღიდან, როგორც საერთოდ სამეგრელოს ყველა გლეხი, უარსაცხადებდა ადათით განსაზღვრულ საბატონო გადასახადებზე. როგორც საბუთებიდან ირკვევა, 1857 წლის მიწურულში და 1858 წლის დასაწყისში ამ გლეხებმა, იცავდნენ ჯა თავიანთ გადაწყვეტილებას, „შეუპოვარი წინააღმდეგობა გაუწიეს მთავრობასა და მებატონეების საპოლიციო ორგანოებს“¹³⁷.

როგორც ჩანს, ნახუნუს გლეხობის მიერ მებატონეების მიმართ გაწეული წინააღმდეგობის ანალოგიას წარმოადგენს სოფელ ზუმის გლეხობის მოქმედება. საბუთი იმაზეც მიგვითითებს რომ აქ შეიარაღებულ შეტაკებასაც ჰქონია ადგილი. ზუმელთა მღელვარება იმდენად სერიოზული ყოფილა, რომ ადგილზე სამხედრო ნაწილების თანხლებით პირადად გამგზავრებულა ოლქის უფროსი და მღელვარების ჩასაქრობად იარაღი გამოუყენებია.

მღელვარების ჩაქრობის შემდეგ ოლქის უფროსი თვითონ შეუდგა საქმის კვლევა-ძიებას დამნაშავეთა შეპ-

¹³⁶ ლევან ლემონჯავა თავადების მიერ დაპატიმრებული ყოფილა ჯერ კიდევ 1857 წლის აჯანყებამდე, იხ. ცსსა. თბილისი, ფონდი 416, საქმე 41, ფურც. 26.

¹³⁷ ცსსა, ლენინგრადი, ფ. ფონდი 1268, საქმე 433, ფურც. 9.

ყრობისა და სოფლიდან მათი გასახლების მიზნით. გამოძიებიდან გამოიკვეა, რომ მღელვარების მთავარი წინამძღოლი იყო ამავე სოფლის მცხოვრები ზემოხსენებული ლევან ლემონჯავა. რომელიც თანასოფელთა შორის სისტემატურად ეწეოდა აგიტაციას თავადი ჩიქოვანების წინააღმდეგ, მოუწოდებდა გლეხებს არ დამორჩილებოდნენ მებატონეებს, არ შეესრულებინათ ვალდებულებანი და თუ ისინი ამას გააკეთებდნენ, პირდებოდა, თავისუფლებას მოიპოვებთო. მან ამგვარი წაქეზებით აამბოხა ზუმელები და მღელვარებას თვითონ ჩაუდგა სათავეში¹³⁸.

ეს საინტერესო ფაქტი ჩვენ მიერ ადგილზე იქნა შემოწმებული. ერთერთმა ზუმელმა გლეხმა, 96 წლის მერაბ ლემონჯავამ განაცხადა, რომ მან ლევან ლემონჯავას შესახებ გადმოცემით შემდეგი იცის.

„ლევანა თავისუფლების მოყვარული ადამიანი იყო. მონაწილეობდა უტუია მიქავას მიერ დაწყებულ აჯანყებაში. ცოლშვილი არ ჰყავდა. ლალა-ბეგარას არ იხდიდა. ხშირად მიდიოდა საბეგრო სამუშაოზე გაყვანილ გლეხებთან და ეუბნებოდა მათ, რომ მებატონე ჩიქოვანებს ნუ დაემორჩილებითო და ნურც ლალა-ბეგარას შეუსრულებთო და მალე თავისუფლების ქაღალდს მე ჩამოგიტანთო. მართლაც, თავისუფლების ქაღალდი კი ჩამოეტანა. მაგრამ ჩიქოვანებს წაერთმიათ. ლევანა რუსის მთავრობას დაუპატიმრებია და ციმბირში გადაუსახლებია. იქიდან იგი არ დაბრუნებულა“¹³⁹.

¹³⁸ ცსსა, ლენინგრადი, ფონდი 1268, საქმე, 433 ფურც 10—11.
¹³⁹ ჩხოროწყუს რაიონის ს. ზუმის კიროვის სახ კოლმეურნე მერაბ ლემონჯავას 1948 წლის 25 აგვისტოს ნაამბობი

როგორც საბუთებიდან ირკვევა მეფისნაცვალს ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორისაგან ზუმის მღელვარების შესახებ ცნობის მიღების შემდეგ ბრძანება გაუცია, რათა ლევან ლემონჯავა ორი წლით გადაესახლებინათ რუსეთის იმპერიის შიდა გუბერნიაში საპატიმრო ასეულში და ვადის დამთავრების შემდეგ იქვე დაეტოვებინათ პოლიციის ზედამხედველობის ქვეშ, სანამ მისი სამშობლოში დაბრუნებისათვის არ შეიქმნებოდა შესაფერისი ადგილობრივი ვითარება, ე. ი. ბატონყმობის გაუქმებამდე. კავკასიის კომიტეტის წარდგენით ალექსანდრე II დაამტკიცა ბარიატინსკის განკარგულება ლევან ლემონჯავას გადასახლების შესახებ. გადასახლებიდან ლევან ლემონჯავა არ დაბრუნებულა.

ამგვარად, ნახუნუსა და ზუმის მღელვარების ჩაქრობით დამთავრდა სამეგრელოს გლეხთა შეიარაღებული აჯანყება. მაგრამ ფეოდალურ-ბატონყმურ სისტემის წინააღმდეგ ბრძოლა საქართველოში ერთი წუთითაც არ შენელებულა. 1858—1859 წწ. მღელვარების ალი მოედო გორის მაზრის გლეხობას. განუწყვეტელი ბრძოლის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მომენტს წარმოადგენდა 1862 წ. აჯანყება გურიაში. 1863 წ. კვლავ აჯანყდნენ სენაკის ოლქის სოფ. თამაკონის გლეხები¹⁴⁰. 1858—1863 წწ. გლეხთა ანტიფეოდალურ გამოსვლებს ადგილი ჰქონდა თბილისის, თელავის, სიღნაღისა და საქართველოს სხვა მაზრებში.

¹⁴⁰ შ. ჩხეტია. გლეხების აჯანყება 1863 წ. სამეგრელოში მასალები საქ. და კავკ. ისტ. ნაკ I 1937.

3. აჯანყების მონაწილეებისა და მათი მეთაურების ბედი

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 1857 წლის დასასრულს მთავრობის სამხედრო ნაწილებმა გადამწყვეტი ზომები მიიღეს აჯანყებულთა წინააღმდეგ—ცეცხლითა და მახვილით გაუსწორდნენ მათ. ბრძოლის მანძილზე მთავრობამ შეიპყრო 650-ზე მეტი გლეხი — აჯანყების ყველაზე უფრო აქტიური მონაწილე. მათ მიმართ გამოიყენეს მკაცრი საპოლიციო ზომები. აქედან, როგორც საბუთებიდან ჩანს, 41 კაცს მიესაჯა რუსეთის შორეულ მხარეებში გადასახლება.

კოლუბაკინის შუამდგომლობით აჯანყების მთავარი ხელმძღვანელები: უტუ მიქავა, ლევან კვარაცხელია და კოჩა თოდუა მთავრობას უნდა გადაესახლებინა ციმბირში 15 წლის ვადით. მაგრამ ბარიატინსკის განკარგულებით მათ მიესაჯათ ათი წლით რუსეთის შორეულ მხარეში გადასახლება, ხუთი წელი საპატიმრო ასეულში მუშაობა და ხუთი წლით იქვე დატოვება პოლიციის ზედამხედველობის ქვეშ.

უტუ თოდუა უფრო გვიან შეიპყრეს. იგი საქმის გაურჩევლად შეცდომით კოჩა თოდუას მაგივრად გადაასახლეს. უკან დაბრუნების შესახებ განკარგულებამ გზაზე მოუსწრო და უტუ დატოვებულ იქნა კოსტრო-მაში ორი წლით პოლიციის ზედამხედველობის ქვეშ.

მთავრობის განკარგულებით არა ნაკლებ ათი წლით იქნენ გადასახლებული მიქელა თოფურიია—ვოლოგდის, ზაქარია ხაჯომია—ოლონეცკისა და ლათიკა გეგია—პერმის გუბერნიებში.

ცხრა გლეხს — გოგია ზარანდიას, ბიტუ ღვინჯი-
ლიას, მათე ჯოლოხავას, ივანე ჯოლოხავას, ბახუ ჩან-
გელიას, პეხუ კვარაცხელიას, გურუტია ქარაიას, ტო-
ტია გოგუასა და ტატუ გოგუას შეიარაღებული წინა-
აღმდეგობისათვის მიესაჯათ რვა წლით გადასახლება.

ოცი გლეხი — ბახუ კვარაცხელია, ჯოტო კვარაცხე-
ლია, მაქუია კვარაცხელია, ხუტუ კვარაცხელია, ქუჩუია
ხუბულია, თიყვა თორდია, ბულათია თორდია, ბუცა
ბერაძე, ფაშუტია ხაზალია, ჯუტუ ქობალია, ბებელია
რაფავა, თიყვა ლაგვილავა, ივანე ლაგვილავა, დათუ
ნაჭყებია, ივანე ნაჭყებია, ბეჩუნა როგავა, ბუჯა ქაცა-
რია, კიკო როგავა, ბიტუ ბუკია და ტოჩი მორგოშია
გადასახლებულ იქნა სამი წლით. მეფისნაცვლის გან-
კარგულება დამტკიცებულ იქნა იმპერატორ ალექსანდ-
რე II მიერ.

30 ნოემბერს ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორმა
განკარგულება გასცა მათი ტამბოვში გადაგზავნის შე-
სახებ. (ტამბოვი იყო გამანაწილებელი პუნქტი).

1858 წლის 16 იანვარს მეფისნაცვალმა შეატყობინა
ქუთაისის გუბერნატორს, რომ შინაგან საქმეთა სამი-
ნისტროს განკარგულებით უტუ მიქავა, ლევან კვარაც-
ხელია და კოჩა თოდუა გადასახლებულ არიან არხან-
გელსკის გუბერნიაში, ცხრა პატიმარი კოსტრომის გუ-
ბერნიაში, დანარჩენი ოცი პატიმარი კი კიევის გუ-
ბერნიაში¹⁴¹.

ხუთი წლით გადასახლება მიესაჯათ აგრეთვე ბიჯვა-

¹⁴¹ ცხრა, ლენინგრადი, ფონდი 1268, საქმე 433 ფურც. 24—30
ლევან კვარაცხელია არხანგელსკის გუბერნიაში არ გადაუგზავნიათ
რადგან მას გზაში კრილობა გაეხსნა და იგი ვოლოგდაში დასტო-
ვეს ათი წლით

ია კვავკინიას, ბათია ფილიპიას, ბასაია და სტეფანე ცანავებს. განაჩენის მიხედვით, გადასახლების ვადის დამთავრებისას ისინი იქვე დარჩებოდნენ, სანამ არ შეიქმნებოდა სათანადო პირობები მათი დაბრუნებისათვის. ციმბირში იქნა გადასახლებული ლევან ლემონჯავაც.

ქუთაისის საპატიმროდან გაიქცა სისონა საჯაია, რომელსაც მისჯილი ჰქონდა 20 წლის კატორღა. ასევე სასჯელს გაქცევით თავი დააღწიეს ბათია ცანავამ, ბათია ფილიპიმ, ნიკოია მებონიამ, გოგია ზარანდიამ და ტოტი გოგუამ. ფაშუტია ხაზალია კი გარდაიცვალა ქუთაისის სამხედრო ჰოსპიტალში.

გადასახლებულთაგან კოჩა თოდუა, ბიტუ ღვინჯილია. ივანე ჭოლოხავა, ბენუ მაგულიას-ძე კვარაცხელია, გურუტი ქარაია, ტატუ გოგუა და ბებელია როგავა გადასახლებაში გარდაიცვალნენ. სხვები დაბრუნდნენ სასჯელის მოხდის შემდეგ.

აჯანყების მთავარი ხელმძღვანელი უტუ მიქავა, მიუხედავად იმისა, რომ ჯანმრთელობის მხრივ მეტად მძიმე მდგომარეობაში იყო, მთავრობამ ვადის მოხდის შემდეგ ეტაპით თბილისში ჩამოიყვანა მხოლოდ 1867 წლის 14 იანვარს. იმავე დღეს თბილისის სამოქალაქო გუბერნატორმა იგი მოათავსა მეტეხის ციხეში. 11 თებერვალს მიქავას შესახებ მთავრობის მიერ ასეთი განკარგულება იქნა გაცემული: „სამეგრელოს მცხოვრები უტუ ჯოტოს-ძე მიქავა არ იქნას დაბრუნებული სამშობლოში, იგი თბილისში უნდა დარჩეს მხოლოდ ამა წლის 19 თებერვლამდე, ე. ი. სამეგრელოში საბა-

ტონო გლეხების განთავისუფლებამდე ბატონყმური და-
მოკიდებულებისაგან, და შემდეგ ციხეში მისი ყოფნის-
თვის მიზეზის უქონლობის გამო... მიქაეას უნდა დაერ-
თოს ნება დაბრუნდეს სამშობლოში“¹⁴².

როგორც ვხედავთ, დაახლოებით ათი წლის შემდე-
გაც მთავრობას ეშინოდა სამეგრელოში მიქაეას დაბრუ-
ნებისა. და ეს მან გაბედა მხოლოდ ბატონყმობის გაუქ-
მების შემდეგ. სამშობლოში დაბრუნებული მიქავა ხალ-
ხმა დიდი სიყვარულით მიიღო და მამასახლისადაც აირ-
ჩია. ამ თანამდებობას იგი ხალხის სასარგებლო საქმი-
ანობისათვის იყენებდა.

თავი მეხუთე

აჯანყების დამარცხების მიზეზები და მისი ისტორიული მნიშვნელობა

საქართველოში მე-19 საუკუნის პირველ ნახევრის მანძილზე მომხდარ გლეხთა აჯანყებებს შორის 1855-57 წლების სამეგრელოს გლეხთა შეიარაღებული აჯანყება ერთ-ერთ ყველაზე ძლიერ აჯანყებას წარმოადგენს, რასაც თავის დროზე გერცენის „კალკოლიც“ აღნიშნავდა. მან საქართველოში და, კერძოდ, სამეგრელოში საგრძნობლად შეარყია აბსოლუტურ-ფეოდალური წყობილება და მისი სოციალ-პოლიტიკური საფუძვლები.

თუ გავიხსენებთ აჯანყებაში მონაწილეთა რაოდენობას (20000 კაცი), აჯანყებით მოცული ტერიტორიის სიდიდეს და ბოლოს, იმ ფაქტს, რომ აჯანყების ჩაქრობისათვის მთავრობის სამხედრო ნაწილებს თითქმის ნახევარი წელიწადი დასჭირდათ, ნათელი გახდება, თუ რაოდენ ძლიერი იყო ჩაგრული გლეხობის ეს მასობრივი ამბოხება.

აჯანყების სიძლიერეს აგრეთვე მოწმობს ის გარემოებაც, რომ ამ ამბით დიდად იყვნენ შეშფოთებული მეფის ხელისუფალნი.

აი რას სწერს ბებუთოვი კოლუბაყინს ჯერ კიდევ აჯანყების ჩაქრობამდე: „...თბილისის „რაამბავია“ სა-

მეგრელოს ამბებზე ავრცელებს სხვადასხვა ხმებს; ამავე დროს ხმები დადის, რომ ეს აჯანყება სამეგრელოში ლეზულობს ფართო ხასიათს და რომ აწელელებულმა ხალხმა, შეგროვდა რა ოთხ ათას კაცამდე და უფრო მეტი რაოდენობითაც, სადღაც მოაწყო ბანაკი; ხმებია მომხდარ სროლაზე, დახოცილებზე და დაჭრილებზე... გთხოვთ მთელის გულწრფელობით მაცნობოთ ყველათ... რათა მთავრობამ იცოდეს, თუ როგორ მოიქცეს¹.

სამეგრელოს გლეხთა აჯანყების განსაცვიფრებელი გაქანებისა და მასობრიობის თავისებურება უნდა ვეძიოთ იმდროინდელ ისტორიულ კონკრეტულ ვითარებაში.

თავდაპირველად უნდა აღინიშნოს, კონკრეტული ისტორიული ფაქტორები, რომლებმაც ხელი შეუწყვეს აჯანყების გაშლა-გაფართოებას. პირველი ფაქტორი იყო ის, რომ ამ დროს გახრწნის გზაზე მდგომი სამეგრელოს ფეოდალური არისტოკრატია და მმართველი წრეები ურთიერთშორის კინკლაობითა და შუღლით იყო გართული, რამაც საგრძნობლად დაასუსტა მთავრის ძალაუფლება.

მეორე ფაქტორი მდგომარეობდა იმაში, რომ ყირიმის ომთან დაკავშირებით თურქების შემოსევამ უფრო გაამძაფრა კლასობრივი წინააღმდეგობა, ეკონომიური კრიზისი და ცხადჰყო ფეოდალური წყობილების სიღამპლე სამეგრელოში, ისევე როგორც მთელ საქართველოში.

¹ ცსსა, მოსკოვი, ფონდი 1110, საქმე 2, ფურც. 22.

მესამე ხელშემწყობ ფაქტორს წარმოადგენდა ის, რომ ამ დროს მეფის მთავრობას უკვე გადაწყვეტილი ჰქონდა სამთავროს ავტონომიის გაუქმება და ამ მიზნის მისაღწევად იგი აჯანყებულებს შენიღბულად უპირისპირებდა სამთავრო ხელისუფლებას, რათა აჯანყების საბაბით მას შემდგომ საშუალება ჰქონდა ჩარეულიყო სამთავროს საშინაო საქმეებში.

მაგრამ სამეგრელოს შეიარაღებული აჯანყების გამომწვევი მთავარი მიზეზები, მისი მასშტაბისა და ხასიათის განმსაზღვრელი პირობები ძირითადად უნდა ვეძიოთ ეპოქის თავისებურებაში, მებატონე თავადაზნაურობასა და მშრომელ გლეხობას შორის გამწვავებულ კლასობრივ წინააღმდეგობასა და დამოკიდებულებაში, რომელიც ამ დროს არსებობდა.

სამეგრელოს გლეხთა მასობრივი რევოლუციური მოძრაობა გაიშალა იმ დროს, როდესაც ბატონყმურმა ურთიერთობამ უკვე ამოწურა თავისი განვითარების შესაძლებლობა და გახრწნას, კრიზისს განიცდიდა. მთელ საქართველოში, კერძოდ, სამეგრელოში ამ დროს სასაქონლო-საეაქრო ურთიერთობის განვითარებასთან დაკავშირებით, ეკონომიკასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ადგილი ჰქონდა საგრძნობ ცვლილებებს, რაც თავის მხრივ აძლიერებდა გლეხობის ექსპლოატაციას.

სოციალურად და პოლიტიკურად უფლებაყრილი გლეხობა გამოსავალს მხოლოდ ბატონყმური ინსტიტუტის წინააღმდეგ ბრძოლაში ხედავდა, რაც 40-50-იან

წლებში კლასთა ბრძოლის სხვადასხვა ფორმით ელინდებოდა.

საბატონო გადასახადების გაზრდის შედეგად გამწვავებული კლასთა ბრძოლის უმაღლესი საფეხური იყო გლეხთა შეიარაღებული გამოსვლა, რომელშიც მონაწილეობდა სამეგრელოს თითქმის მთელი მშრომელი მოსახლეობა.

ეხებოდა რა გლეხების გაძლიერებულ ექსპლოატაციას გერმანიაში, ენგელსი წერდა: „მთავრების, თავდაზნაურების და ხუცეების ასეთი მძარცველობის წინააღმდეგ გლეხებმა მრავალი განცალკევებული აჯანყება მოახდინეს, ბოლოს 1525 წელს დიდმა გლეხთა ომმა ნიაღვარივით გადაუარა შვაბიას. ბავარიასა, ფრანკონიას“². მეზატონეებსა და ჩაგრულ გლეხობას შორის გამწვანებული ბრძოლით გამოწვეულ ასეთსავე ნიაღვარს წარმოადგენდა სამეგრელოს გლეხთა შეიარაღებული აჯანყება.

აჯანყება ატარებდა აშკარად გამოხატულ ანტიფეოდალურ ხასიათს, მასში ძირითადად მონაწილეობდნენ ყველა კატეგორიის გლეხები — აზატი, მსახური, მებეგრე და მოჯალაბე ე. ი. აჯანყების ძირითადი მამოძრავებელი ძალა საბატონო, სამთავრო და საეკლესიო ყმა გლეხებისაგან შესდგებოდა. ამას გარდა, აჯანყებაში მონაწილეობდნენ სასულიერო წოდების დაბალი ფენის წარმომადგენლებიც.

ეკატერინე ღადიანისა და ჩიქოვანების რეჟიმით უკმაყოფილო თავდაზნაურების ერთი ნაწილი აჯანყებას თანაგრძნობით შეჰყურებდა იმ ვარაუდით, რომ

² ფრ. ენგელსი, გლეხთა ომი გერმანიაში, თბ. 1932 წ. გვ. 175 - 176.

საბოლოო ჯამში აჯანყების მონაპოვარი მეფის მთავრობის დახმარებით მათ დაჩეხოდნათ.

მაგრამ აჯანყებულმა გლეხობამ თავადაზნაურობის ეს ნაწილი ახლოს არ გაიყარა, რადგან მათთვის ნათელი იყო თავადაზნაურობის ინტერესები. ეხებოდა რა გლეხთა ომს გერმანიაში, ენგელსი აღნიშნავდა: „მხოლოდ ბატონყმობისა მებეგრეობის სრულს მოსპობას, ყველა თავადაზნაურული პრივილეგიის მოსპობას შეუძლო სოფლის ხალხის დაკავშირება თავადაზნაურობასთან; მაგრამ თავადაზნაურობას, როგორც ყოველ პრივილეგიურ წოდებას, არაერთარი სურვილი არ ჰქონდა ნებაყოფლობით დაეთმო თავისი პრეროგატივები, მთელი თავისი განსაკუთრებული მდგომარეობა და თავის შემოსავლის წყაროების უდიდესი ნაწილი“³.

აჯანყებულთა პროგრამა ცენტრალურ მოთხოვნებად აყენებდა ბატონყმური ჩაგვრის ლიკვიდაციას და არა ფეოდალურ სახელმწიფოებრივი წყობილების დანგრევას.

გლეხთა აჯანყების შესახებ ლენინის მიერ ნათქვამი შემდეგი სიტყვები შეიძლება სამეგრელოს აჯანყებაზეც გავრცელდეს: „გლეხთა აჯანყება ჩააქრეს, რადგან ეს იყო ბნელი, შეუგნებელი მასის აჯანყება, რომელსაც არ ჰქონდა გარკვეული, ნათელი პოლიტიკური მოთხოვნანი, ე. ი. არ ჰქონდა მოთხოვნა სახელმწიფო წესწყობილების შეცვლისა... გლეხები აჯანყდნენ შეუგნებლად, მხოლოდ იმიტომ, რომ მოთმინებიდან გამო-

„ ფრ. ენგელსი, გლეხთა ომი გერმანიაში თბ. 1932 წ. გვ. 99.

ვიდნენ, რომ მათ არ უნდოდათ დახოცილიყვნენ უხმოდ და წინააღმდეგობის გაუწევლად“⁴.

წყაროები და საბუთები არ იძლევიან სრულ სურათს იმის შესახებ, თუ როგორ ხორციელდებოდა აჯანყებულთა პროგრამული მოთხოვნები დაკავებულ სოფლებში. ამის შესახებ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ მხოლოდ საბუთებში მოცემული ცალკეული ცნობებით. სახელდობრ: აჯანყებულები სოფლებში ყმებს ათავისუფლებდნენ ბატონის სამსახურისაგან, აუქმებდნენ მებატონეებსა და მათი მოხელეების ძალაუფლებას და სოფლის მმართველობას აკისრებდნენ გლეხების წრიდან შერჩეულ წარმომადგენლებს, რომელთაც ოფიციალური დოკუმენტების მიხედვით, მამასახლისები ეწოდებოდათ.

აჯანყების სტიქიურობა, გარკვეული პროგრამის უქონლობა უნდა აიხსნას ყმა გლეხების იმ მდგომარეობით, რომელიც მათ ექირათ ბატონყმურ საზოგადოებრივ წყობილებაში. ლენინი მიუთითებს, რომ „გლეხებს არ შეეძლოთ გაერთიანებულიყვნენ, მაშინ გლეხები სრულიად დაბეჩავებული იყვნენ სიბნელით, გლეხებს არ ჰყავდათ თანამემწენი და ძმები ქალაქის მუშებში, მაგრამ გლეხები მაინც იბრძოდნენ, როგორც ახერხებდნენ და როგორც შეეძლოთ“⁵.

სამეგრელოს გლეხთა აჯანყების დამარცხების მიზეზი ამ სტიქიურობაში მდგომარეობს.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ აჯანყების მთა-

⁴ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 6, 1949, გვ. 529.

იქვე, გვ. 526

ვარმა ხელმძღვანელმა უტუ მიქავამ, ლევან კვარაცხელიამ, უტუ და კოჩა თოდუებმა სრულიად გამოავლინეს გლეხთა მღელვარების ხელმძღვანელთა და ბელადების საუკეთესო თვისებები. მიუხედავად აჯანყებულთა სიმამაცისა და ხელმძღვანელთა დიდი ორგანიზაციული ნიჭისა, თავიდან არ იქნა აცილებული მრავალი სუსტი მხარე. მათ შორის მთავარი იყო აჯანყებულთა შორის მტკიცე კავშირის უქონლობა; არ ხდებოდა ერთდროულად ყველა სოფლის გლეხების აჯანყება, იქმნებოდა აჯანყების ლოკალური კერები; რაც პოლიციასა და მთავრობის სამხედრო ნაწილებს უადვილებდა აჯანყების ცალკეული კერების განადგურებას; აჯანყებულთა ჯარების ცალკეულ რაზმებად დაქუცმაცების შედეგად გადამწყვეტ მომენტში ვერ ხერხდებოდა ერთმანეთისადმი დახმარების გაწევა. როგორც ლენინი წერს: „ასწლობით მემამულეთა მონობაში მყოფ ხალხს არ შეეძლო ამდგარიყო და დაეწყო ფართო, აშკარა, შეგნებული ბრძოლა თავისუფლებისათვის. იმდროინდელ გლეხთა აჯანყებებს განმარტოებული, დაქუცმაცებული, სტიქიური „ჯანყის“ ხასიათი ქონდათ, და მათ ადვილად ახშობდნენ“ ⁶.

მიუხედავად იმისა, რომ აჯანყებულები თავიდან ადვილად უმკლავდებოდნენ თავადაზნაურობის წინააღმდეგობას, გადამწყვეტ მომენტში უპირატესობა მაინც მებატონეთა მხარეზე აღმოჩნდა. ეს იმიტომ, რომ აჯანყების წინააღმდეგ ბრძოლაში მებატონეები ეყრდნო-

⁶ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 17, გვ. 87

ბოდნენ ცენტრალიზებულ სახელმწიფოებრივ აპარატს — მოხელეებს, პოლიციას, ჯარს და ეკლესიას.

სამეგრელოს გლეხთა შეიარაღებული აჯანყების ისტორიული მნიშვნელობა მდგომარეობს იმაში, რომ იგი იყო საქართველოს გლეხთა ანტიფეოდალური გამოსვლების ერთ-ერთი რგოლი, რომელმაც, მართალია, სოციალური გადატრიალება ვერ მოახდინა, მაგრამ მან სხვა გლეხთა აჯანყებებთან ერთად შეარყია ფეოდალურ-ბატონყმური საფუძვლები და ხელი შეუწყო საქართველოში ბატონყმობის გაუქმების დაჩქარებას. „გლეხთა „ამბოხებებმა“, რომლებიც განთავისუფლებამდე ფართოვდებოდა ყოველ ათწლეულში, აიძულა პირველი მემამულე, ალექსანდრე II, ელიარებინა, სჯობს გავათავისუფლოთ ზევიდან, ვიდრე ქვევიდან დაგვამხობდნენო“⁷.

სამეგრელოს გლეხთა შეიარაღებულმა აჯანყებამ აგრეთვე მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა საერთო გლეხთა რევოლუციური მოძრაობის ისტორიაში. ეს აჯანყება მიმდინარეობდა, რუსეთში გლეხთა მოძრაობის საერთო აღმავლობის ვითარებაში, ამ ამბების თანამედროვე ენგელსი წერდა: „რუსეთის ისტორია მიიმართება ძალიან კარგად. ამჟამად სამხრეთშიაც მღელვარებაა“⁸.

სამეგრელოს გლეხთა აჯანყებას მაშინ მაღალი შეფასება მისცა ჟურნალმა „კოლოკოლმა“ რომელსაც გერცენი რედაქტორობდა.

⁷ ვ. ი. ლენინი. „საგლეხო რეფორმა“ და პროლეტარულ-გლეხური რევოლუცია, თბზულებანი, ტ. 17, 1951, გვ 12⁷.

⁸ Маркс и Энгельс сош. т. XXII. стр. 361. 1858 წლის 21 ოქტომბრის ენგელსის წერილი. მარქსისადმი.

წყაროები და ლიტერატურა

- გ. მარქსი — კაპიტალი, ტომი III, ნაწ. I და II.
- К. Маркс и Ф. Энгельс—Соч. том VIII.
- К. Маркс и Ф. Энгельс—Соч. том IX.
- К. Маркс и Ф. Энгельс—Соч. том X.
- К. Маркс и Ф. Энгельс—Соч. том XXII.
- ფრ. ენგელსი — გლესთა ომი გერმანიაში.
- ვ. ი. ლენინი. — თხზულებანი, ტომი 3.
- ვ. ი. ლენინი — თხზულებანი, ტომი 6.
- ვ. ი. ლენინი — თხზულებანი ტომი 17.
- ი. ჭავჭავაძე — ქართველი ერის ისტორია, წიგნი I, 1927.
- ი. ჭავჭავაძე — საქართველოს ეკონომიური ისტორია, წიგნი I, 1930.
- И. Джавахишвили—Политическое и социальное движение в Грузии в XIX веке, СПб, 1906.
- ი. ჭავჭავაძე — სოციალური ბრძოლის ისტორია საქართველოში, თბ. 1934.
- ს. ჯანაშია — გიორგი შარვაშიძე, კულტურულ-ისტორიული ნარკვევი, 1946.
- ნ. ბერძენიშვილი — დოკუმენტები საქართველოს სოციალურ ისტორიიდან, თბ. 1940.
- Н. Бердзенишвили—Очерк из истории феодальных отношений в Грузии, Тб. 1933.
- ლ. მუსხელიშვილი — დასავლეთ საქართველოს გლე-

- ხობის სოციალურ-ეკონომიური კატეგორიები. „ენ-
მიკის“ მოამბე, ტ. V-VI. 1940.
- შ. ჩხეთია — საგლეხო რეფორმის ისტორიისათვის სა-
ქართველოში, თბილისი, 1950.
- შ. ჩხეთია — გლეხთა აჯანყება სამეგრელოში, 1863 წ.,
მასალები საქართველოსა და კავკასიის, ნაკ. I, 1937.
- შ. ჩხეთია — რუსული მმართ. სისტემა საქართველოში,
საქ. სახ. მეზ. შრომები XII, თბ. 1944.
- შ. ჩხეთია — საქართველოში ბურჟუაზიული კულტუ-
რის გენეზისის საკითხისათვის, პუშკინის სახ. თბ.
სახელმწ. სამასწ. ინსტ. შრომები, III, 1943.
- შ. ჩხეთია — გლეხთა მოძრაობა გურიაში 1842 წელს,
„საისტორიო მოამბე“ № 7, 1953.
- შ. ჩხეთია — ნატურალური ბეგარის საკითხისათვის
რეფორმამდელ საქართველოში. პუშკინის სახ. თბ.
სახ. პედიინსტიტუტის შრომები, VI, 1949.
- გ. ხაქაპურიძე — გურიის აჯანყება 1841 წ., თბ. 1931.
- გ. ხაქაპურიძე — გლეხთა გამოსვლა სამეგრელოში
1857 წ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
შრომები VI, 1938.
- გ. ხაქაპურიძე — გლეხთა მოძრაობანი საქართველოში
მე-19 საუკ., თბ. 1933.
- ი. ცინცაძე — რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის
წარსულიდან. ისტ. ინსტ. შრომები, ტ. I, 1955.
- მ. კოლხიძელი — გლეხთა აჯანყება სამეგრელოში
1857 წ. და სახალხო ტრიბუნი უტუ მიქავა, თბ.
1926.
- ი. კეიშვილი — მასალები სამეგრელოს 1857 წლის
აჯანყებაში მონაწილეთა შესახებ, საისტ. მოამბე,
წიგნი II, თბ. 1925.
- ა. ლამბერტი — სამეგრელოს აღწერა, თბ. 1938.
- ნ. ნიკოლაძე — „რჩ. ნაწ.“ პუბლიცისტური წერილები,
ტომი I, 1930.
- ს. ხუნდაძე — ნარკვევები, თბ., 1941.

- ი. მეუნარგია — სამეგრელო დავით დადიანის დროს, თბ., 1939.
- კ. ბოროზდინი, რ. ერისთავი და მურიე — ბატონყმობა სამეგრელოში, თბ. 1927. (თ. სახოკიას თარგმანი).
- ს. მაკალათია — სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941.
- შ. მესხია — ზოგიერთი ცნობები სამეგრელოს გლეხთა 1857 წ. აჯანყების მონაწილეთა შესახებ. გაზ. „მებრძოლი“ № 184, ზუგდიდი, 1940.
- მ. ბარამია — „სამეგრელოს გლეხთა აჯანყება“, გაზ. „კომუნისტი“ № 134, 1937.
- მ. ღუმბაძე — სამეგრელოს სამთავრო 1803-1857 წ. წ., საკანდიდატო დისერტაცია 1942. ივ. ჭავჭავაძის სახ. ისტ. ინსტიტუტის ბიბლიოთეკა.
- ა. ქაროსანიძე — ჯანყი კინჩხაში 1856-1857 წ. წ., თბ. 1930.
- ი. კეიშვილი — სამეგრელოს პოლიტიკური ვითარება მე-19 საუკუნის 50-იან წლებში, ბათუმის სახ. პედ-ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, 1950.
- ე. ბურჭულაძე — საქართველოს დაყოფისა და დამონების ინგლისელ-თურქ დამპყრობთა გეგმების ჩაშლა, 1953.
- კ. წუთისოფლელი — გაზ. „სახალხო ფურცელი“, ისტორიული მოთხრობა. 1914-1915.
- მ. გაბრიჩიძე — საბატონო ყმების მღელვარება იმერეთში, 1857 წ. დოკუმენტები, „საისტორიო მოამბე“ I, თბ., 1945.
- პ. გუგუშვილი — კაპიტალიზმის წარმოშობა და განვითარება საქართველოსა და ამიერკავკასიაში, თბ., 1941.
- ი. გოგია — გლეხთა აჯანყება სამეგრელოში 1857 წ. ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის შრომები, ტომი I, თბ., 1947.
- ნ. დადიანი — დასტურლამა, თბ., 1897.

3. ხუბუა — „ხაჯალური“ და „დადიანური“, მასალები, ნაკ. II, თბ., 1933.
3. ჭიჭინაძე — ბატონყმობის ფაქტიური მასალები, ტომი II-III, თბ., 1924.
- ლ. ასათიანი — ცხოვრება აკაკი წერეთლისა, „მნათობი“ № 3, თბ., 1940.
- საჩაია — ურტუ მიქავა, ჟურნ. „ჩვენი თაობა“ № 12, თბ., 1938.
- დ. ლემონჯავა — 1850 წლის გლეხთა აჯანყება სუჯუნის მაზრაში. სოხუმის პედინსტიტუტი, XV სამეცნიერო სესია, 1954.
- ო. სოსელია — მასალები აგრ. ურთიერთობის ისტ. გვიანფეოდ. დას. საქართველოში (მასალები საქ. და კავ. ისტ-სათვის ნაკ. 31, 1954).
- В. Н. Иваненко—Гражданское Управление Закавказья. Тифлис, 1901.
- С. Авалиани—Крестьянский вопрос Закавказья. том I, 1912 и том II.
- К. А. Бороздин—Закавказские воспоминания. СПб, 1885 г.
- К. А. Бороздин—Крепостное состояние в Мингрелии. Записки Кавказского отд. Рус. геогр. общества, том VII, 1886 г.
- К. А. Бороздин—Омер-паша в Мингрелии, СПб, 1873 г.
- С. Эсадзе—Историческая записка об управ. Кавказом, том I и II, Тиф. 1907 г.
- И. Л. Бахтадзе—Свод. материалов, податное обложение Госуд. крестьян Закавказья края 1887 г.
- К. Д. Мачавариани—Путеводитель по Сухумского и Сухумскому округу, Сухум, 1913 г.
- И. Кипшидзе—Грамматика Мингрельского (Иверского) языка, СПб, 1914 г.
- А. А. Колубакина, Воспоминания, О. Н. П. Колубакине, жур. Исторический Вестник, 1894.

- Н. П. Колубакин**—По случаю крестьянского вопроса в Имеретии, Гурии и Мингрелии (чтение в имп. о-ве Ист. и древн. России при Моск. университете).
- А. И. Лаврентьев**—Военно-статистическое описание Кут. ген. губ. Мингрелии, Абхазии и Сванетии, СПб, 1858 г.
- Н. Дубровин**—История войны и владычества русских на Кавказе, том. I СПб, 1871 г.
- История народов СССР**—Россия в XIX веке, том II, Москва, 1940 г. (под редакцией проф. Нечкина).
- А. Фадеев**—Краткий очерк истории Абхазии, Сухуми 1934 г.
- Н. Б. Махарадзе**—Восстание в Имеретии 1919—20 гг. (материалы по истории Грузии и Кавказа, вып. 3, 1942 г.
- И. Г. Антслага**—Очерки по истории Абхазии XVII—XVIII веков, Сухуми, 1949 г.
- И. Г. Антслага**—Государств. крестьяне Грузии в первой половине XIX века.
- В. В. Гугушвили**—Сельское хозяйство и аграрные отношения, т. I, Тб. 1937 г.
- Д. М. Лемонджава**—Из истории крестьянского движения в Мегрелии в 40—50-х годах XIX века; Труды сух. пединст. им. А. Горького т. VII, 1954.
- Д. М. Лемонджава**—Воруженное восстание крестьян в Мегрелии в 1856—1857 гг. Автореферат диссертационной работы, 1950.
- Р. Эрнстов**—«О крестьянском сословии в Мингрелии» «Кавказская старина»—4—5. Тиф. 1873 г. февраль-март.

Р. Эристов—Путевые записки по Мингрелии. «Кавказская старина» № 3, 1873 г.

Р. Эристов—О привилегированных сословиях в Мингрелии, «Кавказская старина» № 6, 1873 г. март.

«Кавказ»—№ 13, 1875 г., январь.

Кавказский сборник— 3, 1873 г.

Рионели—Освобождение крестьян в Грузии, «Колокол» — 198, 1865 г.

«Тифлиские ведомости»—№ 24—26, 1831 г.

Д. Бакрадзе—Очерки Мингрелии. Самурзакана и Абхазии, «Кавказ» № 48, 49, 1860 г.

ბ. ღაღიანი — ქართველთ ცხოვრება, „ივერია“ № 5, 7, 9, 12, 14, 18, 1877.

გაზ. „დროება“ — „სამეგრელო გუშინ“ № 102, 104, 105, 1885.

Д. Кипиани, Мингрельский княжеский дом.

Акты Кавказской Археографической комиссии—т. II, III, IV, V, VI, VII, X, XI, XII.

II. საბარძივო მასალები

I. საქართველოს სსრ ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი:

ფონდი	415,	საქმე	94.
"	220,		1076
	4,		35.
	4,		1553.
	4,		655.
	4,		1798.
	4,	"	684.
	4,		654.
	4,		1473

ფონდი	4. საქმე	440.
	4,	35.
	4,	1511.
	4,	1343.
	4,	1721.
	4,	2099.
	4,	2106.
	3,	4763.
	44.	25.
	44,	132.
	44,	48.
	44,	26.
	44,	150.
	44,	42.
	44,	23.
	44,	53.
	44,	16.
	44,	4.
	44,	142.
	42, „	118.
	42,	187.
	1118, „	8.
	19,	205.
	19,	206.
	48,	26.
	220,	1069.
	235, „	1.
	1087, „	444.
	8/28.	4890.
	226,	1247.
	226. „	696.
	ОВД, „ „	178.
	1462, ყდა	2.

ქუთაისის საქალაქო არქივი:

ფონდი	16, საქმე	15.
	16,	49.
	16,	93.
	16,	75.
	16,	38.
	16,	1.
	16, „	66.
	16,	15.
	16,	358.
	8,	49.

ლენინგრადის ცენტრალური სახელმწიფო
საისტორიო არქივი:

ფონდი	1263, საქმე	302, ნაწ. 1.
„	1268, „	„ 443.
	1268, „	99.

მოსკოვის ცენტრალური სახელმწიფო
საისტორიო არქივი:

ფონდი	1110, საქმე	2.
	1110, „	3.
	1110,	4.

ნ. ჯუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული
მუზეუმის არქივი:

ფონდი	3, საქმე	4380.
„	3, „	4651.
	3,	4675.
	3, „	4362.

ფონდი 3, საქმე 4373.
 3, 4659.
 3, 4378.
 3, 4390.
 3, 3454.
 4, 4330.
 3, 4354.
 3, 4351.
 3, 4391.
 3, 4366.
 3, 4669.
 6, 112.
 6, 109.
 6, „ 113.
 6, 92.
 6, 93.

„ „ — „ „ 13-ა.

სამთავრო გლეხთა აღწერის საგადასახადო დაეთარი.
 1859-60 წ. წ. კამერალური აღწერა.

მოგონებანი გლეხთა აჯანყებაზე: ფონდი 6, აღწ. 1,
 საქმე 222.

შენიშვნებში დასახელებულ შემოკლებათა განმარტება

1. ცსა — ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი.
 2. ზმა — ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის არქივი.
 3. აქტები — კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტები.
-

ს ა რ ჩ ე მ ი

წინასიტყვაობა	5
თავი პირველი—სოციალურ-ეკონომიური ვითარება სამეგრელოში აჯანყების წინ.	7
თავი მეორე—გლეხთა მოძრაობანი სამეგრელოში აჯანყების წინ. 20	
თავი მესამე—თურქების შემოსევა და გლეხების მდგომარეობის გაუარესება სამეგრელოში	31
თავი მეოთხე—გლეხთა შეიარაღებული აჯანყება.	
1. აჯანყების პირველი პერიოდი	51
2. აჯანყების მეორე პერიოდი	137
3. აჯანყების მონაწილეებისა და მათი მეთაურების ბედი. 192.	
თავი მეხუთე—აჯანყების დამარცხების მიზეზები და მისი ისტო- რიული მნიშვნელობა.	196

Академия наук Грузинской ССР
Институт истории им. И. Джавахишвили
Научно-популярная серия

Димитрий Михайлович Лемонджава

ВОССТАНИЕ
КРЕСТЬЯН В МЕГРЕЛИИ
1856—1857 гг.

Сухуми—1957

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სარედ.-
საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

რედაქტორი პროფ. ირ. ანთელავა.
გამომცემლობის რედაქტორი შ. თოფურია
ტექნორედაქტორი მ. ხ ა ხ მ ი გ ე რ ი ა.
კორექტორი ბ. ქ ი თ ა ნ ა ვ ა .

ეი 00412. ხელმოწ. დასაბეჭდად 23.IX.57 წ. ნაბეჭდი
ფორმათა რაოდენობა 13,5. № 3345. ტირაჟი 2000

საქმთავარგამომცემლობის სტამბა, ქ. სოხუმი.

შემჩინული შეცდომები

მმ	ს ტ რ ი ქ ო ნ ი		დაბეჭდილია	უნდა იყოს
	ზემოდან	ქვემოდან		
10	3	—	მთვარ	მთვარ
10	5	—	ცხენი	ცხვარი
141	—	სკოლიოში	იქტები	აქტები
161	—	სკოლიოში	480	4890